

INTEGRIRANA STRATEGIJA RAZVITKA GRADA ŠIROKI BRIJEG

- NACRT -

I.	UVOD	4
II.	METODOLOGIJA	4
III.	STRATEŠKA PLATFORMA	5
A.	Socio-ekonomska analiza	5
1.	Zemljopisni položaj i prirodne karakteristike	5
1.1.	Ključne povijesne činjenice.....	5
1.2.	Zemljopisni položaj i prirodne karakteristike	5
1.3.	Prometna povezanost	6
2.	Demografske karakteristike i kretanja	7
2.1.	Ukupan broj stanovnika i prirodni priraštaj	7
2.2.	Struktura stanovništva	11
2.3.	Prostorni raspored stanovništva	13
2.4.	Migracije stanovništva.....	15
3.	Pregled stanja i kretanja lokalnog gospodarstva.....	17
3.1.	Broj i struktura poduzeća i obrta.....	17
3.2.	Kretanje ukupnih prihoda i rashoda, te prosječna plaća.....	22
3.3.	Vanjskotrgovinska razmjena i najznačajnija izvozna poduzeća.....	24
3.4.	Poslovna infrastruktura	26
3.5.	Veće investicije u gospodarstvu	27
4.	Pregled stanja i kretanja na tržištu rada.....	28
4.1.	Zaposlenost	28
4.2.	Nezaposlenost	29
4.3.	Umirovljenici.....	31
5.	Turistički potencijali i turistička infrastruktura.....	33
5.1.	Prirodno nasljeđe	33
5.2.	Povijesno nasljeđe	34
5.3.	Turistička infrastruktura	35
6.	Poljoprivredni potencijali i proizvodi i šumska zemljišta.....	36
6.1.	Poljoprivreda	36
6.2.	Šume	38
7.	Mineralne sirovine.....	39
7.1.	Boksit	39
7.2.	Tehnički građevni kamen (TGK), građevni pijesak i šljunak, te ciglarska glina	40
7.3.	Arhitektonsko-građevni kamen (AGK).....	40
7.4.	Ugljen.....	41
8.	Pregled stanja i kretanja u području društvenog razvitka	41
8.1.	Obrazovanje.....	41
8.2.	Kultura i šport	46
8.3.	Zdravstvena i socijalna zaštita	48
8.4.	Imovinska i osobna sigurnost građana	53
8.5.	Civilna zaštita	54
8.6.	Stanovanje	54
8.7.	Civilno društvo	54

9.	Stanje javne infrastrukture i javnih usluga	56
9.1.	Stanje prometne infrastrukture	56
9.2.	Stanje tehničke infrastrukture (u pogledu pokrivenosti i kvalitete elektroenergetske mreže, telekomunikacija, interneta, RTV signala itd.).....	57
9.3.	Stanje komunalne infrastrukture i usluga(<i>Pod komunalnim javnim uslugama podrazumijevaju se: opskrba pitkom i tehničkom vodom, kanalizacija, javna rasvjeta, održavanje parkova i javnih površina, groblja, održavanje lokalnih putova</i>), za koje je odgovorna lokalna samouprava (i u pogledu dostupnosti i u pogledu kvalitete).....	59
9.4.	Stanje administrativnih usluga gradske uprave (uključujući i ljudske resurse)	61
10.	Stanje okoliša i prirodni resursi	64
10.1.	Stanje zraka	64
10.2.	Stanje u pogledu vodnih resursa	64
10.3.	Biljni i životinjski svijet.....	65
10.4.	Upravljanje otpadom.....	65
10.5.	Upravljanje prostorom i okolišem, stanje gradskog zelenila.....	66
10.6.	Obnovljivi izvori energije	66
11.	Stanje prostorno-planske dokumentacije (i u pogledu pokrivenosti područja i u pogledu ažurnosti planova)	67
12.	Analiza proračuna.....	67
12.1.	Pregled udjela poreznih i neporeznih prihoda u ukupnom proračunu	68
12.2.	Struktura i kretanje poreznih i neporeskih prihoda	69
12.3.	Struktura rashoda prema funkcionalnoj klasifikaciji	71
12.4.	Kretanje odnosa kapitalnih i administrativnih izdataka	72
12.5.	Kreditna zaduženost i kreditni potencijal	72

I. UVOD

Na temelju iskustava o važnosti strateškog planiranja za cjelokupni razvoj lokalne zajednice u proteklom desetogodišnjem periodu, u kojem je na snazi bila Strategija razvitka općine Široki Brijeg usvojena koncem 2006. godine, Grad Široki Brijeg je pristupio procesu izrade novog razvojnog plana. O tome su Gradsko vijeće i Gradonačelnik donijeli odgovarajuće odluke i akte: Odluka Gradskog vijeća o pristupanju izradi Strategije razvitka grada Širokog Brijega od 30.4.2015. godine, Rješenje o imenovanju Partnerske skupine za izradu Strategije razvitka grada Širokog Brijega od 26.6.2015. godine i Rješenje o imenovanju Povjerenstva za izradu Strategije razvitka od 15.9.2015. godine kojim je Gradonačelnik imenovao lokalni razvojni tim.

Pokretanjem i dovršenjem ovog procesa Grad Široki Brijeg će dobiti jedinstven dokument kao plan razvitka koji će biti osnova za sve aktivnosti Grada na razvitku gospodarstva, povećanja zaposlenosti, poboljšanja infrastrukture i konačno – podizanja ukupne kvalitete života svih građana Širokog Brijega.

Strategijom razvitka su identificirane mogućnosti, ciljevi i načini postizanja tih ciljeva, a sami dokument sadrži niz projekata, mjera i aktivnosti usmjerenih ka ostvarenju utvrđenih ciljeva i prioriteta. Osim toga, mogućnosti korištenja pred-pristupnih fondova Europske unije direktno su povezane s postojanjem važećih razvojnih planova gradova i općina i u njima utvrđenim prioritetima.

II. METODOLOGIJA

U izradi strateškog plana razvitka grada Širokog Brijega je korištena standardizirana Metodologija za integrirano planiranje lokalnog razvoja (MiPRO), prihvaćena i preporučena od entitetskih vlada i Saveza općina i gradova. MiPRO metodologija je u cijelosti usklađena s postojećim propisima kojima je definirano planiranje razvoja na lokalnoj razini. Gradska uprava je nositelj procesa izrade i implementacije strategije, uz maksimalno sudjelovanje svih relevantnih aktera lokalne zajednice. MiPRO metodologija je u cijelosti usklađena i s glavnim načelima i pristupom strateškom planiranju koje promovira Europska unija.

Vodeća načela na kojima se temelji strategija razvitka Širokog Brijega su održivost i socijalna uključenost. Održivost kao načelo integrira ekonomski i okolišni aspekt, dok načelo socijalne uključenosti podrazumijeva jednake mogućnosti za sve i jednakost u smislu identificiranja potreba i interesa socijalno isključenih skupina stanovništva.

Strategiju karakteriziraju integrirani pristup (što znači da su ekonomski, društveni i sektor zaštite okoliša promatrani kao neodvojivi dijelovi jedne cjeline) i participacija (svi važni akteri su angažirani i pridonijeli su izradi Strategije).

Polazna osnova za izradu Strategije razvitka Širokog Brijega je bila analiza postojećih strateških dokumenata, razine njihove realizacije i stupnja razvijenosti ljudskih resursa neophodnih za izradu i implementaciju Strategije.

Ova analiza je bila nadograđena na osnovu analize relevantnih kvalitativnih i kvantitativnih podataka. Najvažniji dio strategije predstavlja strateška platforma koja obuhvaća socio-ekonomsku analizu, strateške pravce i viziju razvitka, strateške ciljeve i sektorske planove razvitka. Sektorske planove -

Plan gospodarskog razvitka, Plan društvenog razvitka i Plan uređenja i zaštite okoliša - je izradio razvojni tim u suradnji sa sektorskim radnim skupinama i Partnerskom skupinom u kojoj su zastupljeni svi zainteresirani akteri lokalne zajednice.

U završnom dijelu procesa izrade razvojnog plana Povjerenstvo za izradu strategija razvitka Širokog Brijega (kao Gradski razvojni tim) je objedinilo i uskladilo sektorske dokumente, izradilo okvirne trogodišnje planove implementacije, financijsku konstrukciju, plan razvoja organizacijskih i ljudskih potencijala neophodnih za provedbu, praćenje i vrednovanje Strategije razvitka.

III. STRATEŠKA PLATFORMA

A. Socio-ekonomska analiza

1. Zemljopisni položaj i prirodne karakteristike

1.1. Ključne povijesne činjenice¹

Današnje područje grada Širokog Brijega spominje se još u X. stoljeću kada bizantski pisac Konstantin Porfirogenet spominje Mokrisik (Mokro selo), u kojem su arheološkim istraživanjima otkriveni ostaci ranokršćanske bazilike iz V. stoljeća. Svjedočanstvo o srednjevjekovnom životu na području današnjeg Širokog Brijega predstavljaju brojni lokaliteti stećaka s jedinstvenom umjetnošću u obliku vrijednih natpisa na njima. O starodrevnoj hrvatskoj kulturi na ovim prostorima svjedoči i odlomak sačuvanog spomenika iz 1404. Godine na kojem piše da je te godine umro Viganj Milošević koji je prema katoličkim obredu sahranjen u grobu na Kočerinskom polju. Dio sačuvanog spomenika, postavljenog njemu u čast, ima natpis na hrvatskom pismu (bosančici).

U hrvatskoj povijesti i kulturi Široki je Brijeg jedan od simbola narodnog stradanja u vremenu višestoljetne osmanlijske vladavine i jugoslavenske države od 1918., odnosno 1945. godine kada je ubijeno trideset širokobrijeških franjevaca, a zatim su 1947. godine spaljene sve matične knjige župe Široki Brijeg. Ovaj je kraj imao također sudbinu graničara republika i imperija i predstavljao je otvorena vrata Zapada prema hrvatskom zaleđu u osni i Hercegovini tijekom turske i velikosrpske imperije.

1.2. Zemljopisni položaj i prirodne karakteristike

Široki Brijeg je administrativno, gospodarsko, kulturno, prosvjetno i vjersko središte Županije Zapadnohercegovačke. Granične općine su Posušje (dužina granice 25,9km), Grude (21,7 km), Ljubuški (6,8 km), Čitluk (15,5 km) i Mostar (48,3 km). Granica s Gradom Mostarom i općinom Čitlukom ujedno je i granica sa Hercegovačko-neretvanskom Županijom. 118 km ukupne granice sa susjednim općinama zatvara površinu Širokog Brijega od 388 km.

Šire područje Širokog Brijega nalazi se na karakterističnim, vrlo složenim, strukturnim oblicima koji u geotektonskom pogledu pripadaju tzv. Zoni visokog krša. Osnovnu karakteristiku cine vapnenačke stijene koje se odlikuju raznim kraškim oblicima (ponori, jame, ponikve, kraška polja i dr.) i duboko usječenim dolinama povremenih bujičnih tokova. Područje Širokog Brijega se nalazi na pravcu tektonske jedinice Rakitno-Hrgud i prostire se preko Rakitna, Varda planine, Mostarskog Blata, Rotimlje i Hrguda do Trebišnice na jugoistok. Terene ove jedinice izgrađuju sedimenti gornjo-jurske, kredne i paleogenske starosti, zatim neogenske i kvartarne naslage. Izdvojeni su donjekredni sivo-

---

¹ Tekst preuzet iz Monografije Širokog Brijega.

smeđi, dobro uslojeni vapnenci i dolomiti. Gornjo-kredne naslage, cenoman-turon, zastupljene su bijelim i ružičastim, masivnom vapnencima s rudištima. U paleogenskim naslagama izdvajaju se liburnijski i alveolinsko-numulitni vapnenci, zatim eocenski fliš koji je zastupljen laporima, pješčenjacima, kalkarenitima i konglomeratima.

Neogenske naslage su izgrađene od lapora, pjeskovitih glina, konglomerata i pješčenjaka, a nalazimo ih u okolini Grabove Drage i Mostarskog Blata. Kvartarne nanose šljunka, pijeska i krša zasićenog vodom nalazimo na skori svim kraškim poljima i u nanosima uz korita rijeka. Između nižih planina Varde, Gvozda, Rujna i Trtle (nadmorske visine 600-900m) nalaze se kraške depresije Kočerinsko, Trnsko, Mokarsko i Ruževo polje te Mostarsko Blato (nadmorske visine od 220-300m).

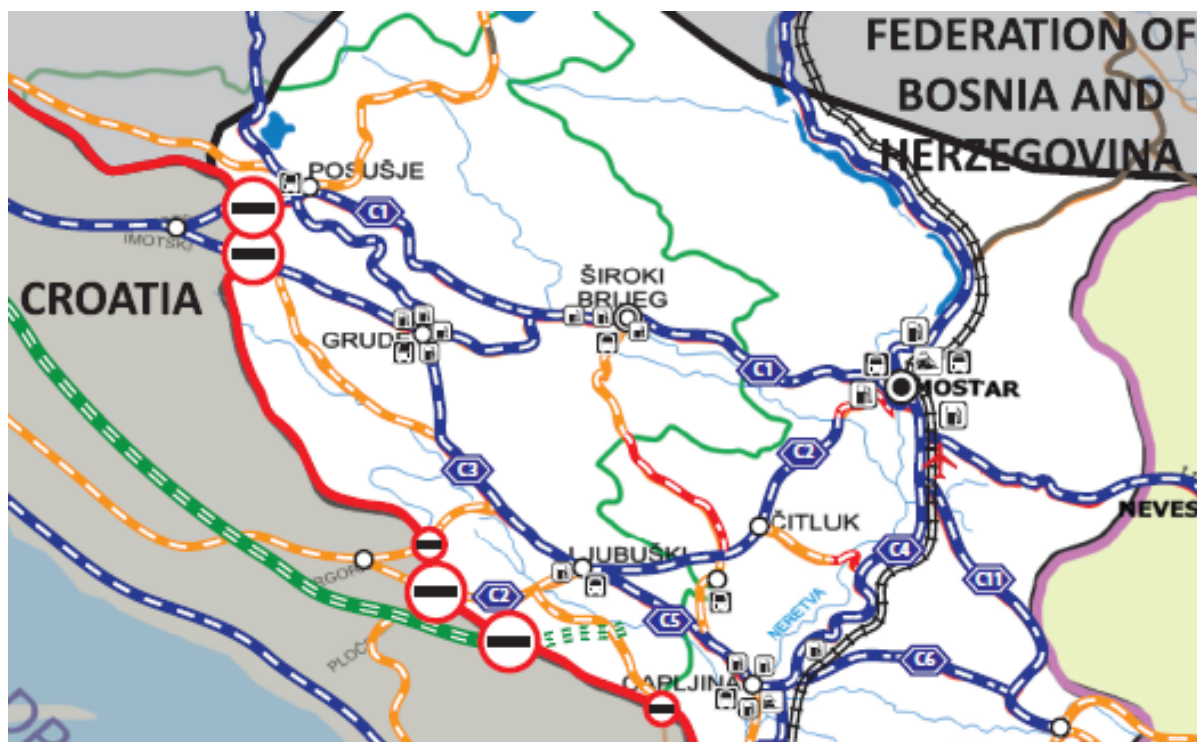
Području Širokog Brijega pripadaju karakteristični boksitonosni tereni Crne Lokve – Kidačke Njive, Resnica – Polog i Uzarići – Knešpolje. Ovo područje je devastirano rudištima i odlagalištima jalovine te zahtjeva sanaciju.

1.3. Prometna povezanost

Široki Brijeg je prometno povezan samo cestovnom mrežom. Najbliža željeznička pruga (Ploče – Sarajevo) prolazi kroz Mostar. Široki Brijeg s regionalnim središtem Mostarom i magistralnom cestom M17 Mostar – Sarajevo povezan magistralnom cestom M 6.1, a regionalnom cestom R425 povezana je s Čitlukom (Međugorjem) i Ljubuškim, a regionalnom cestom R420 sa općinom Grude.

Udaljenost od Mostara je 22 km a od Sarajeva 150 km, dok je udaljenost od Splita u Republici Hrvatskoj oko 127 km.

Najbliža međunarodna zračna luka je Međunarodna zračna luka u Mostaru (24 km), te potom u Splitu (150) i Sarajevu (127) pa u Dubrovniku (173 km).

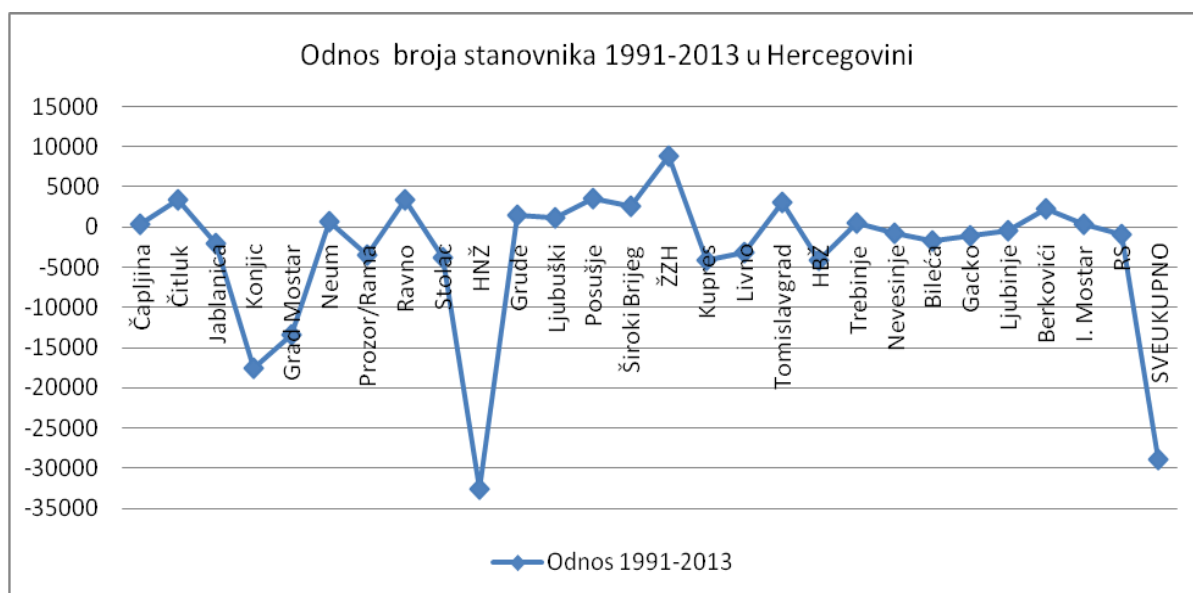

Slika 1 Cestovna povezanost Širokog Brijega

2. Demografske karakteristike i kretanja²

2.1. Ukupan broj stanovnika i prirodni priraštaj

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine grad Široki Brijeg je brojio 27.189 stanovnika, dok je prema prvim preliminarnim rezultatima zadnjeg popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini, koji je proveden 2013. godine, došlo do povećanja broja stanovnika u Širokom Brijegu. Prema tim rezultatima ukupan broj stanovnika u Širokom Brijegu je 29.809, što je povećanje u odnosu na popis iz 1991. godine za 9 % ili za 2620 stanovnika. Također, kada promatramo podatke o broju stanovnika u Širokom Brijegu po popisima stanovništva provedenim poslije II. Svjetskog rata (**1948:** 23.212; **1953:** 24.051; **1961:** 24.732; **1971:** 27.285; **1981:** 26.076 i **1991:** 27.160), razvidno je da Široki Brijeg bilježi stalan porast broja stanovnika, osim u razdoblju od 1971 do 1991 kada je došlo do laganog pada. Rezultati posljednjeg popisa stanovništva svrstavaju Široki Brijeg zajedno sa ostalim općinama iz Zapadnohercegovačke županije u skupinu koja ima pozitivan demografski trend za razliku od većine općina u Hercegovini. Naime, u Slici 2. vidljivo je da većina općina u Hercegovini od 1991. do 2013. godine bilježi pad broja stanovnika odnosno negativan demografski trend dok je Široki Brijeg u skupini koja bilježi rast. U odnosu na susjedne općine iz Zapadnohercegovačke županije (Posušje, Grude i Ljubuški) Široki Brijeg je na drugom mjestu po rastu broja stanovnika.

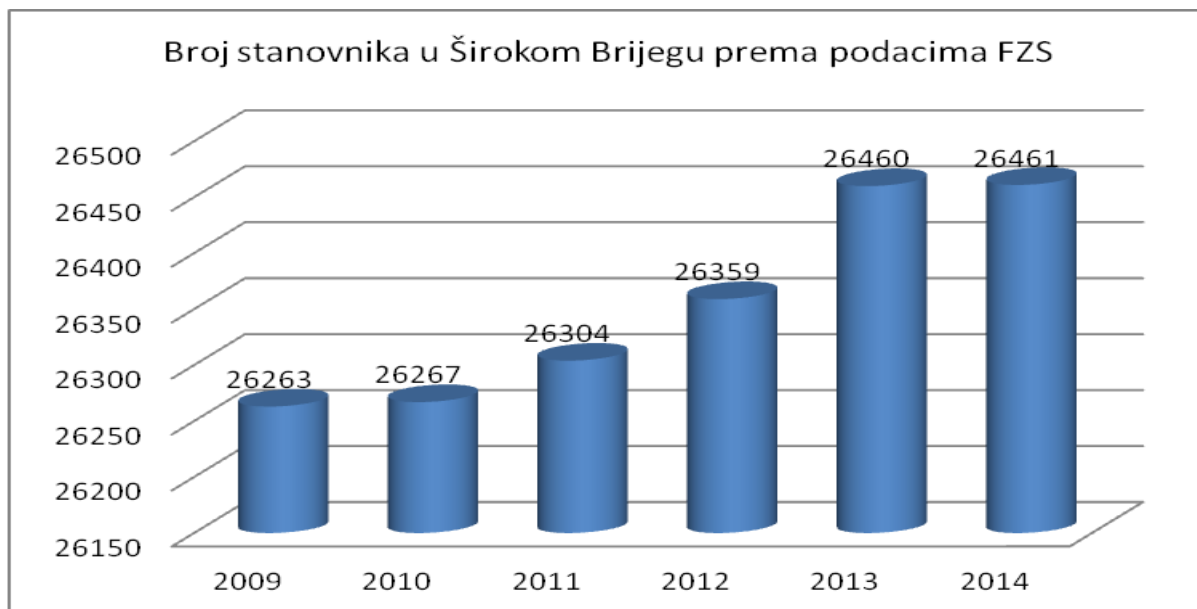
Slika 2. Odnos broja stanovnika 1991-2013

Međutim, ovdje se mora napomenuti da podaci o ukupnom broju stanovnika koji se vode prema službenim statistikama Federalnog zavoda za statistiku na razini Federacije BiH prikazuju manji broj stanovnika u odnosu na popis iz 1991. a posebice u odnosu prema preliminarnim rezultatima popisa stanovništva iz 2013. godine. Naime, prema podacima iz Zavoda za statistiku Federacije BiH, Široki Brijeg je u 2013. godini imao 26460 stanovnika, što je za 3349 stanovnika manje u odnosu na preliminarnu rezultate popisa stanovništva iz 2013. godine. Ovo se posebno negativno reflektira na provedbu određenih politika i mjera kojima je podloga ukupan broj stanovnika. Ova razlika također

² Analiza demografskih kretanja je ovisna od izvora podataka o ukupnom broju stanovnika. Naime, statistički podaci Federalnog zavoda za statistiku o broju stanovnika se ne slažu s prvim preliminarnim rezultatima popisa stanovništva o broju stanovnika iz 2013. godine, tj. statistički podaci prikazuju manji broj stanovnika nego što su to pokazali preliminarni rezultati popisa iz 2013. godine, koji su u međuvremenu potvrđeni kao konačni.

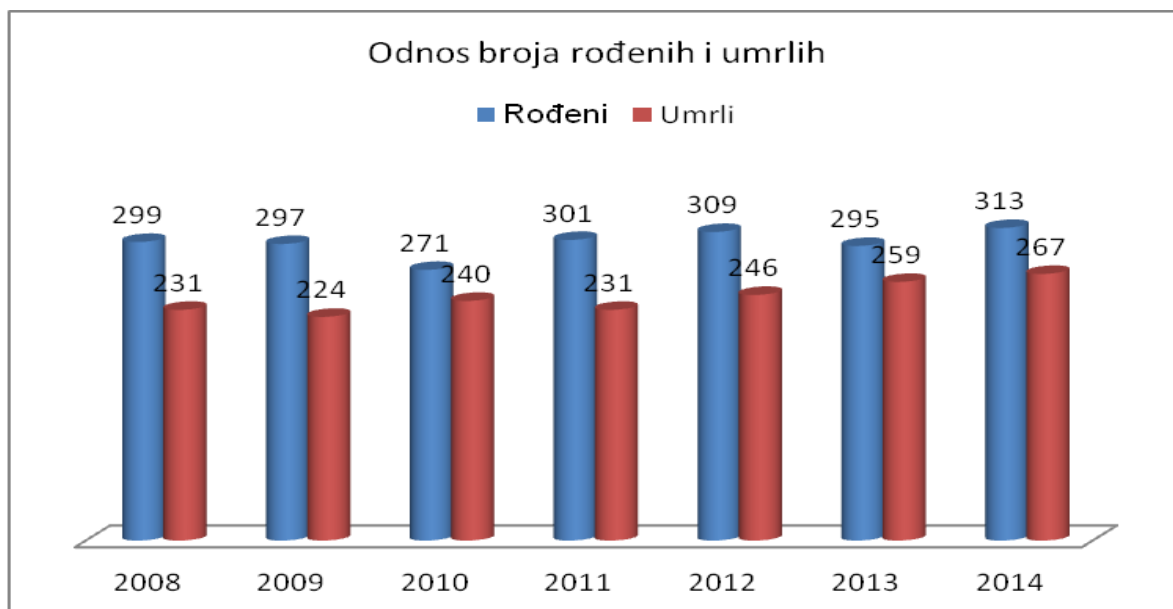
ima za posljedicu da svi ostali podaci koji se izvode iz ukupnog broja stanovnika ne odražavaju pravo stanje stvari te se moraju uzimati s rezervom.

Iako podaci koji se statistički vode na razini Federacije BiH prikazuju manji broj stanovnika u odnosu na rezultate popisa iz 1991. i 2013. godine, ipak brojke i u ovom slučaju pokazuju pozitivan demografski rast (Slika 3.).

Slika 3. Broj stanovnika u Širokom Brijegu prema podacima FZS

Prema službenim statističkim podacima Federalnog zavoda za statistiku Široki Brijeg u posljednjih 7 godina bilježi pozitivan odnos između broja rođenih i broja umrlih, odnosno više je rođenih nego umrlih, s tim da se i broj umrlih u posljednjih 4 godina lagano povećava. (Slika 4.)

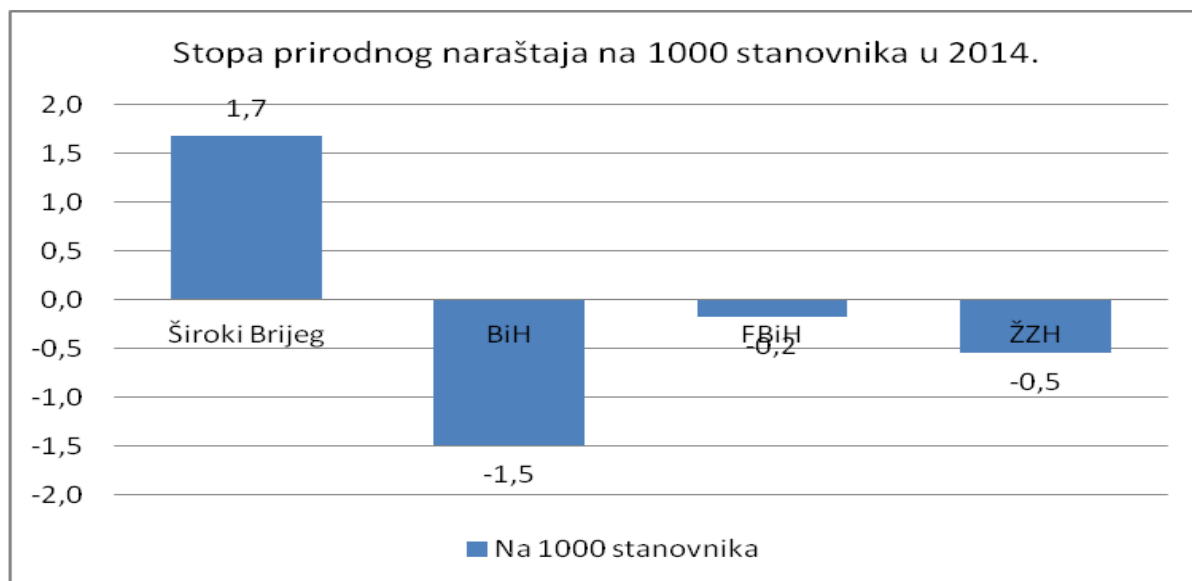

Slika 4. Odnos broja rođenih i umrlih (Podaci FZS)

Kada Široki Brijeg uporedimo sa Federacijom Bosne i Hercegovine ili čak Bosnom i Hercegovinom u cjelini, vidljivo je da su rezultati pozitivniji u Širokom Brijegu. Nime, prirodni priraštaj u Širokom Brijegu na 1000 stanovnika je 1,7, dok je na razini Bosne i Hercegovine – 1,5, a na razini Federacije

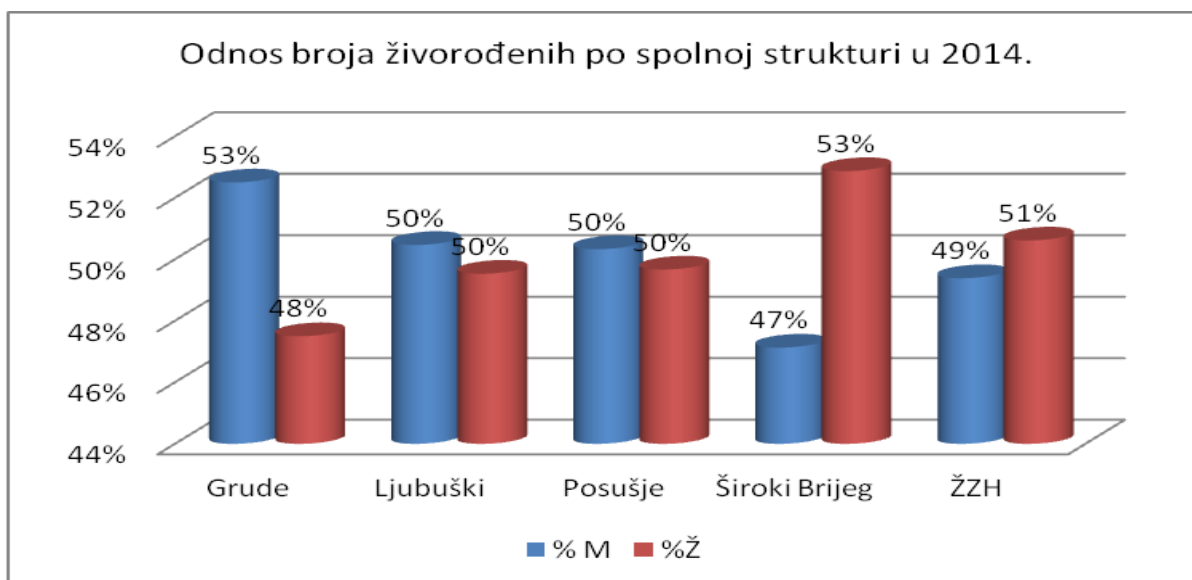

BiH je - 0,2, dok je na razini županije Zapadnohercegovačke – 0,5. Vidljivo je da Široki Brijeg bilježi pozitivnu stopu dok sve ostale razine bilježe negativnu stopu prirodnog priraštaja.

Slika 5. Stopa prirodnog priraštaja na 1000 stanovnika u 2014. (Podaci FZS)

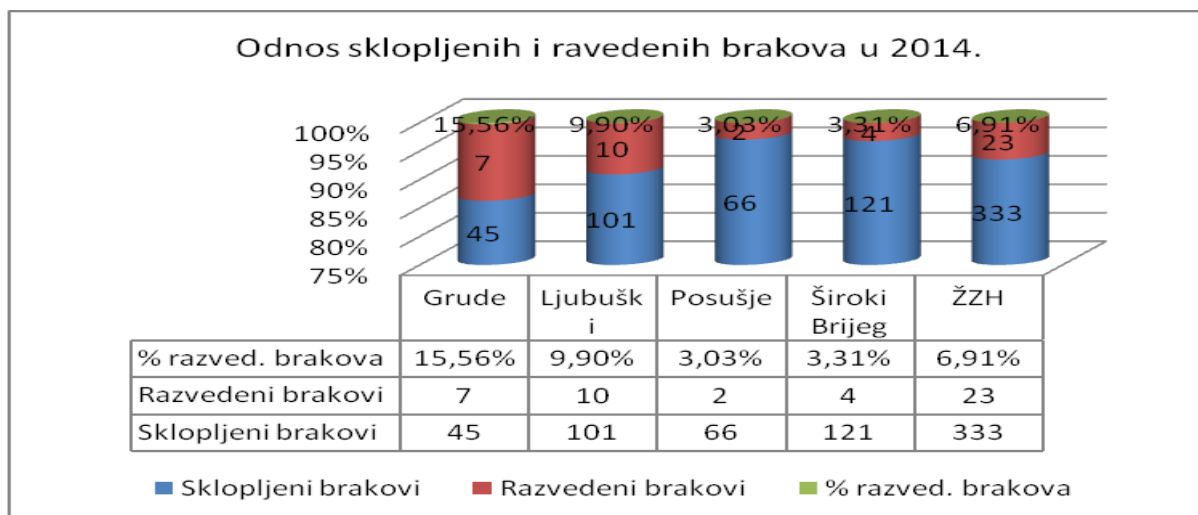
Iz analize podataka broja rođenih prema spolnoj strukturi u Širokom Brijegu je u 2014. godini veći broj ženske nego muške živorođene djece, tj. Široki Brijeg ima veći postotak rođene ženske djece kako u odnosu na ostale općine u županiji tako i u odnosu na županiju. Naime, u Širokom Brijegu je u 2014. godini od ukupnog broja živorođene djece (331) 53% su ženska djeca dok je 47% muške djece. Iz priloženog grafikona vidljivo je da u ovom kontekstu Široki Brijeg ima najveći postotak ženske živorođene djece. U svim ostalim općinama veći je broj muške živorođene djece. (Slika 6.). U proteklih 5 godina ovaj pokazatelj išao u korist muške živorođene osim u 2012. Godini kada je bilo više ženske živorođene djece.

Slika 6. Odnos broja živorođenih po spolnoj strukturi u 2014. (Podaci FZS)

Glede sklopljenih brakova, te odnosa sklopljenih i razvedenih brakova u 2014. godini iz analize podataka (Slika 7.) može se vidjeti da je i ovdje trend pozitivan, odnosno da je u Širokom Brijegu najveći broj sklopljenih brakova u odnosu na ostale općine u županiji. U 2014. godini u Širokom

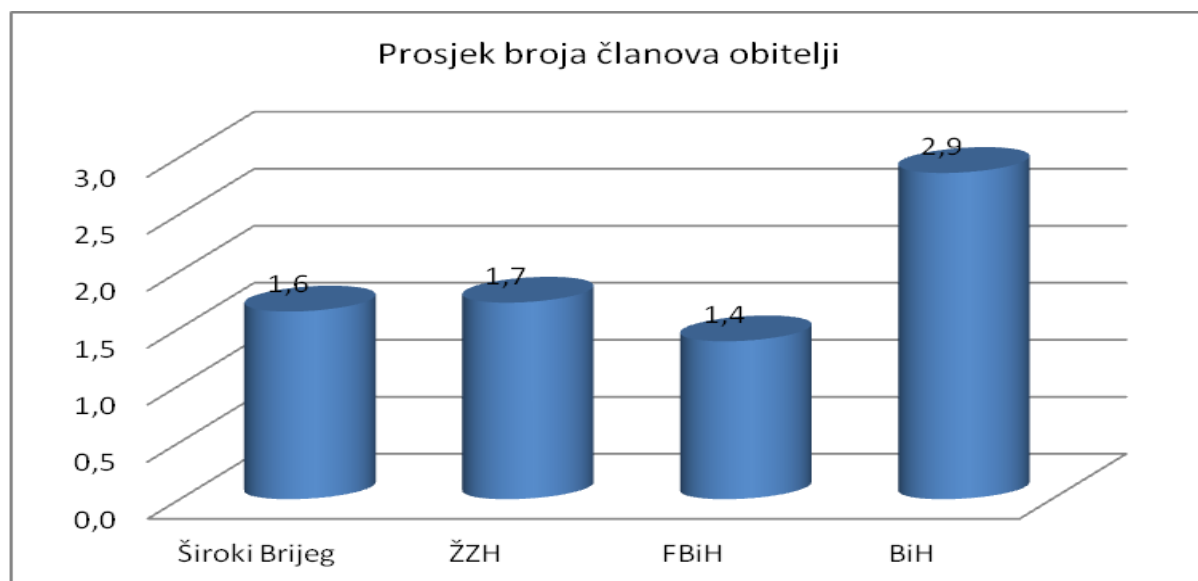
Brijegu je sklopljen 121 brak, dok je razvedenih samo 4. Izraženo u postotcima u Širokom Brijegu je samo 3,31% razvedenih brakova u odnosu na broj sklopljenih, što je pored općine Posušje najmanji postotak razvedenih brakova u županiji. Postotak razvedenih brakova na razini županije je 6,91%. Kada poredimo postotak razvedenih brakova u Širokom Brijegu u odnosu na Federaciju BiH ta je razlika još i veća jer je postotak razvedenih brakova u FBiH u 2014. godini u odnosu na broj sklopljenih 11,2%.

Slika 7. Odnos sklopljenih i razvedenih brakova u 2014. (Podaci FZS)

Ovo samo ide u prilog činjenici kako obitelj u Širokom Brijegu još uvijek zauzima dosta važno mjesto, i da se u budućim starteškim planovima razvitka Širokog Brijega status i položaj obitelji trebaju uzeti u obzir kako bi se ovi trendovi očuvali, ali i poboljšali, te kako bi obitelj i dalje bila jedan od stupova razvitka.

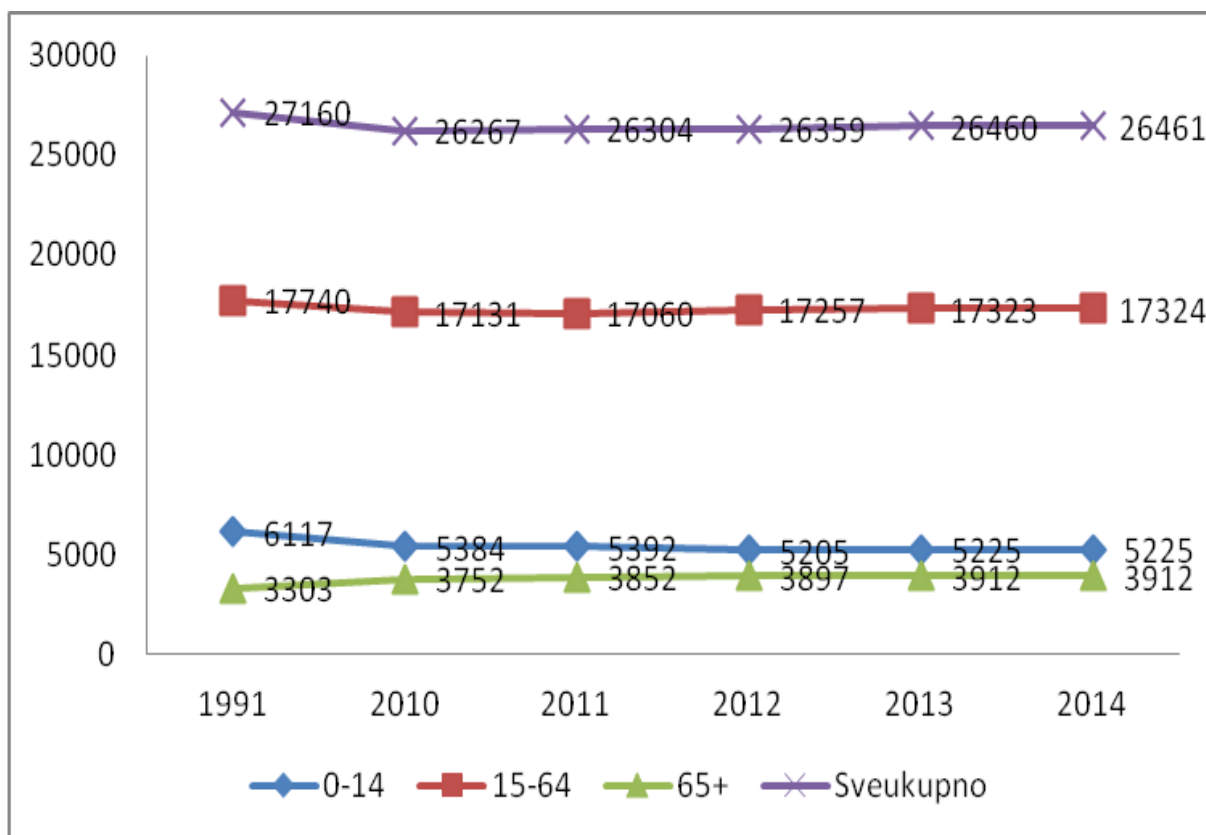
Međutim, zabrinjavajući je podatak da je prema preliminarnim rezultatima popisa stanovništva iz 2013. godine prosječan broj članova obitelji 1,6, što u svakom slučaju upućuje na činjenicu da dolazi do starenja stanovništva. Usporedbom sa drugim razinama Široki Brijeg ima bolji odnos samo prema Federaciji BiH, dok je u odnosu na prosjek ŽZH i BiH manji. Naime, na razini BiH prosječni broj članova obitelji je 2,9, dok je to u Širokom Brijegu 1,6.

2.2. Struktura stanovništva

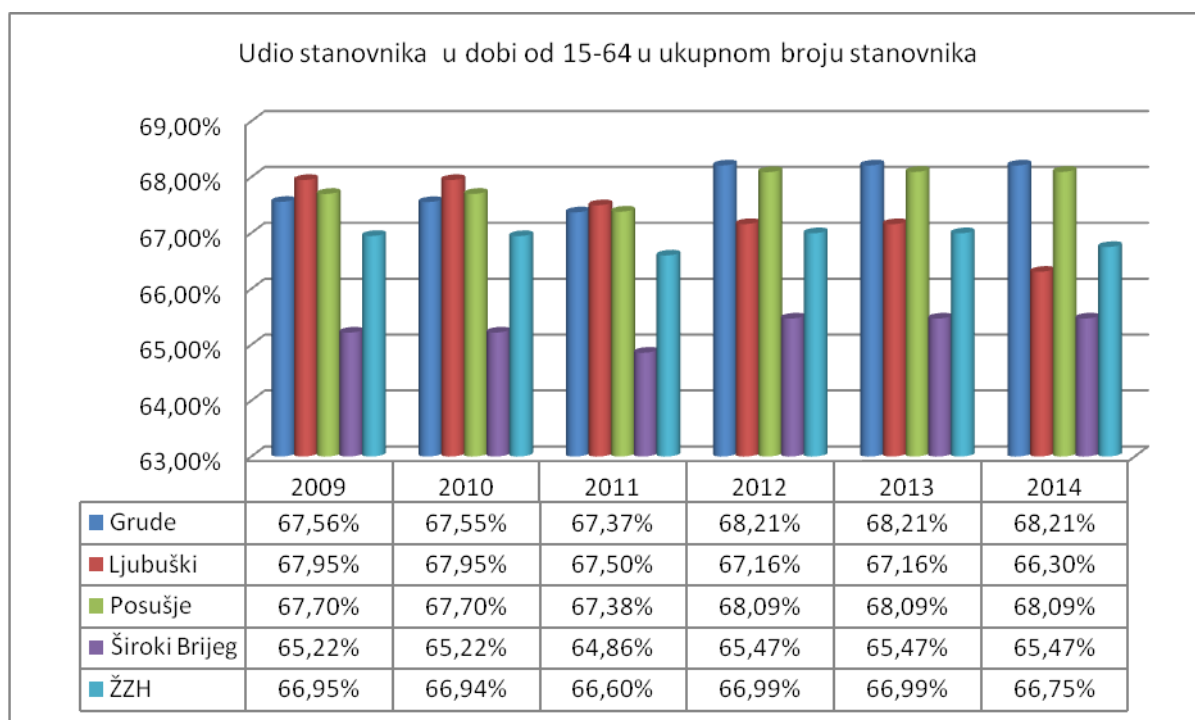
U strukturi stanovništva u Širokom Brijegu po starosnoj dobi očekivano najviše sudjeluje skupina u dobi između 15 i 64 godina starosti, a što predstavlja i radno aktivnu skupinu stanovništva (Slika 8).

Iz donjeg grafa je vidljivo da broj radno aktivnog stanovništva u zadnjih 5 godina lagano ali kontinuirano raste, što je također slučaj i kod dijela stanovništva iznad 65 godina, s tim da u posljednje dvije godine (2013. i 2014.) ovaj broj stagnira na 3912. Isti je slučaj i s brojem stanovnika u dobi do 14 godina gdje je u 2013. i 2014. godini ovaj broj bio 5225. Međutim, dio stanovništva u dobi do 14 godina u posljednje dvije promatrane godine stagnira.

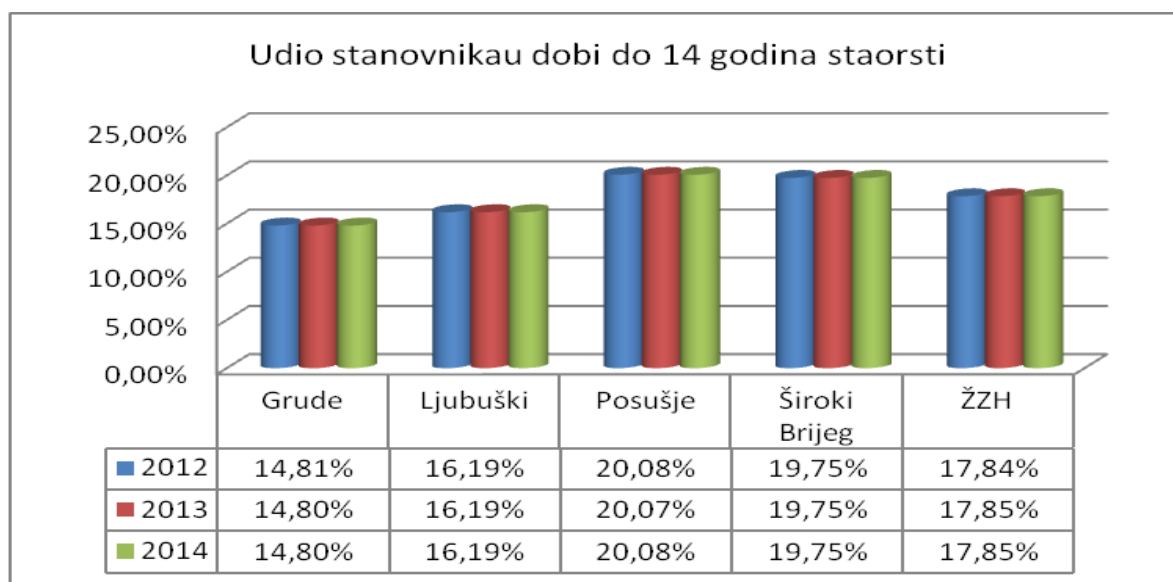
Slika 8. Starosna struktura stanovništva (Podaci FZS)

Kada promatramo udio stanovništva u dobi od 15 do 64 godine u odnosu na ukupan broj stanovnika, prema službenim statističkim podacima Federalnog zavoda za statistiku, udio stanovnika u dobi od 15 do 64 u Širokom Brijegu se u posljednjih 6 godina kreće oko 65% i najmanji je u odnosu na ostale općine u županiji kao i u odnosu na Županiju.

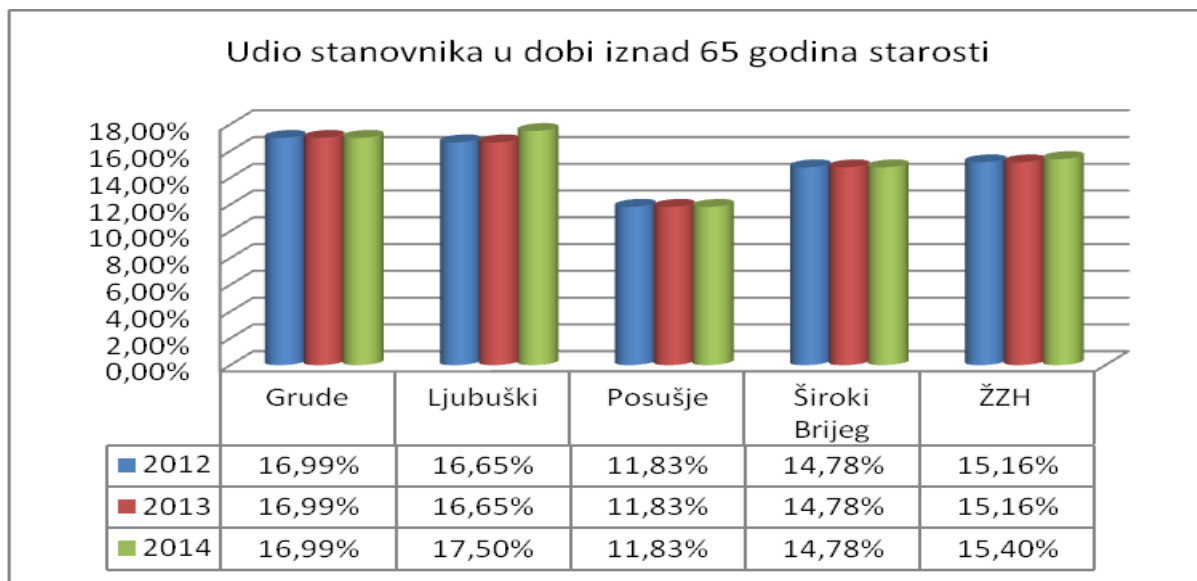
Slika 9. Udio stanovnika u dobi od 15-64 u ukupnom broju stanovnika (Podaci FZS)

Udio mladih do 14 godina u ukupnom broja stanovnika u razdoblju od 2012. do 2014. godine je konstantan i iznosi 19,75 %, te je Široki Brijeg na drugom mjestu u odnosu na ostale općine u županiji (Posušje je na prvom), te je veći nego u odnosu na županiju. Kada poredimo sa prosjekom u EU 28 vidjet ćemo da Široki Brijeg imao puno veći udio mladih do 14 godina. Udio stanovništva u dobi do 14 godina u EU 28 u 2014. godini je 15,6%.

Slika 10. Udio stanovnika u dobi do 14 godina starosti (Podaci FZS)

Udio djela stanovnika u dobi iznad 65 godina starosti u razdoblju od 2012. do 2014. godine iznosi 14,78% i također je konstantan, te je jedan od manjih u odnosu na ostale općine kao i u odnosu na županiju gdje je udio 15,16%. Široki Brijeg ima daleko manji udio ove kategorije stanovništva i u odnosu na EU 28 gdje je udio 18,5% u 2014. godini.

Slika 11. Udio stanovnika u dobi iznad 65 godina starosti (Podaci ZFS)

Kada pogledamo usporedne podatke svih kategorija stanovništva po starosti (<14, 15-65, >65) i usporedimo ih sa susjednim općinama, županijom ili čak sa prosjekom u EU28 u 2014. godini, vidjet ćemo da Široki Brijeg i dalje im povoljan odnos mladih i starih iako je na tragu ulaska u demografsko starenje.

Kada promatramo strukturu stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti, a prema podacima iz popisa stanovništva iz 1991. godine, u Širokom Brijegu živi 99% hrvatsko pučanstvo. Stanje je isto i danas, tj. nije bilo značajnije promjene nacionalne strukture stanovništva u posljednjih 25 godina.

2.3. Prostorni raspored stanovništva

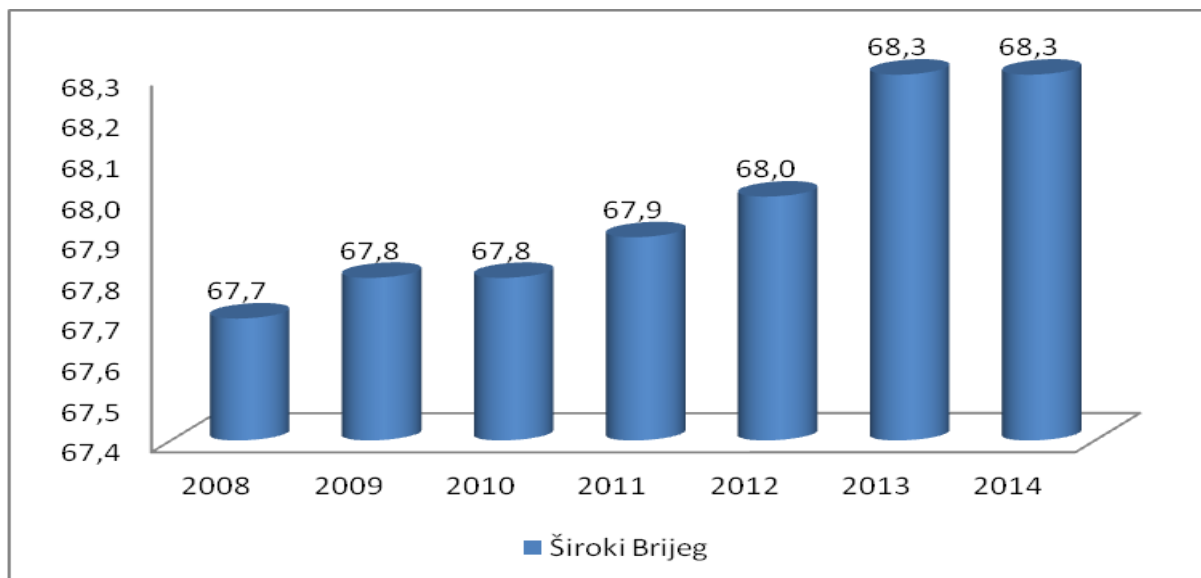
Grad Široki Brijeg se prostire na površini od 388 km² i obuhvaća 35 naseljenih mjesta koji su obuhvaćeni u 24 Mjesne zajednice (najnovija Mjesna zajednica je MZ Brig koja je formirana 27. ožujka 2015. godine).

Tabela 1. Raspored stanovništva po mjesnim zajednicama

Veličina naseljenih mjesta prema broju stanovnika	Broj naseljenih mjesta	Naziv naseljenih mjesta	Broj stanovnika	Postotak stanovništva
Do 500	14	Buhovo, Britvica, Crne Lokve, Čerigaj, D. Britvica, Doci, G. Crnač, G. Gradac, Grabova Draga, Privalj, Podvranić, Potkraj, Rujan, Izbično	3.027	10,15%
Od 500 do 1.000	11	Biograci, Dobrič, Dobrkovići, D. Crnač, D. Gradac, Dužice, G. Mamići, Jare, Ljubotići, Rasno, Turčinovići	7.687	25,79%
Od 1.000 do 2.000	6	Knešpolje, Kočerin, Mokro, Oklaji, Uzarići, Ljuti Dolac	8.084	27,12%
Od 2.000	3	Široki Brijeg, Lise, Trn	11.011	36,94%

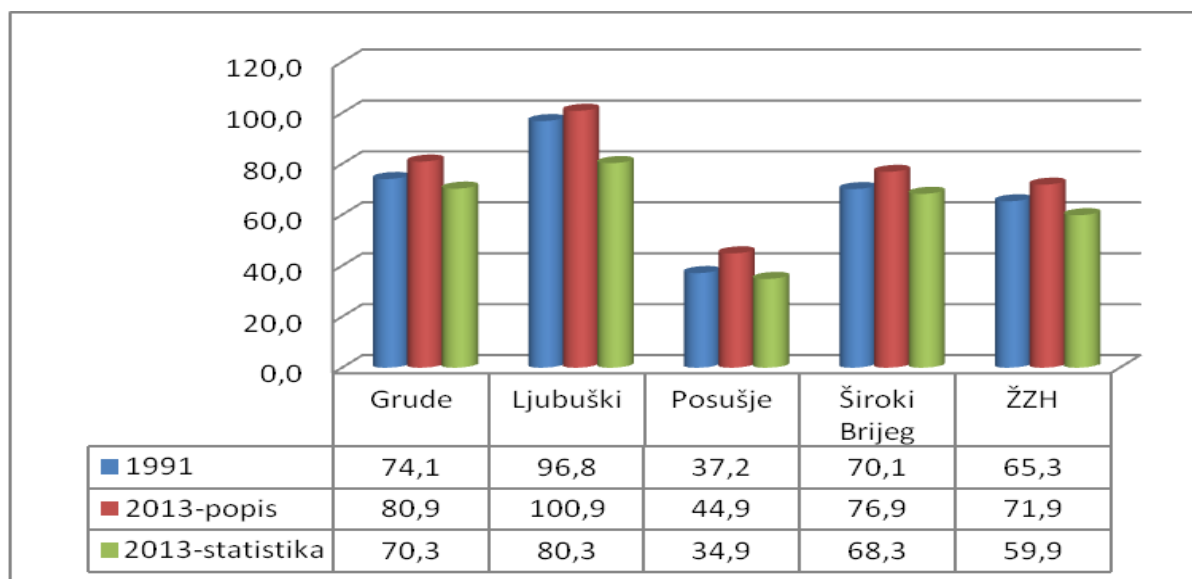
Kao što je vidljivo iz Tabele 1. najveći broj naseljenih mjesta nalazi su u rubnim područjima grada, s tim da najveći postotak stanovništva živi u naseljenim mjestima koji se nalaze uz glavne prometnice i u središtu grada.

Široki Brijeg spada u kategoriju ruralnih sredina promatrano po klasifikaciji OECD-a³. Naime, u Širokom Brijegu u 2014. godini živi 68,3 stanovnika na kvadratni kilometar.

Slika 12. Gustoća naseljenosti (Podaci FZS)

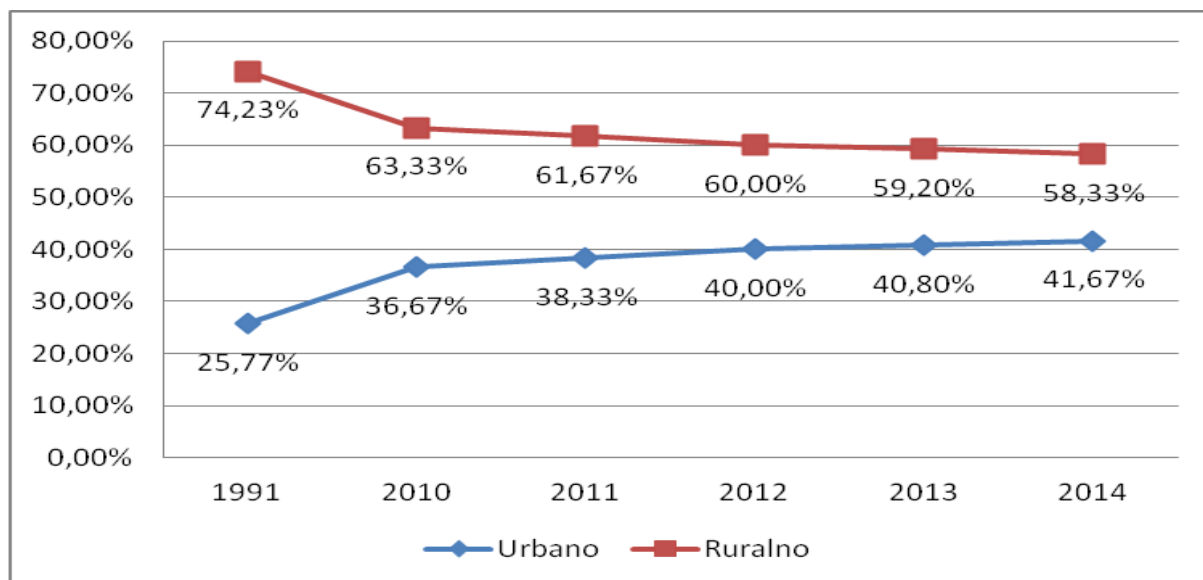
Usporedbom gustine naseljenosti Širokog Brijega u odnosu na susjedne općine te u odnosu na županiju možemo vidjeti da je Široki Brijeg na trećem mjestu po gustoći naseljenosti ali je iznad prosjeka u županiji. Također, usporedbom podataka o gustoći naseljenosti iz popisa stanovništva iz 1991. godine i popisa iz 2013. godine, te podataka koji se vode po procjenama Federalnog zavoda za statistiku, vidljivo je da postoji velika razlika u rezultatima, ali je poredak općina isti.

Slika 13. Usporedni prikaz gustoće naseljenosti

³ Prema definiciji OECD-a (Organizacija za europsku sigurnost i suradnju) ruralnim prostorom se smatra prostor na kojem živi manje od 150 stanovnika na km².

Kada promatramo zemljopisnu rasprostranjenost stanovništva u Širokom Brijegu razvidno je da se udio urbanog stanovništva povećava, a udio ruralnog stanovništva smanjuje, što ukazuje na veoma izražen proces depopulacije sela. Međutim, ovo je u skladu s trendovima u cijeloj Bosni i Hercegovini, ali je i dalje ispod prosječne vrijednosti u svijetu. Trenutačno 53% svjetskog stanovništva živi u urbanim sredinama (u Širokom Brijegu je taj udio u 2014. godini bio 41,67%), a procjenjuje se da će do 2050. godine u svijetu biti preko 70% urbanog stanovništva.

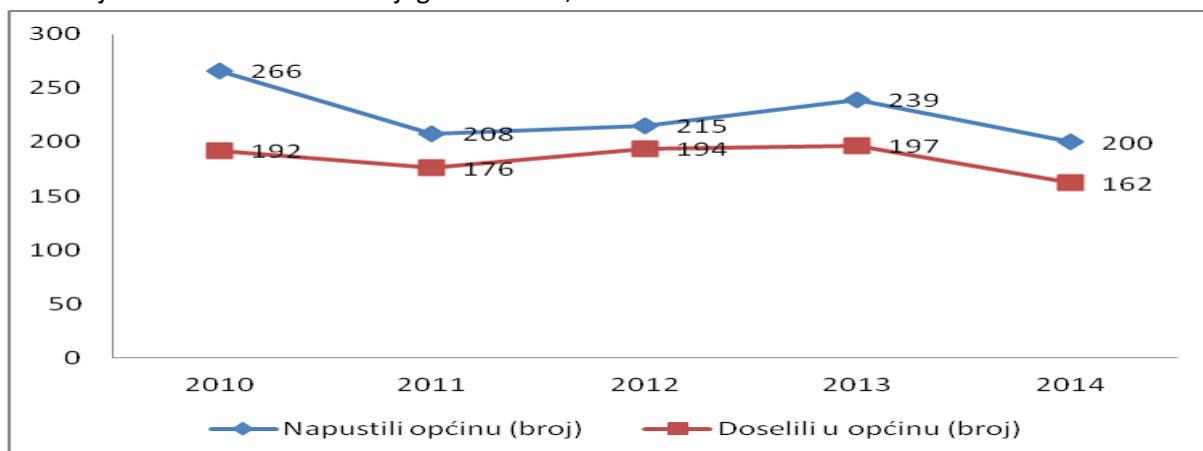

Slika 14. Odnos ruralnog i urbanog stanovništva

Od 1991. do 2014. godine udio ruralnog stanovništva se smanjio se za 15,89%, tj. pao je sa 74,23% na 58,33%, dok se udio urbanog stanovništva povećao za isti postotak. Ako se ovakva dinamika nastavi u nekoliko idućih godina odnos urbanog i ruralnog stanovništva će se izjednačiti što nikako nije pozitivno, te se moraju poduzeti određene mjere kojima će se smanjiti depopulacija ruralnih prostora, odnosno omogućiti infrastrukturne, gospodarske i druge aktivnosti koje bi zadržale mlade na selu.

2.4. Migracije stanovništva

Glede migracija stanovništva stanje je u posljednjih pet godina takvo da je više ljudi napustilo nego što ih je doselilo u Široki Brijeg. Međutim, trendovi u odlasku i dolasku su skoro identični.

Slika 15. Odnos iseljenih i doseljenih

Ako promatramo ovaj pokazatelj prema spolnoj strukturi više je žena nego muškaraca napustilo, ali i doselilo u Široki Brijeg u posljednjih pet godina. Međutim, u 2010. godini veći je bio broj muških koji su iselili, te se u 2012. godini taj broj izjednačio te je bio isti broj i muških i ženskih koji su iselili iz Širokog Brijega. Na žalost, nije se moglo doći do novijih odataka gdje su se stanovnici iselili odnosno odakle su se doselili u Široki Brijeg. Prema procjenama gradske uprave najveći dio iseljenih je iselio u Republiku Hrvatsku, te jednim dijelom u zemlje EU. Naime, mora se uzeti u obzir činjenica da uglavnom svi stanovnici Širokog Brijega imaju državljanstvo Republike Hrvatske koja je od 1. srpnja 2013. članica EU, te samim tim i stanovnici Širokog Brijega, koji imaju hrvatsko državljanstvo, imaju mogućnost slobodnog kretanja na tržištu rada u EU.

Zaključna razmatranja

Stanovništvo je jedan od temeljnih čimbenika društvenog, gospodarskog i kulturnog razvitka jedne sredine, pa tako i grada Široki Brijeg. U ovom poglavlju su sažeta kretanja i trendovi u demografiji Širokog Brijega, koji su utemeljeni na statističkim podacima, rezultatima popisa stanovništva iz 2013. godine, kao i drugim sekundarnim podacima i izvorima.

Analizirajući dostupne podatke može se zaključiti da Široki Brijeg i dalje ima pozitivnu stopu rasta broja stanovništva, kao i rast ukupnog broja stanovništva. Međutim, primjetan je trend depopulacije većeg prostora Širokog Brijega, odnosno smanjenja broja stanovnika u rubnim ruralnim područjima, dok se povećava broj stanovnika u urbanim područjima. Ovo je ponajviše posljedica nepostojanja prilika i mogućnosti mladim ljudima za kvalitetniju organizaciju života na selu te nepostojanja mogućnosti zapošljavanja ili samozapošljavanja. Ovi trendovi zahtijevaju iniciranje i provedbu određenih intervencije i mjere od strane Grada kojima će se stimulirati ostanak na selu i poboljšanje kvalitete življenja na selu, kako bi se smanjili depopulacijski trendovi.

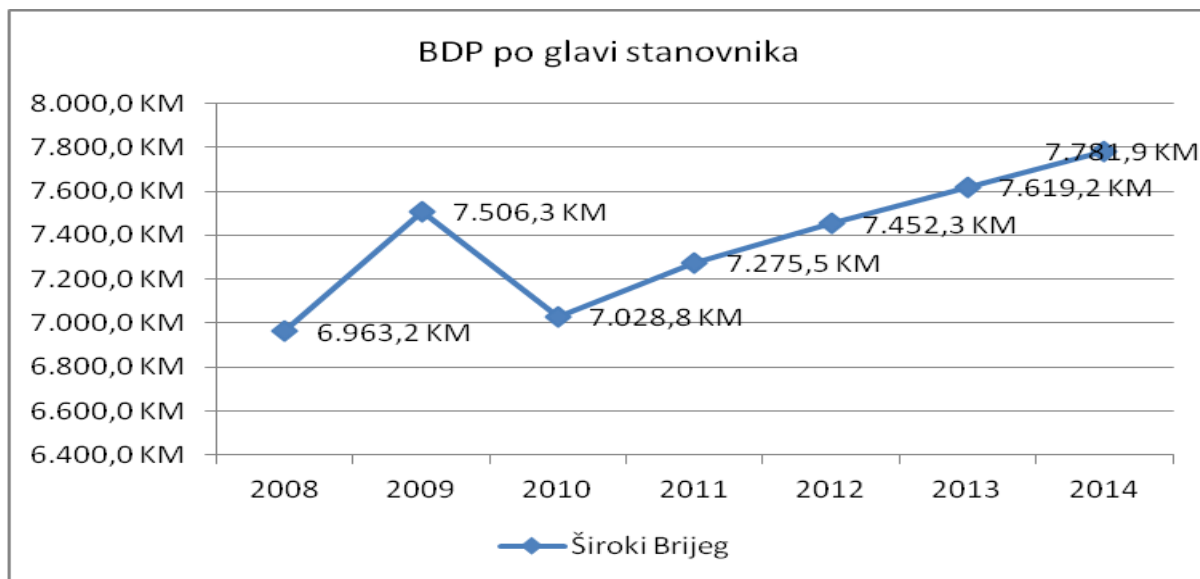
Isto tako, demografski razvitak se ne može samo gledati iz perspektive vlastite sredine, već i utjecaja okoline i okolnih mjesta. To je u slučaju Širokog Brijega gravitacijski utjecaj Mostara kao središta Hercegovine, te ostalih sredina izvan BiH, prvenstveno Hrvatske. U tom smislu bi se također, određenim mjerama stvaranja povoljnog poslovnog okruženja, te stvaranja kvalitetnijih uvjeta života i rada, i stimuliranjem otvaranja novih radnih mjesta trebalo motivirati mlade ljude na ostanak u Širokom Brijegu.

Iz analiziranih podataka također proizlazi kako obitelj još uvijek u Širokom Brijegu ima važnu ulogu. Međutim, dinamika života i rada u globaliziranom svijetu nisu nimalo stimulativni za razvoj obitelji. Stoga bi se ovi, još uvijek pozitivni, trendovi u Širokom Brijegu trebali održati, te bi se određenim mjerama i intervencijama trebao ojačati položaj obitelji i omogućiti šanse mladim obiteljima da iskoriste prilike koje im se pružaju i olakšati i stimulirati mlade obitelji i obitelji s djecom da se bave gospodarskom djelatnošću.

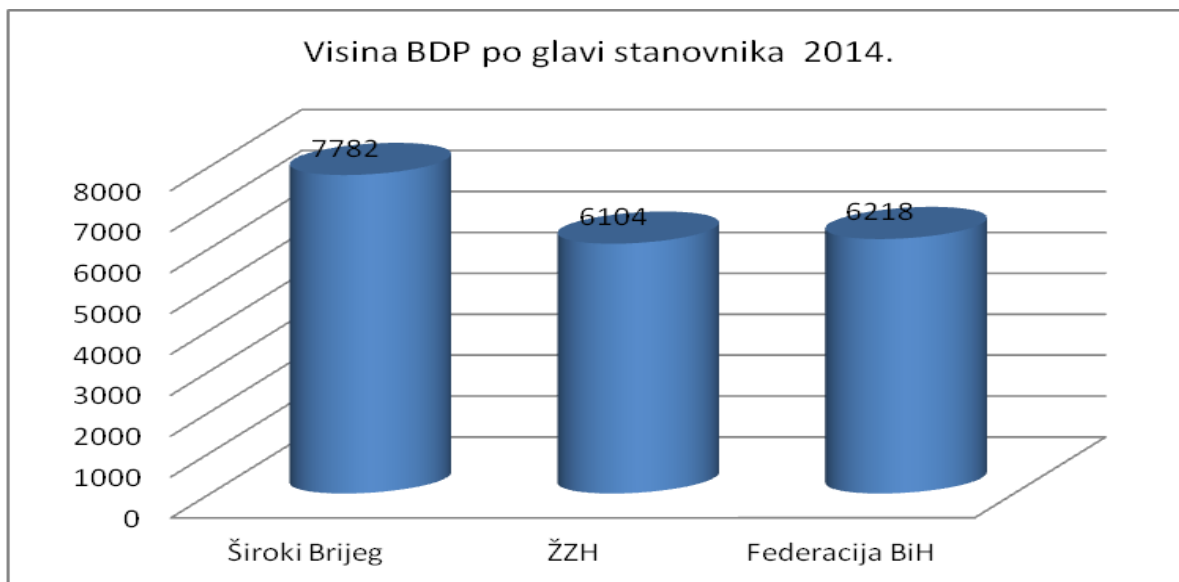
3. Pregled stanja i kretanja lokalnog gospodarstva

Bruto društveni proizvod po glavi stanovnika u Širokom Brijegu, prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvitka, u posljednjih pet godina kontinuirano raste i najveći je u odnosu na susjedne općine u županiji kao i u odnosu na samu županiju, te u odnosu na Federaciju BiH.

Slika 16. BDP po glavi stanovnika

Prema procjenama Federalnog zavoda za programiranje razvitka u 2014. godini BDP u Širokom Brijegu bio je 7.781,90, dok je u ŽZH iznosio 6.104, a u Federaciji BiH 6.218. Prema istom izvoru grad Široki Brijeg spada u skupinu razvijenih jedinca lokalne samouprave i nalazi se među prvih 10 najrazvijenijih jedinca lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine.

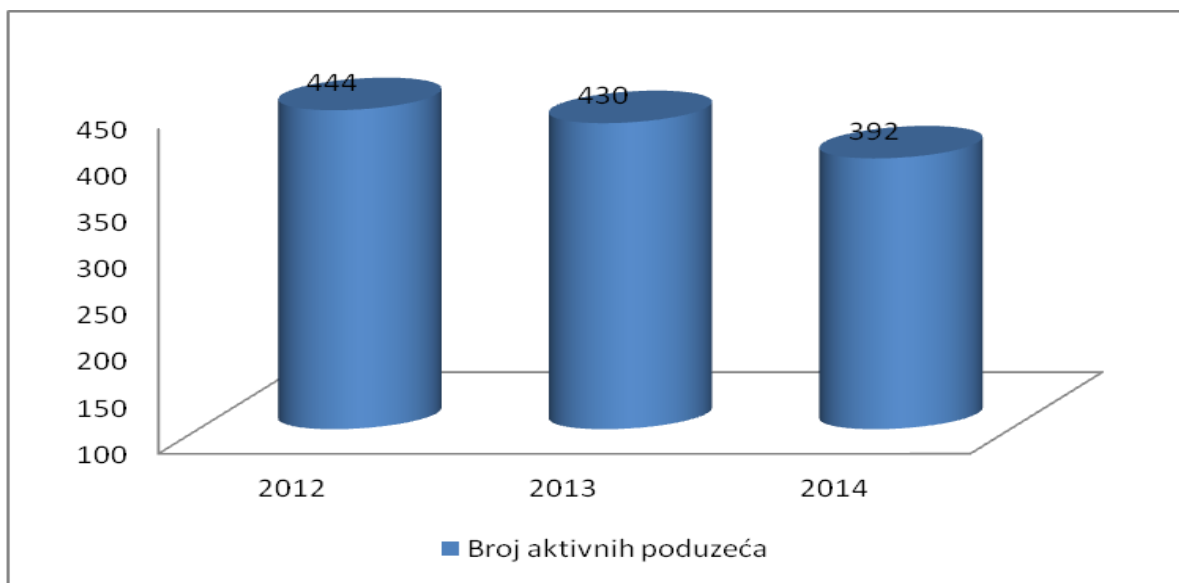
3.1. Broj i struktura poduzeća i obrta

U Širokom Brijegu je, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u 2014. godini registrirano 1736 poslovnih subjekata, od toga 975 pravnih osoba, 273 u sastavu pravnih osoba i 488 fizičkih osoba-obrtnika. Međutim, prema ovim podacima moramo pristupiti s oprezom jer su u ovaj broj

uključeni svi poslovni subjekti koji se vode u evidenciji bez obzira jesu li aktivni ili nisu, tj. ne posluju ali se iz različitih razloga nalaze na evidenciji.

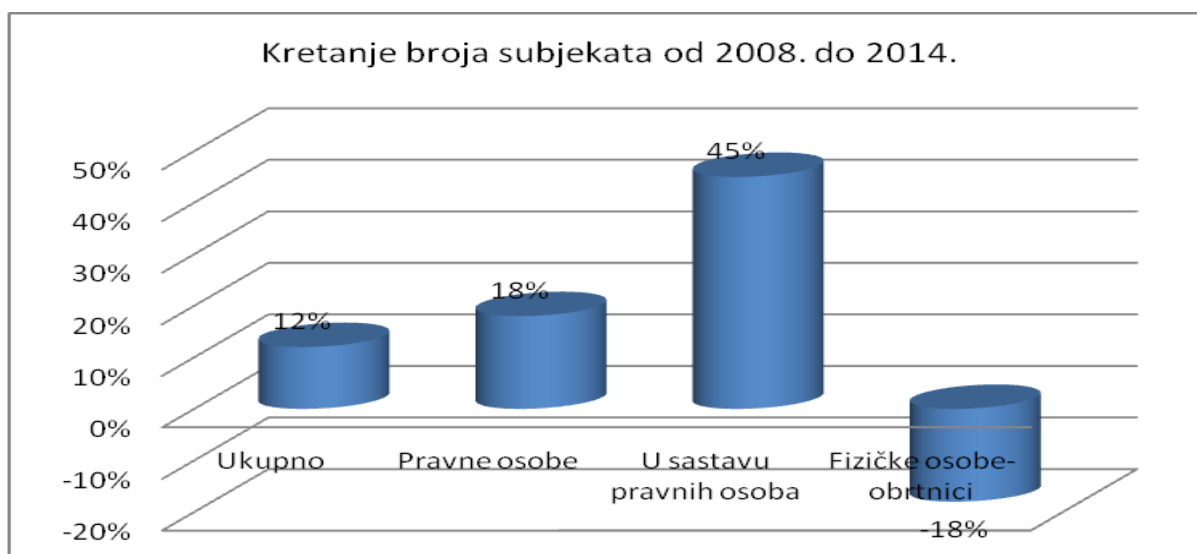
Međutim, za potrebe analize stvarnog stanja pravnih subjekata korišteni su podaci utemeljeni na broju aktivnih poduzeća, tj. poduzeća koja su predala završne godišnje račune.

Prema ovim podacima u 2014. godini u Širokom Brijegu bile su aktivne 392 pravne osobe (poduzeća). U odnosu na 2012. i 2013. godinu došlo je do smanjenja broja poduzeća, tj. trend je smanjenja broja poduzeća.

Slika 17. Broj aktivnih poduzeća

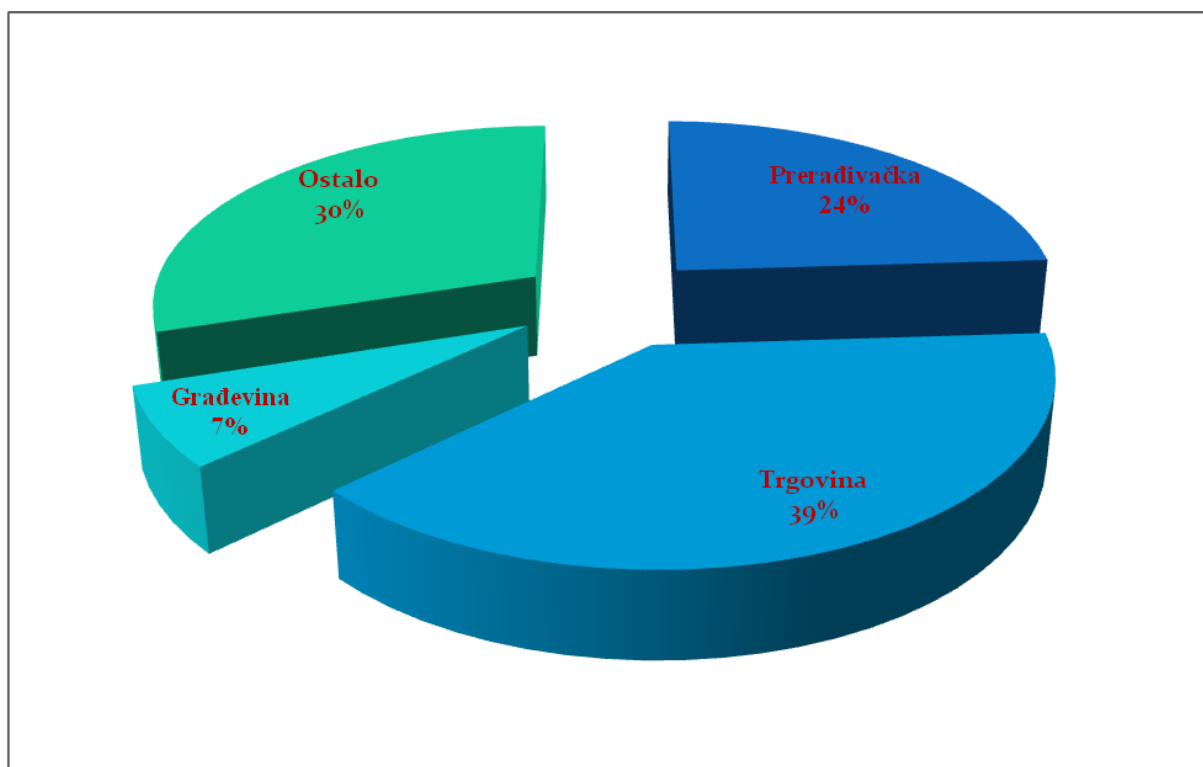
Kada usporedimo podatke o poduzećima koja su predala završne godišnje račune (aktivna poduzeća) sa podacima Federalnog zavoda za programiranje razvitka (svi poslovni subjekti koji se vode na evidenciji) vidljivo je da postoji ogromna razlika. Naime, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u proteklih sedam godina, tj. od 2008. do 2014. godine, ukupan broj poslovnih subjekata je porastao za 12%, od čega je broj pravnih osoba porastao za 18%. Međutim, vidljivo je da se broj aktivnih poduzeća u periodu od promatrane tri godine smanjuje što navodi na zaključak da se i poduzeća koja nisu više aktivna ostaju na evidenciji Federalnog zavoda za statistiku, a to govori o problemima zatvaranja poduzeća koji se trebaju rješavati na višim razinama vlasti i određenim zakonskim rješenjima.

Slika 18. Kretanje broja poslovnih subjekata od 2008. do 2014.(FZS)

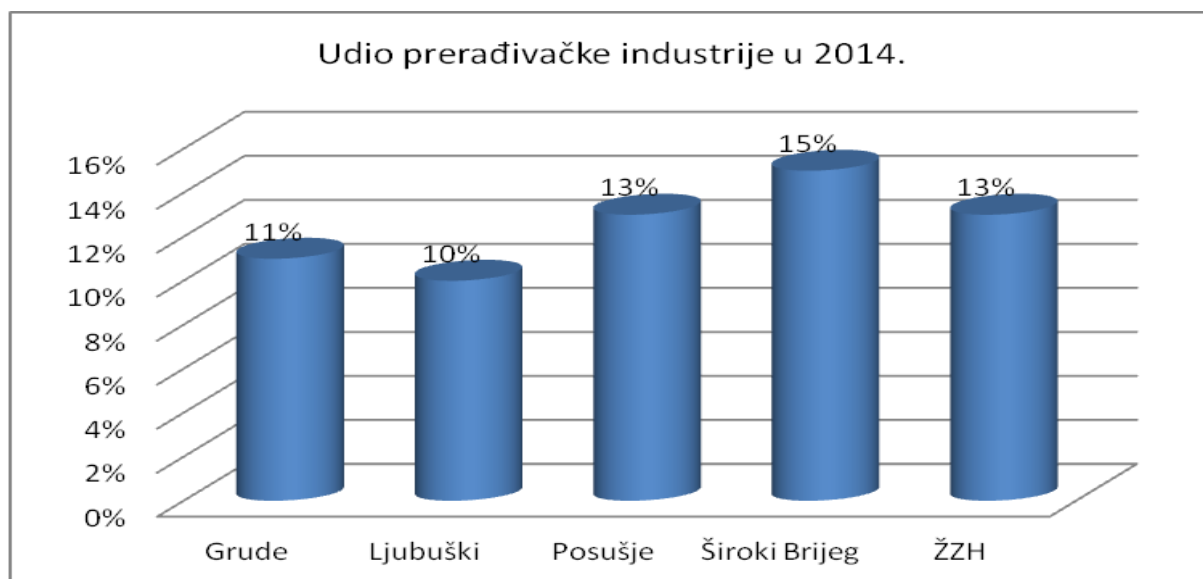
Također, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku broj fizičkih osoba/obrnika se smanjio za 18%. Znači, udio fizičkih osoba/obrnika u ukupnom broju poslovnih subjekata je smanjen. Ovo je prije svega posljedica otežanih uvjeta poslovanja za fizičke osobe/obrnike, tj. uvođenja fiskalizacije i sl.

Kada analiziramo strukturu pravnih osoba u Širokom Brijegu možemo vidjeti da je najveći broj poduzeća u sektoru trgovine 39%, dok je udio prerađivačke industrije 24%, građevina 7% dok su ostali sektoru 30%.

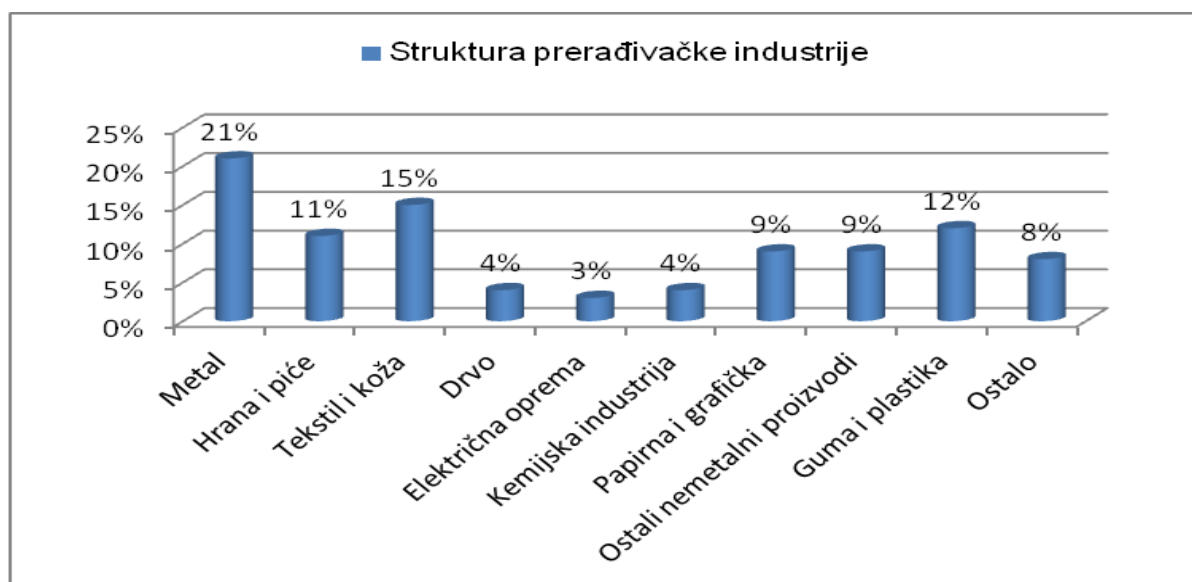
Slika 19. Struktura pravnih subjekata u 2014.

Kada uporedimo udio prerađivačke industrije vidjet ćemo da Široki Brijeg ima najveći postotak udjela pravnih osoba iz prerađivačkog sektora u odnosu na ostale općine u županiji kao i u odnosu na županiju. Naime, U Širokom Brijegu je 15% pravnih osoba iz prerađivačkog sektora dok je na razini županije 13%, a u ostalim općinama ŽZH od 13% u Posušju, do 10% u Ljubuškom i 11% u Grudama.

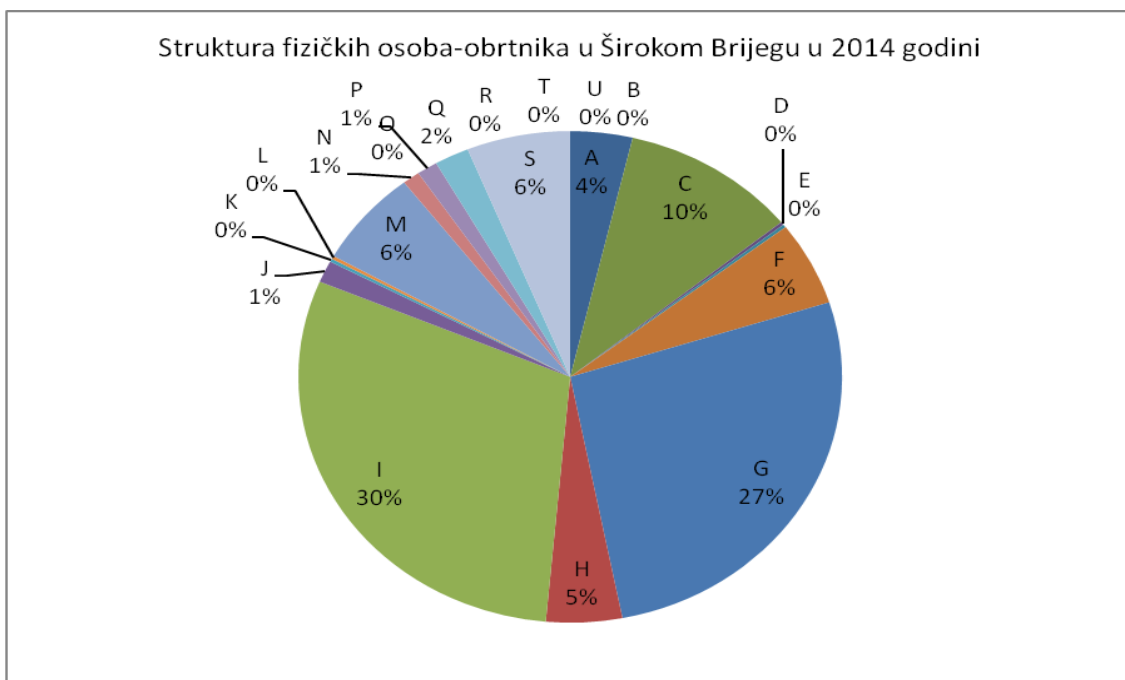
Slika 20. Udio prerađivačke industrije u 2014.

Kada pogledamo strukturu prerađivačke industrije u 2014. godini, tj. strukturu aktivnih poduzeća koja dolaze iz prerađivačkog sektora vidjet ćemo da je najveći udio metaloprerađivačke industrije 21%, te potom tekstilne 15%, zatim guma i plastika 12%, papirna i grafička industrija, te ostali nemetalni proizvodi po 9%.

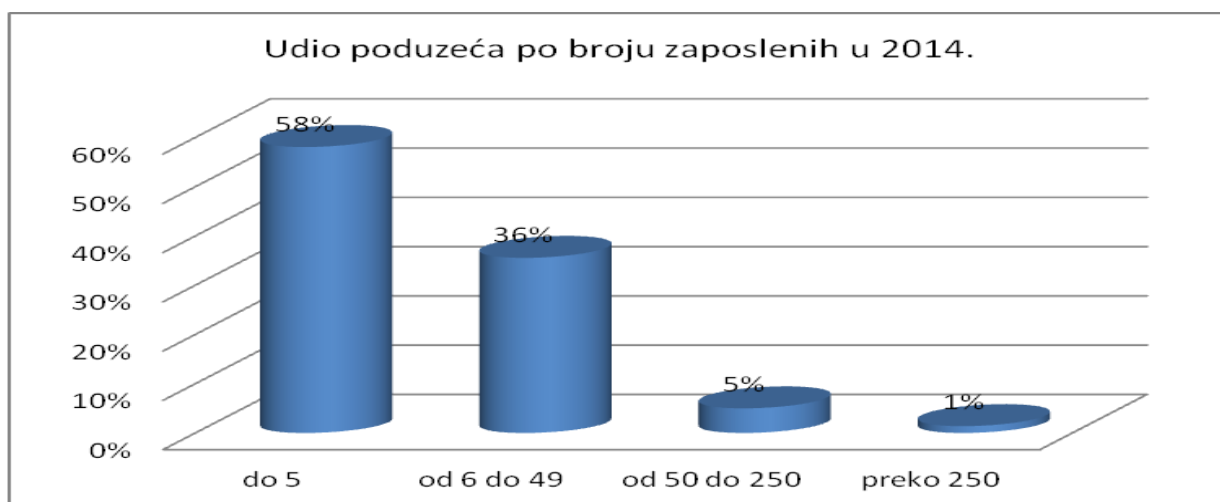
Slika 21. Struktura prerađivačke industrije

Struktura fizičkih osoba-obrtnika je nešto drugačija i najviše je poslovnih subjekata iz sektora ugostiteljstva i hotelijerstva (30%), te potom trgovine i popravak motornih vozila (27%), a na trećem je mjestu su metalo-prerađivačke djelatnosti (10%).

Slika 22. Struktura samostalnih djelatnosti i obrta

Od 392 aktivna poduzeća u Širokom Brijegu u 2014. godini najveći udio tj. 58%, čine poduzeća koja zapošljavaju do 5 zaposlenih, te potom 36% poduzeća koja zapošljavaju između 5 i 50 zaposlenih, dok je 5% poduzeća u skupini koja imaju između 50 i 250, a samo 1% koji imaju preko 250 zaposlenih.

Slika 23. Udio poduzeća po broju zaposlenih u 2014.

Najnoviji podaci o gospodarskim kretanjima u Širokom Brijegu u 2016. godini su uglavnom slični ovim iz prethodnih godina, s tim da je broj uposlenih u stalnom porastu. Samo je 5 poduzeća koja su i u 2016. godini zapošljavala preko 250 zaposlenih i dolaze iz prerađivačke industrije, građevinarstva i trgovine, a to su:

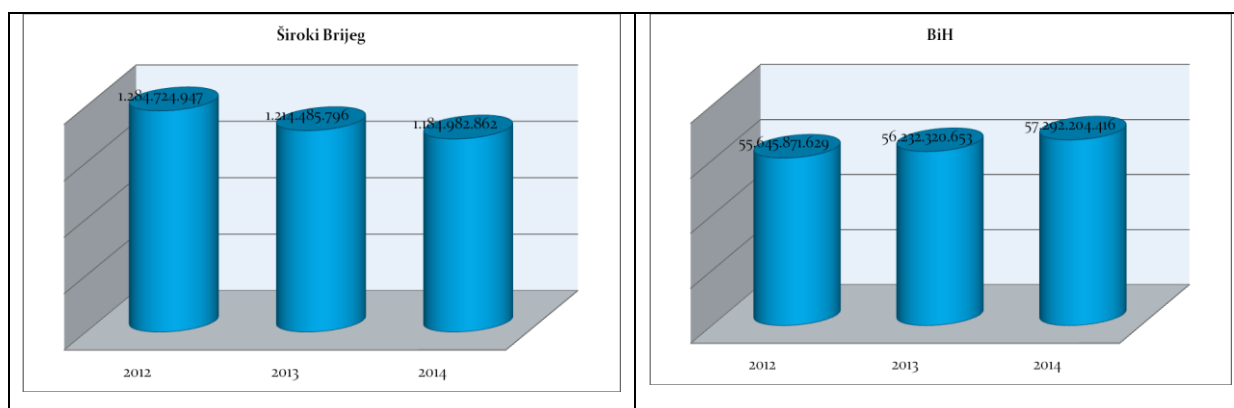
Tabela 2. Poduzeća koja zapošljavaju preko 250 zaposlenih

1	FEAL d.o.o ŠIROKI BRIJEG	Proizvodnja gotovih metalnih proizvoda
2	MCI d.o.o. Široki Brijeg	Trgovina
3	NAMEKS d.o.o. Široki Brijeg	Trgovina
4	MEPAS d.o.o. Široki Brijeg	Trgovina
5	HERING D.D. ŠIROKI BRIJEG	Građevinarstvo

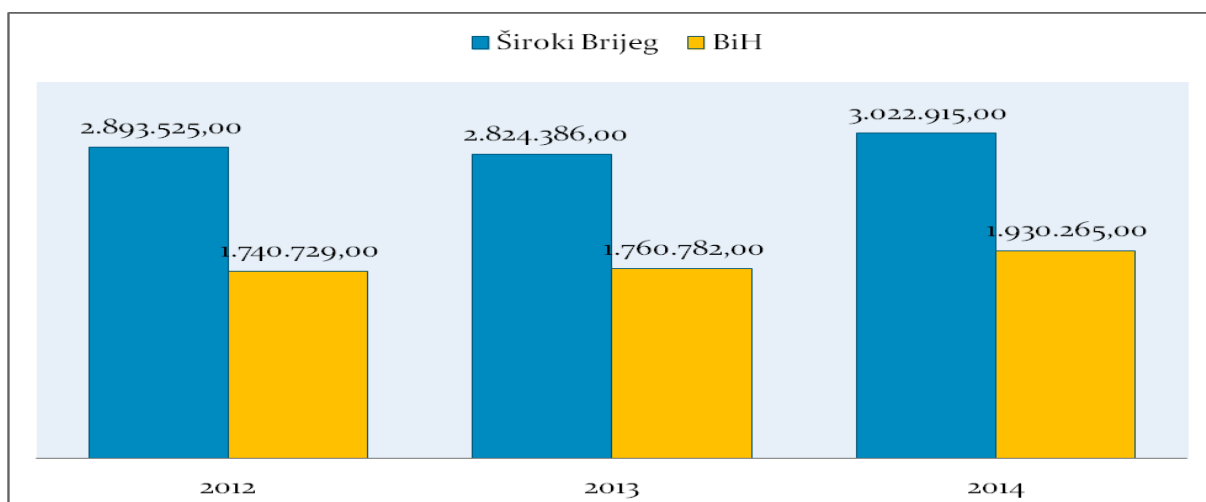
U skupini poduzeća koja zapošljavaju između 50 i 250 zaposlenih najviše je poduzeća iz trgovine, te potom iz prerađivačke industrije i građevinarstva.

3.2. Kretanje ukupnih prihoda i rashoda, te prosječna plaća

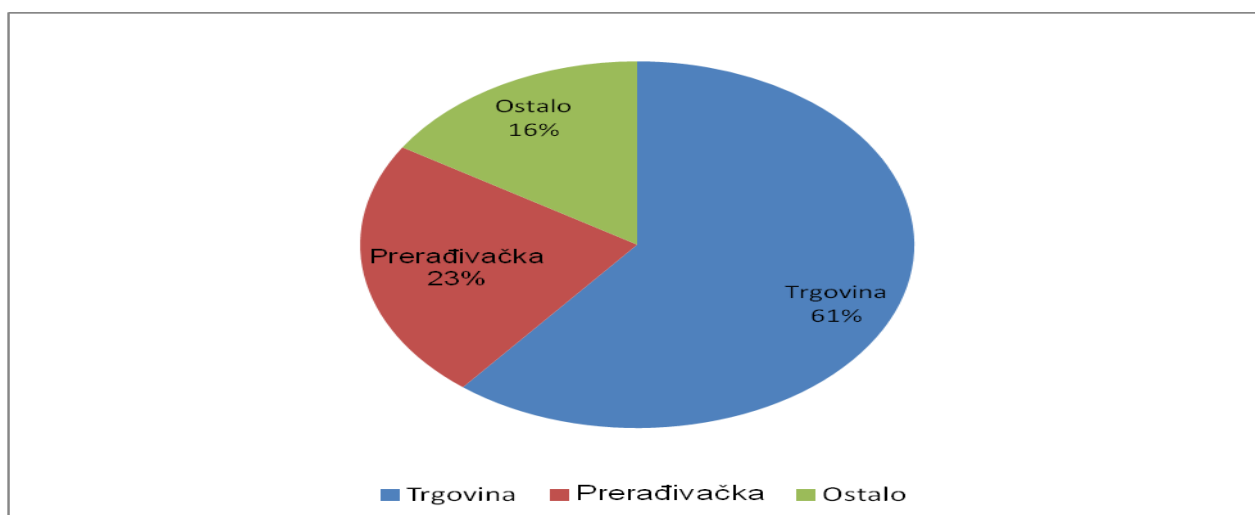
Kada se analizira ukupan prihod koji su pravne osobe ostvarile u promatrane tri godine 2012-2014 i najnoviji podaci iz 2016. godine (poduzeća koja su predale godišnje završne račune), vidjet ćemo da se ukupni prihodi kreću između 1,284 (2012. godine) i 1,214 mlrd. (2014. godine), te 1,217 mlrd. KM (2016. godine). U istom promatranom razdoblju ukupno ostvareni prihodi na razini BiH su rasli.

Međutim, kada usporedimo prosječno ostvaren prihod po poduzeću vidjet ćemo da je prosječno ostvaren prihod po poduzeću veći u Širokom Brijegu nego na razini BiH.

Prema istim podacima u 2014. godini u Širokom Brijegu najviše prihoda su ostvarila poduzeća iz sektora trgovine (61%), dok je prerađivačka industrija prihodovala 23%, a svi ostali 13%.

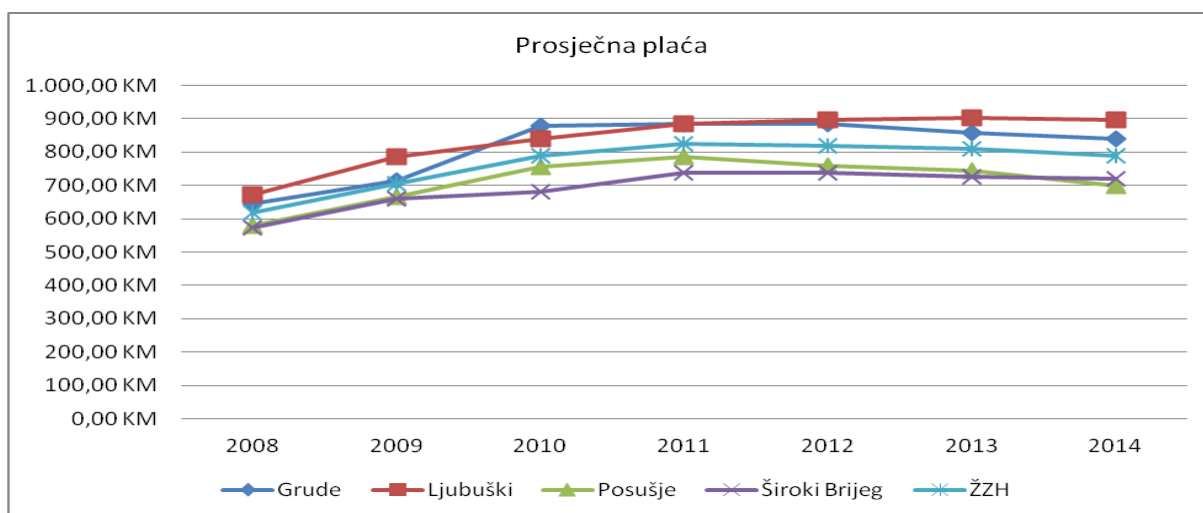

Slika 24. Prihodi po sektorima u 2014.

Po najnovijim podacima za 2016. godinu povećan je udio prerađivačke industrije u ukupnom prihodu na 25 %, udio trgovine je smanjen na 57,8 %, udio građevinarstva je 8 %, a svih ostalih djelatnosti je 9,2 % ukupnog prihoda na području Širokog Brijega.

Visina prosječne neto plaće u Širokom Brijegu među je među najmanjima u odnosu na ostale općine Zapadnohercegovačke županije, i u proteklih 7 promatranih godina je bilježila rast, s tim da je u zadnje dvije godine došlo do smanjenja prosječne visine neto plaće. Iza Široko Brijega je samo općina Posušje.

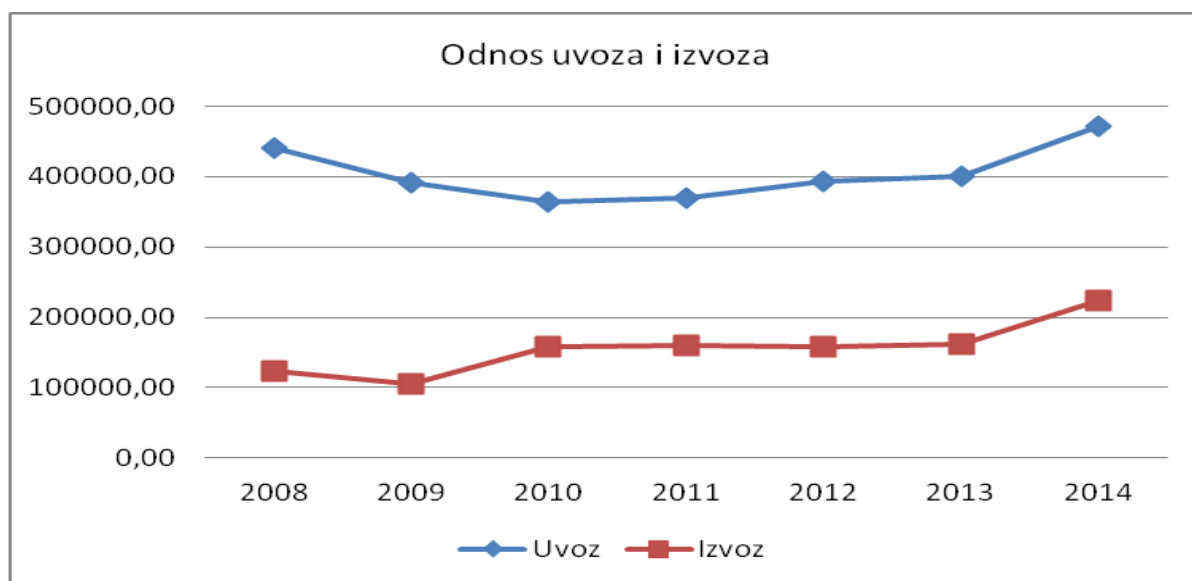
Visina prosječne plaće u Širokom Brijegu je manja i u odnosu na visinu prosječne neto plaće u Federaciji BiH i ŽZH. Naime, u 2014. godini u Širokom Brijegu prosječna neto plaća bila je 719 KM, dok je u Federaciji BiH bila 835 KM, a u ŽZH 787,75 KM.

Slika 25. Visina prosječne neto plaće

3.3. Vanjskotrgovinska razmjena i najznačajnija izvozna poduzeća

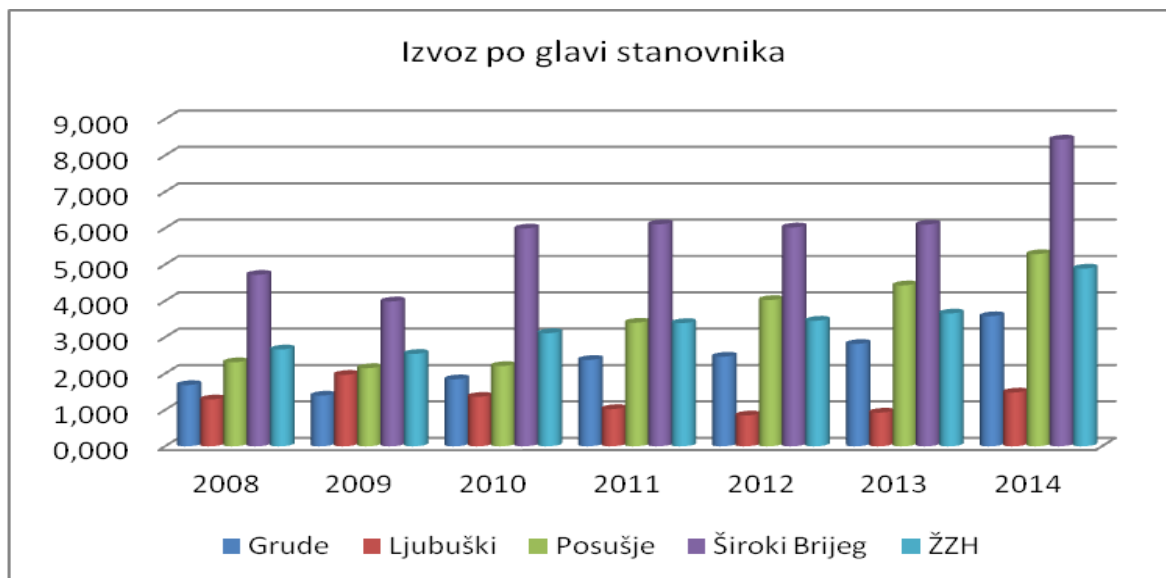
Prema podacima FZS, Široki Brijeg ima izrazito velik uvozno-izvozni deficit. Naime, pokrivenost uvoza izvozom je daleko najmanja u Širokom Brijegu u usporedbi sa susjednim općinama iz ŽZH. Uzrok ovako velikog deficita leži jednim dijelom u činjenici da neki od najvećih uvoznika koji pokrivaju cijelu Bosnu i Hercegovinu imaju sjedište u Širokom Brijegu. Međutim, unatoč toj činjenici deficit je i dalje neprihvatljivo velik te bi trebalo razvijati određene mjere i projekti u nadležnosti grada kojima bi se ova razlika smanjila.

Slika 26. Odnos uvoza i izvoza

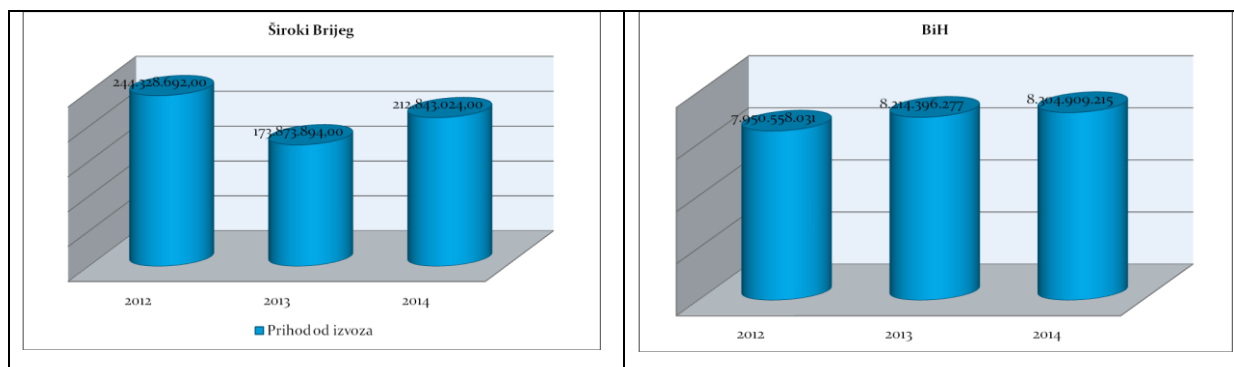
Kada promatramo izvoz po glavi stanovnika onda možemo vidjeti da je ovaj pokazatelj daleko najveći u Širokom Brijegu u odnosu na ostale općine u Županiji kao i u odnosu na prosjek u Županiji. Također, izvoz po glavi stanovnika u Širokom Brijegu je preko tri puta veći u odnosu na Federaciju BiH. Naime, u 2014. godini izvoz po glavi stanovnika u Federaciji BiH iznosio je 2,373 KM, dok je u Širokom Brijegu bio 8,440 KM.

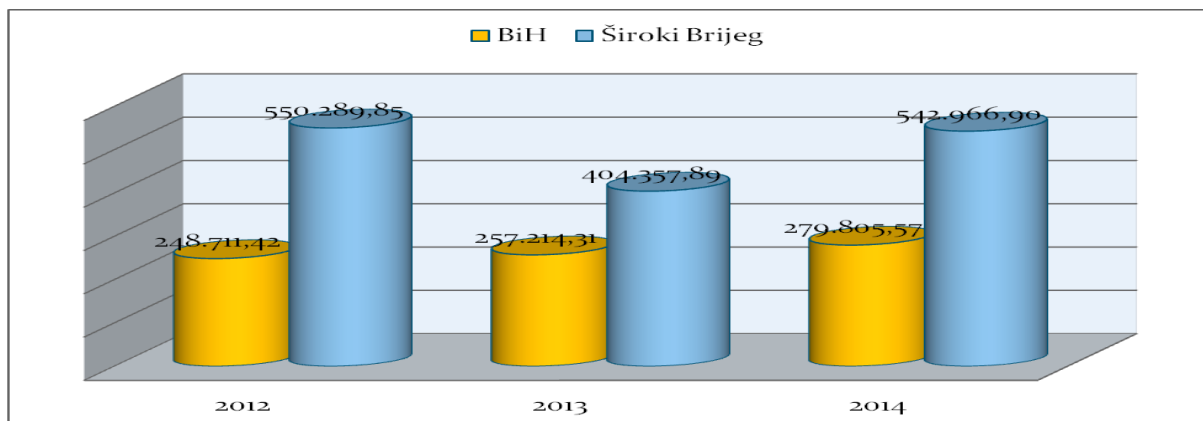
Slika 27. Izvoz po glavi stanovnika

Kada analiziramo prihode ostvarene od izvoza vidjet ćemo da je nakon 2012. godine došlo do pada izvoza te ponovo u 2014. godini do rasta, dok je na razini BiH bio kontinuiran rast.

Slika 28. Trend prihoda od uvoza

Međutim, kao i kod ukupno ostvarenih prihoda i kod prosječno ostvarenih prihoda od izvoza po poduzeću pokazatelji su bolji kod Širokog Brijega na razini Bosne i Hercegovine. Naime, prosječno ostvaren prihod od izvoza je puno veći u Širokom Brijegu.

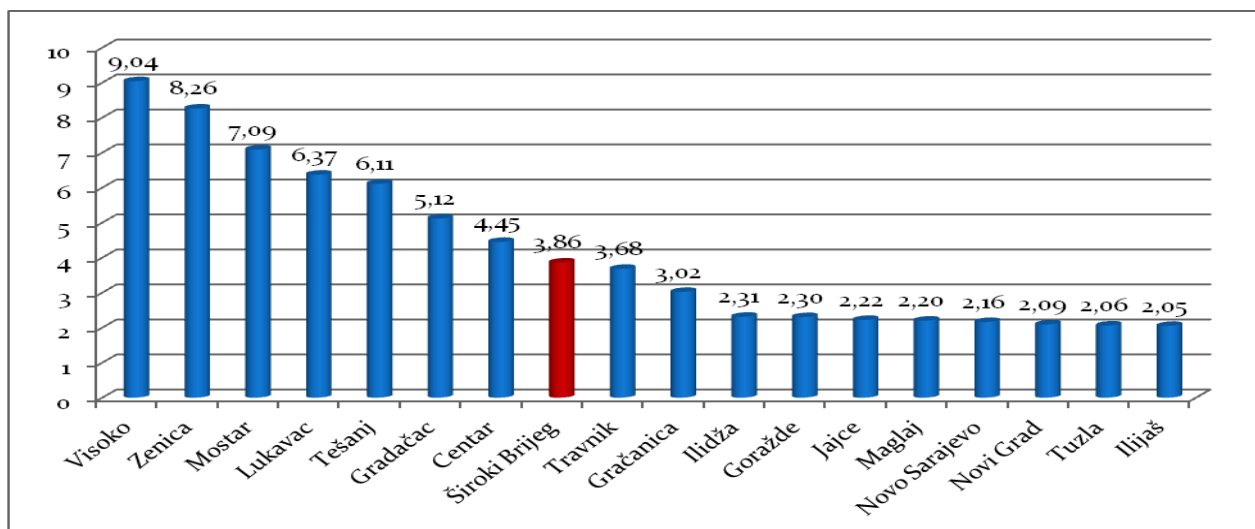
Slika 29. Prosječno ostvareni prihodi od izvoza

Kako je vidljivo iz prethodno analiziranih podataka, od ukupno ostvarenih prihoda od prodaje u Širokom Brijegu u 2014. godini 18% udjela u prihodima dolazi od prihoda od izvoza. Naime, izvozna poduzeća iz Širokog Brijega prihodovala su više od pola ukupnih prihoda u Širokom Brijegu u 2014. godini.

Od ukupnog broja izvoznih poduzeća u 2014. godini u Širokom Brijegu, najveći broj dolazi iz prerađivačke industrije (36%), te potom iz sektora trgovine (29%), te tzv. kreativne industrije, koja u ovom slučaju obuhvaća poduzeća iz sektora ICT, video i grafičke produkcije, znanstveno-stručne i tehničke djelatnosti, isl. (13%), te ostale u koje ubrajamo građevinstvo, ugostiteljstvo, ostale uslužne djelatnosti i sl. (26%).

Također, deset najvećih izvoznika po ostvarenom izvozu u 2014. godini u Širokom Brijegu u većem dijelu dolazi iz prerađivačke industrije.

Široki Brijeg zauzima i visokom mjesti po udjelu u izvozu Federacije Bosne i Hercegovine. Naime, Široki Brijeg je od 79 jedinica lokalne samouprave u Federaciji BiH na osmom mjestu po udjelu u izvozu. Udio izvoza Širokog Brijega u ukupnom izvozu Federacije BiH iznosi 3,86%.

Slika 30. Udio prihoda od izvoza po JLS

3.4. Poslovna infrastruktura⁴

Na području grada trenutno se nalaze 3 gospodarske zone:

1. Gospodarska zona „Trn“ veličine 127,88 ha od toga površine koje nisu predviđene za gradnju obuhvaćaju prirodni prostor veličine 42,08 ha (32,91%), dok dio namijenjen poljoprivredi obuhvaća 30,11 ha, a 11,97 ha otpada na zaštitne, krajobrazne zelene površine i vodotok Ugrovače. Već izgrađene površine obuhvaćaju prostor uz magistralnu cestu i obuhvaćaju 12,53 ha (9,80%). Dio neizgrađenog prostora namijenjen je za izgradnju građevina stambene, javno-društvene, sportsko-rekreacijske, proizvodne, poslovne i komunalne namjene, uključivo koridori prometnica i dalekovoda s površinom koja iznosi oko 73,27 ha.

⁴ Izvor podataka je Nacr Prostornog plana Širokog Brijega

2. Poslovna zona „Pecara“ veličine 19,027 ha koja je u najvećoj mjeri izgrađena i u funkciji.
3. Gospodarska zona „Knešpolje“, veličine 16,24 ha, po fazama: prva faza je u cijelosti popunjena, druga faza je rezervirana (stanje krajem 2016. godine) i nema više slobodnih građevinskih parcela, izgradnja objekata je planirana u periodu od naredne dvije do tri godine.

Pored ovih zona u Širokom Brijegu postoje potencijali za razvoj novih poslovnih zona u blizini većih naseljenih mjesta i značajnijih tranzitnih putova kao što su:

- Dvije lokacije uz trasu buduće brze ceste Mostar-čvor Podledinac i to jedan između naseljenih mjesta Turčinovići i Mokro, a drugi između Rasna i Dužica
- Treća potencijalna lokacija je u blizini Buhova uz cestu prema Čitluku i Međugorju.

3.5. Veće investicije u gospodarstvu

Najveće investicije u gospodarstvu u zadnjih 5 godina su bile višemilijunske investicije u izgradnju industrijskih pogona i postrojenja u zonama Trn (FEAL) i Knešpolje (TT KABELI). Ova ulaganja su omogućila značajan porast ukupnog broja zaposlenih i porast udjela prihoda prerađivačke industrije. U narednom petogodišnjem periodu se u ovim zonama očekuju nova investicije od strane više poduzeća koja su već kupila građevinske parcele i iskazali namjere za realiziranje konkretnih poslovnih planova.

Zaključna razmatranja

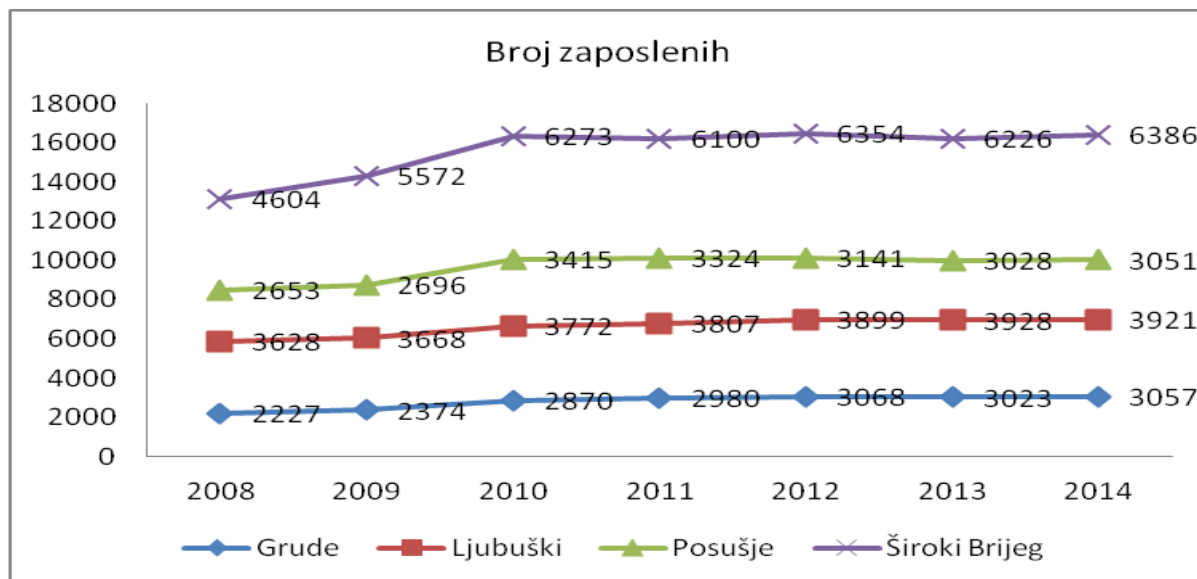
Grad Široki Brijeg je jedna od gospodarski aktivnijih sredina u Bosni i Hercegovini, što se može zaključiti iz prethodno analiziranih podataka. Prerađivački sektor u Širokom Brijegu je najjači u županiji, a izvozno orijentirana poduzeća igraju vrlo važnu ulogu u zapošljavanju i u ukupnim prihodima. Također, evidentno je kako je još uvijek dominantan sektor trgovine i usluga. Također, trend je u smanjenju broja kako poduzeća, tako i obrtnika, što se mora probati zaustaviti određenim mjerama, pa i stimulirati rast ovog broja kako bi se otvorila mogućnost većeg zapošljavanja.

Iako je gradska uprava u proteklom razdoblju uložila znatan napor na razvoju poslovne infrastrukture evidentno je da još uvijek postoji prostora da se Široki Brijeg pozicionira kao jedan od najpoduzetnijih i poslovno najpogodnijih sredina, ne samo u zapadnoj Hercegovini, već i šire, te se na taj način poveća broj poduzeća po glavi stanovnika i omogući otvaranje novih radnih mjesta. U proteklom razdoblju su pokrenute značajnije investicije u privatnom sektoru, što je znak da te bi se bržim i kvalitetnijim razvojem povoljnog poslovnog okruženja i privlačenjem investitora moglo doći i do boljih rezultata u sektoru gospodarstva. Ovdje posebno treba staviti naglasak na iskorištavanje potencijala postojećih gospodarstvenika tj. kroz njihovo uvezivanje i aktivan partnerski odnos i dijalog inicirati i razvoj novih poslova i privlačenje ulaganja s posebni naglaskom na prerađivački sektor i izvozno orijentirana poduzeća, te jednim dijelom razvoj tzv. kreativnih usluga.

4. Pregled stanja i kretanja na tržištu rada

4.1. Zaposlenost

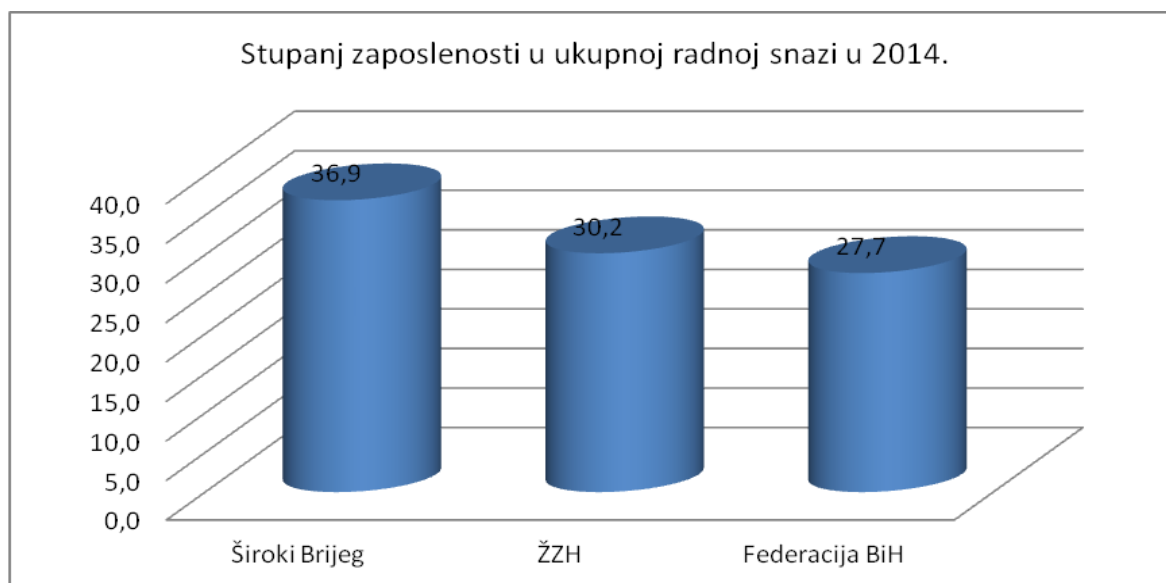
Prema službenim statističkim podacima Široki Brijeg prednjači po ukupnom broju zaposlenih u ŽZH. Naime, u ŽZH je najveći broj zaposlenih u Širokom Brijegu, te je vidljivo da broj zaposlenih od 2008. Godine je u stalnom porastu.

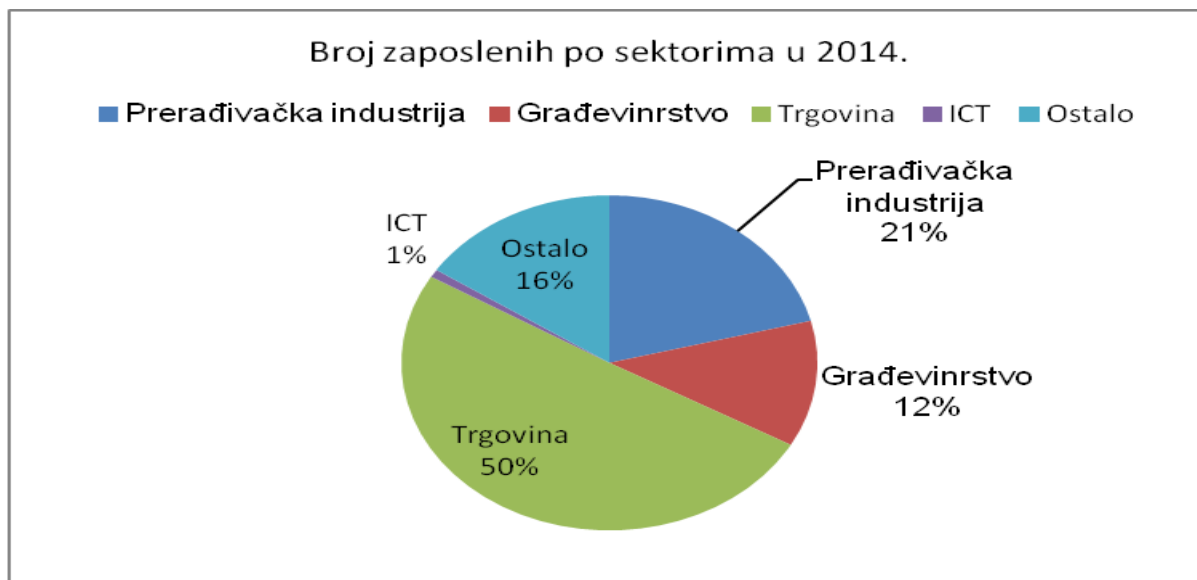
Slika31. Broj zaposlenih

Stupanj zaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvitka je 24.1%, te je Široki Brijeg na 6. mjestu po stupnju zaposlenosti od 79. jedinica lokalne samouprave u Federaciji BiH i taj broj kontinuirano raste.

Kada usporedimo stupanj zaposlenosti u odnosu na radnu snagu u Širokom Brijegu, Federaciji BiH i ŽZH, vidjet ćemo da je Široki Brijeg imao daleko najveći stupanj zaposlenosti u odnosu i na Federaciju BiH i na ŽZH, te je u odnosu na Federaciju BiH veći za nešto više od 9 postotaka.

Što se tiče zaposlenosti po sektorima, tj. u poduzećima koja su predala završne račune za 2014. godinu (ukupno zaposlenih u 392 poduzeća prema ovim podacima je 5490), najviše zaposlenih je u trgovini (50%), te potom u prerađivačkoj industriji (21%). Kako je vidljivo u trgovini je i dalje zaposleno polovica zaposlenih što bi svakako trebalo mijenjati, odnosno smanjivati udio zaposlenosti u trgovini.

Slika 27. Broj zaposlenih po sektorima

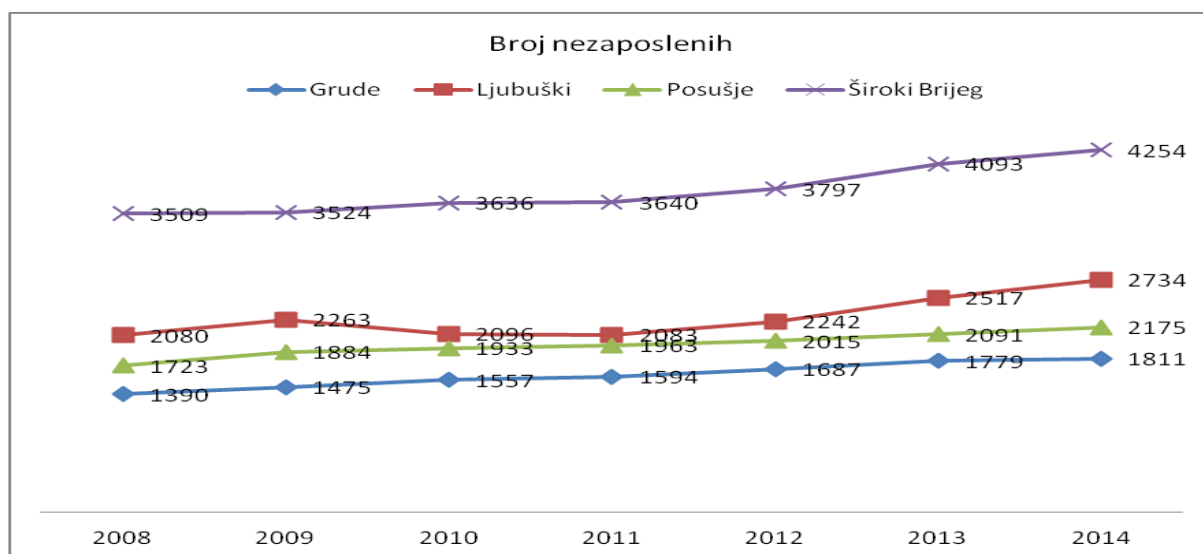
Od ukupnog broja zaposlenih prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja u Širokom Brijegu u 2014. godini koji je iznosio 6386 87% (5490) zaposlenih je u pravnim osobama (poduzećima), a 38% zapošljavaju poduzeća koja su izvozno orijentirana (2396). Iz ovog je podatka vidljivo da je veliki potencijal zapošljavanja u izvoznim i proizvodno orijentiranim poduzećima.

Najnoviji podaci potvrđuju daljnji rast zaposlenosti, tako da je početkom 2017. godine ukupan broj preko 7000 zaposlenih Širokobriježana

4.2. Nezaposlenost

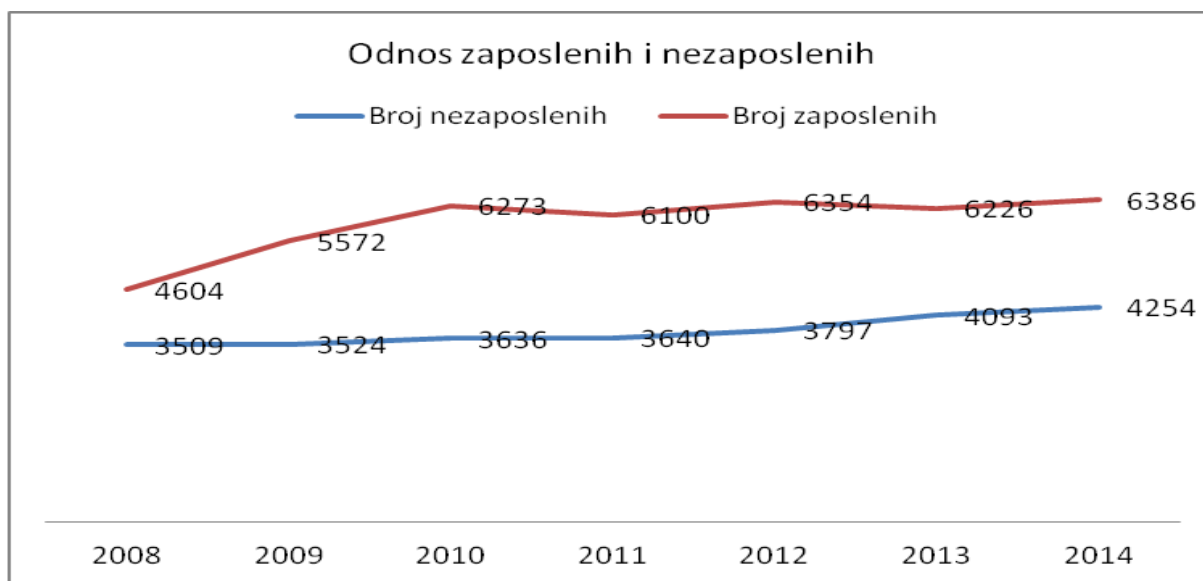
Široki Brijeg bilježi kontinuirano rast nezaposlenosti u promatranih 7 godina, tj. od 2008. do 2014. godine. Kada se promatra stupanj zaposlenosti u Širokom Brijegu - on je veći u odnosu na ostale općine Ljubuški i Posušje (tj. ove dvije općine imaju veći stupanj nezaposlenosti, dok Grude imaju nešto manji stupanj nezaposlenosti.

U odnosu na ostale općine u Federaciji BiH, Široki Brijeg je na 65 mjestu po stupnju nezaposlenosti, odnosno 64 jedinice lokalne samouprave imaju veću nezaposlenost nego Široki Brijeg.

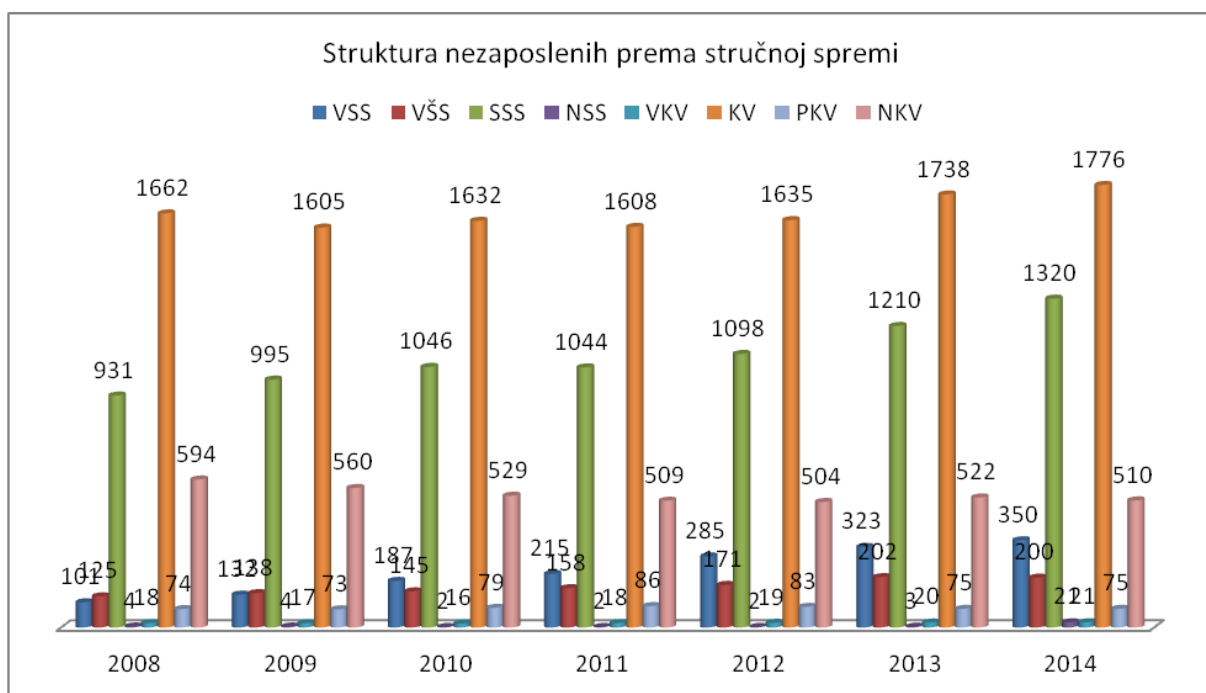
Slika 28. Broj nezaposlenih (u apsolutnim brojevima)

Kada pogledamo odnos kretanje zaposlenih i nezaposlenih u proteklih 7 godina vidjet ćemo trend rasta i u jednoj i u drugoj kategoriji. Međutim, posljednjih godina nešto je veći rast broja nezaposlenih u odnosu na broj zaposlenih. Naime, broj zaposlenih u 2014. godini je porastao samo za 4% u odnosu na 2011. godinu, dok je broj nezaposlenih u istom razdoblju porastao za 14%.

Slika 29. Odnos broja zaposlenih i nezaposlenih

Prema strukturi nezaposlenih, tj. prema stupnju stručne spreme, najviše je nezaposlenih KV radnika, te potom SSS, pa na trećem mjestu NKV radnika. Kada analiziramo trendove u posljednjih 7 godina vidjet ćemo da je najveći rast nezaposlenih kod SSS radnika, dok je kod druge dvije najveće kategorije taj trend oscilira bez velike promjena.

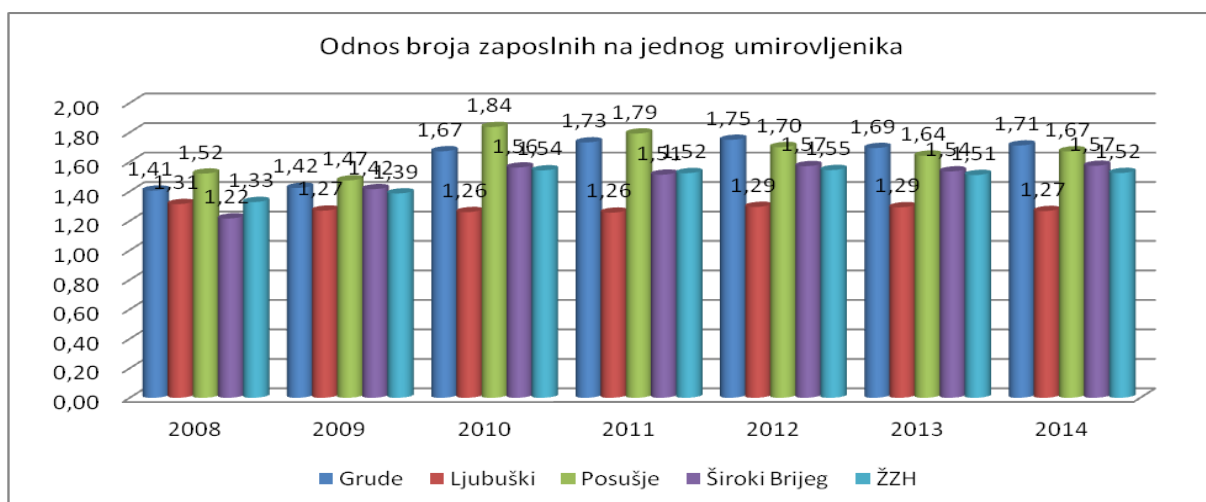
Slika 30. Struktura nezaposlenih po stručnoj spremi

Međutim, kada analiziramo odnos broja nezaposlenih u 2014. godini i 2008. godini vidjet ćemo da je najveći rast nezaposlenih u postotcima zabilježen kod VSS (71%), VŠS (38%), te potom kod SSS radnika (29%), dok se kod NKV radnika broj smanjio za 14%.

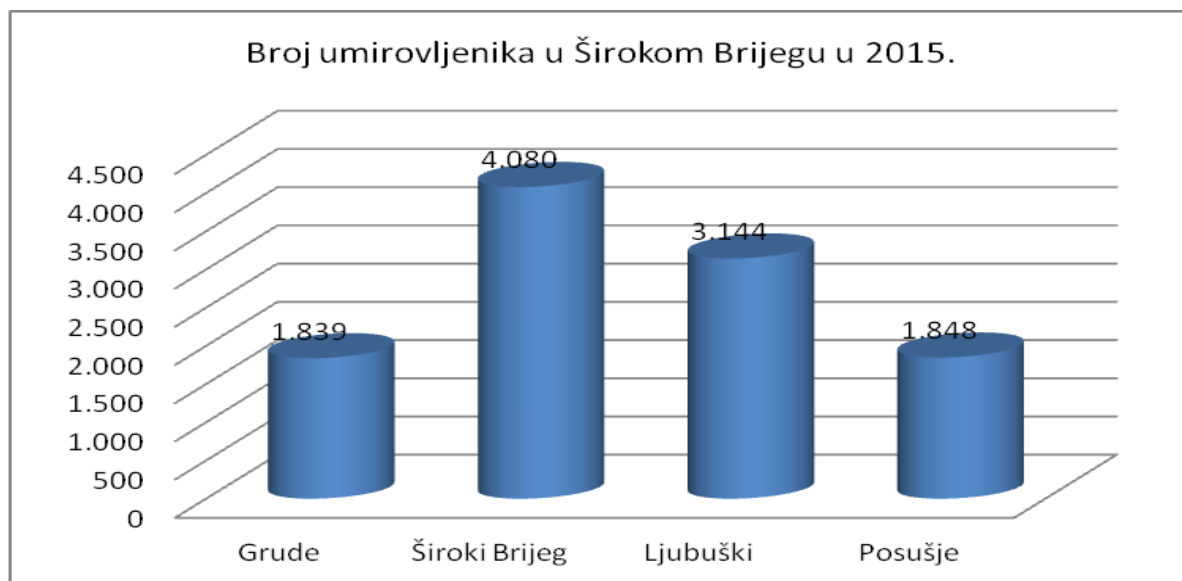
Kada se analizira nezaposlenost, mora se uzeti u obzir činjenica da je jedan veliki dio ljudi koji se vodi kao nezaposleni, ustvari zaposlen ali nije prijavljen, tj. radi na crno. Prema dostupnim procjenama „siva ekonomija“ sudjeluje s preko 15 % u ukupnom BDP u BiH.

4.3. Umirovljenici

Široki Brijeg u posljednjih sedam godina bilježi lagan rast broja umirovljenika, ali u isto vrijeme se lagano povećava i odnos broja zaposlenih na jednog umirovljenika koji je u 2008. godine bio 1,2, dok je u 2014. godini iznosio 1,6. U odnosu na ostale općine u županiji Široki Brijeg je na trećem mjestu po broju zaposlenih na jednog umirovljenika.

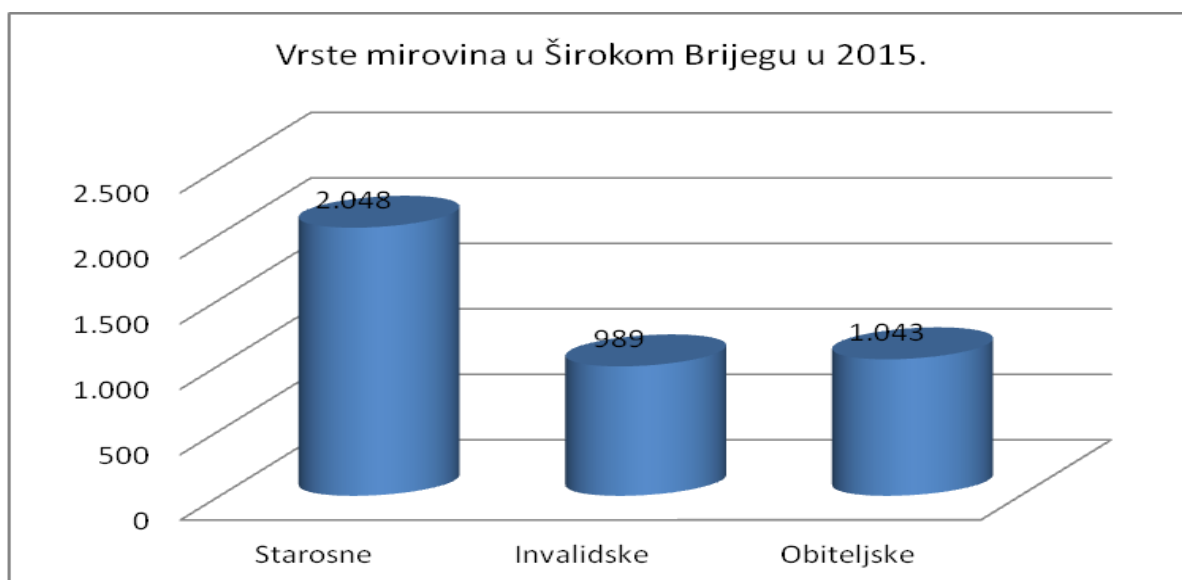
Broj umirovljenika, prema podacima iz Federalnog zavoda MIO/PIO, a na temelju isplaćenih mirovina u studenom 2015. godine, u Širokom Brijegu 4080, što je opet lagano povećanje na broj umirovljenika koji je bio u 2014. godini 4058.

Slika 31. Broj umirovljenika

Visina prosječne mirovine je 372 KM i također se lagao povećava u posljednjih sedam godina. Međutim, to je trend u cijeloj županiji kao i u Federaciji. No, evidentno je da je prosječna mirovina izuzetno niska i ne omogućava dostojan život umirovljenika.

U strukturi mirovina naviješe je starosnih, te potom obiteljskih pa invalidskih mirovina.

Slika 32. Vrste mirovina

Isto kao i kod kategorije nezaposlenih, i ovdje je jedan dio umirovljenika angažiran na tržištu rada, tj. radi honorarno. Naime, određen broj umirovljenika koji su radno sposobni angažiran je na tržištu rada i na taj način povećavaju vlastite prihode, a poslodavci imaju manja izdvajanja u odnosu na regularni radni odnos. Iako sa socijalnog aspekta ovo omogućava jednom broju ljudi kvalitetniji život, (jer je većina mirovina nedostatna za zadovoljavanje normalnih životnih potreba), u isto vrijeme – to zauzima određen broj radnih mjesta na koja bi se mogli zaposliti oni nezaposleni koji traže posao.

Zaključna razmatranja

Unatoč tomu što je Široki Brijeg gospodarski aktivna sredina i prepoznatljiv je kao grad sposobnih poduzetnika i dobrog stupnja zaposlenosti (posebno u odnosu na većinu JLS u F BiH), zaposlenost je još uvijek nedovoljna, a stopa nezaposlenosti visoka. U strukturi zaposlenosti najviše je zaposlenih je i dalje u sektoru trgovine. Ono što je karakteristično i pozitivno je da izvozno orijentirana poduzeća zapošljavaju 38% zaposlenih. Iz ovog je podatka vidljivo da je ogroman potencijal zapošljavanja u izvozno orijentiranim poduzećima, te bi u tom kontekstu ova strategija trebala prepoznati određene mjere i projekte kojima bi se stimulirao i potakao rast postojećih izvozno orijentiranih poduzeća kao i otvaranje novih, čime bi se u perspektivi smanjio broj nezaposlenih.

Isto tako, dobar dio zaposlenosti bi se mogao stimulirati i kroz samozapošljavanje te kroz obrtništvo. Iz analize je primjetan trend smanjenja broja fizičkih osoba/obrnika, te bi ovaj trend trebalo zaustaviti i razviti mjere i projekte kojima bi se, prvenstveno mladim ljudima, omogućilo otvaranje poduzeća i obrta i olakšalo pozicioniranje na tržištu.

5. Turistički potencijali i turistička infrastruktura⁵

Široki Brijeg obiluje prirodnim, kulturnim i povijesnim resursima, koji na žalost još nisu u potpunosti turistički valorizirani. Može se slobodno reći da je turizma u Širokom Brijegu na vrlo niskim razinama, jer se do sada vrlo malo ulagalo u razvoj i promociju turizma kao gospodarske grane, te se turizam, ukoliko ga je i bilo, događao sam po sebi.

Kada govorimo o turističkim potencijalima i turističkoj infrastrukturi u Širokom Brijegu to možemo promatrati kroz sljedeće segmente: kulturno povijesno nasljeđe, prirodno nasljeđe i turistička infrastruktura.

5.1. Prirodno nasljeđe

Glede prirodnog nasljeđa na prvom mjestu je potrebno istaknuti vrelo rijeke Lišnice **Borak**. Borak je fenomenalan prirodni ambijent koji je još u bivšoj Jugoslaviji, Zakonom o prirodnom i kulturno-povijesnom nasljeđu SR BiH, zaštićen kao geomorfološki spomenik prirode. Kanjon Borak pruža velike mogućnosti za razvoj aktivnog turizma s tim da je u isto vrijeme potrebno voditi računa o mjerama zaštite i očuvanja okoliša. Vrelo Borak je jedan od simbola Širokog Brijega i Široki Brijeg je dobrim dijelom prepoznatljiv po njemu i u široj regiji. Kanjon Borka može biti odlična rekreativna destinacija, ne samo za lokalno stanovništvo, već može privlačiti i posjetitelje izvan Širokog Brijega. Borak povezuje planinu Čabulju, te se kroz kanjon Borka preko Bogodola povezuje s Mostarom. U isto vrijeme se u suprotnom pravcu prema zapadu može povezati s Parkom prirode Blidinje preko Gvozda i Rosnih Poljana. Trenutačno Borak nije turistički valoriziran i uglavnom se koristi kao šetalište za lokalno stanovništvo. Infrastrukturno Borak nije uređen, tj. ne postoje uređene šetnice niti postoji adekvatna komunalna i turistička infrastruktura koja bi ovom prostoru dala dodatnu vrijednost. Od turističke infrastrukture jedino postoji restoran Borak koji je u funkciji.

Ruralni prostor u širem smislu sa seoskim ambijentom i suho-zidnom graditeljskom baštinom predstavlja još neotkriven turistički potencijal. Kako je vidljivo iz poglavlja o gustoći naseljenosti, na sceni je velika depopulacija sela. Smanjuje se broj stanovnika na selu, a povećava se broj stanovnika u

⁵ Podaci i informacije u ovom poglavlju korištene su iz različitih izvora: Monografija Širokog Brijega, Registar prirodnih i kulturnih resursa, web stranice,

urbanim sredinama. S tim u svezi se može reći da Široki Brijeg obiluje ruralnom prostorom koji ostaje bez stanovništva, ali u isto vrijeme ima određenu infrastrukturu koja se lako može staviti u funkciju. S obzirom da sela ostaju prazna, a Hercegovina kao turistička regija, vapi za novom turističkom ponudom, otvara se mogućnost stavljanja ovih napuštenih resursa u turističku funkciju pokretanjem malih obiteljskih gospodarstava i razvojem ruralnog i agro-turizma. Činjenica je da za sada u Širokom Brijegu ne postoje označene i uređene šetnice, biciklističke staze, uređena izletišta i druga infrastruktura koja bi potakla ruralno stanovništvo da razvija dodatnu ponudu kroz razvoj malih turističkih biznisa na selu. Stoga, ovo ostaje veliki potencijal koji se uz uvođenje određenih mjera može stimulirati.

5.2. Povijesno nasljeđe

Široki Brijeg obiluje povijesnim nasljeđem koje na žalost još uvijek nije u potpunosti turistički valorizirano. Izvršena je identifikacija spomeničke baštine Grada Široki Brijeg u okviru Studije prirodne i kulturno povijesne baštine ŽZH. U Širokom Brijegu postoji 1 Nacionalni spomenik (Franjevački samostan i crkva, graditeljska cjelina), te 3 spomenika koji se nalaze na privremenoj listi (Crkva sv. Petra i Pavla na Kočerinu, Crkva sv. Ane u Ljutom Docu i Nekropola stećaka Mokro), te 110 spomenika na listi Zavoda za zaštitu kulturno-povijesne baštine ŽZH, iz pretpovijesnog, rimskog i srednjovjekovnog doba.

Prema Arheološkom leksikonu BiH (1998) na području Grada Široki Brijeg, registrirana su 92 arheološka nalazišta, pri čemu veliki broj arheoloških lokaliteta nije registriran, ali na žalost ni oni registrirani nisu u potpunosti istraženi, niti podliježu odgovarajućoj zaštiti.

U nastavku ćemo nabrojiti samo najznačajnije resurse koji uz određene mjere mogu biti u funkciji turizma.

Grad Mokrisik nalazi se u naselju Mokro i spominje se još davne 950. godine, kada ga spominje bizantski pisac Porfirogenet u svom čuvenom djelu *De administrado imperio* kao grad Zahumlja. Zidine starog grada još uvijek strše iznad zemlje oko jedan i pol metar visine, a ponegdje su široki i do osamdeset centimetara. Ovdje se vide ostaci triju manjih stambenih zgrada i jednog zdenca. U Podgradini su otkriveni i temelji jedne crkve koja je u X. stoljeću sagrađena na ostacima starije crkve, vjerojatno iz razdoblja od V. do VII. stoljeća. Mokarska bazilika arheološki je istražena 1958. godine a revizijska istraživanja su izvršena 1997. i 1998. godine.

Gradina u Biogracima po kojoj je selo Biograci dobilo ime, u stvari je brežuljak koji je dugačak oko 90 metara, širine oko 40 metara, a najveća je visina 15 metara. Položaj Gradine najprije odgovara osmatračnici i signalnom utvrđenju iz kojeg se nadzirala dolina u putovi koji su ovuda vodili.

Zvonigrad je srednjovjekovna utvrda koja se nalazi na podnožju brda Bile između Grabove Drage i Pologa, kod vrela Grkuš. Nalazi se u blizini Malog polja na kojem se nalazi nekoliko starih groblja i s velikim brojem srednjovjekovnih spomenika stećaka.

Srednjovjekovni grad Borak smješten je na kamenoj kosi, pored nekoliko izvora koji zajedno čine rijeku Lišticu. Ostaci ove utvrde danas su visoki od 1 do 6 metara, a debljina zidova iznosi od 1 do 1,5 metara. Arheološka istraživanja vršena su u dva navrata 1975., a zatim 1976. godine. U podnožju grada, na mjestu zvanom Sajmište, nalazi se staro groblje sa stećcima. Područje oko Sajmišta bilo je u kasnom srednjem vijeku raskrižje planinskih putova. Pored sakralne uloge ovo je mjesto imalo i značajnu gospodarsku ulogu, jer je u ono doba bilo mjesto gdje se trgovalo, odnosno gdje se održavao sajam.

Kočerinska ploča ili **Natpis Vignja Miloševića** je nadgrobni spomenik Vignja Miloševića donesen s Kočerinskoga polja prije više od 130 godina i uzidan u Župni dvor u Kočerinu, a 1927. godine, kad je izgrađen novi Župni dvor i ploča je prenesena tamo. Visina ploče je 137 centimetara, a širina nejednaka: 50 centimetara, 49 centimetra i 53 centimetra. Pisana je hrvatskom ćirilicom. Kočerinska ploča spada u dulje natpise (zajedno s Natpisom vojvode Masna iz Donje Drežnice): ima ukupno 80 riječi, što je mnogo u odnosu na druge natpise na stećcima, i 25 redaka, u njima je 9 - 15 slova. Kočerinska ploča ima veliku vrijednost, ne samo po dragocjenim povijesnim podacima, nego i samom izvornošću svoga jezika, jer su taj tekst pisali domaći ljudi.

Crkva Uznesenja blažene Djevice Marije smještena je na uzvisini po kojoj je i grad dobio ime. Građena je po projektu Maxa Maksimilijana Davida, inženjera iz Moravske koji je 1890. godine došao u Mostar. Kamen temeljac položen je 1905. godine, a gradnja je u fazama trajala do 1969. godine. Gradili su je graditelji iz Dalmacije i Italije. Crkva Uznesenja blažene Djevice Marije predstavlja snažan, duhovni, prosvjetni i kulturni simbol Širokog Brijega. U okviru samostana također djeluje u Franjevačka galerija s bogatom riznicom. Uz samostan se veže i blagdan **Velike Gospe (Gospojina)** koja se slavi 15. kolovoza je jedan od najznačajnijih datuma u Širokom Brijegu. Taj dan se slavi i kao Dan grada Širokog Brijega, a i slavi se blagdan Velike Gospe kada se u Širokom Brijegu okupi veliki broj ljudi, koji su gosti Širokog Brijega ili su širokobrijeških korijena.

Kompleks zgrada Duhanske stanice kasnije nazvan „Dogana“ je od početka 1990-ih prepušten propadanju, a dio objekata je u međuvremenu bez nadzora i devastiran u požarima.

Nekropole stećaka, uz drugu turističku ponudu također predstavljaju određeni turistički potencijal. U Širokom Brijegu se nalazi nekoliko nekropola stećaka: Lipovci, Sajmište, Šarampovo, Barevište, Izbično itd.

5.3. Turistička infrastruktura

Široki Brijeg glede smještajnih kapaciteta ima 3 hotela: Hotel „Park“ u središtu grada, Hotel „Đulić“ na atraktivnoj lokaciji u blizini samostana i Hotel „Royal“ koji se nalazi na Trnu, tj. na magistralnoj cesti Široki Brijeg-Posušje, te nekoliko privatnih pansiona u samom gradu. Međutim, jedino je hotel „Park“ u potpunosti u funkciji.

Glede broja ležajeva u proteklom razdoblju, tj. od 2010. godine nije bilo povećanja ukupnog broja ležajeva. Naime, Široki Brijeg ukupno ima 148 ležajeva od čega 132 pripada hotelima, a 16 je iz kategorije ostalog smještaja.

Centar za očuvanje izvornih pasmina domaćih životinja u Buhovu (Rezervat), utemeljen je 2006. godine. U Rezervatu se može vidjeti nukleus stada ugroženih izvornih pasmina domaćih životinja. Cilj utemeljenja ovoga Rezervata je očuvanje i zaštita izvornih pasmina domaćih životinja, te time i očuvanje biološke raznolikosti područja Hercegovine. U današnjoj, gotovo u svemu, standardiziranoj Europi, po tome i bezličnoj ponudi hrane, proizvodi od mesa i mlijeka ovih izvornih pasmina, osobito u budućnosti, predstavljat će prave gastronomske delicije. Osim toga, one su i dio našeg identiteta, te ih je osobito zbog toga potrebno očuvati i zaštititi.

Zaključna razmatranja

Glede turizma i turističkih potencijala evidentno je da Široki Brijeg, unatoč kulturnom, povijesnom i prirodnom nasljeđu uopće nije turistički valoriziran. Turizam se, ukoliko ga je i bilo, događao sam od sebe, a nije nikako stimuliran niti upravljan. S obzirom da Hercegovina postaje prepoznatljiva

turistička regija utoliko je u Širokom Brijegu potrebno poduzeti određene korake u ovoj strategiji da se turistički potencijali konačno valoriziraju i stave u funkciju i budu dio ukupne turističke ponude Hercegovine. Ovdje posebno treba staviti naglasak na valorizaciju ruralnih prostora i aktiviranje turizma kroz ruralni razvitak i diversifikaciju gospodarskih djelatnosti na selu.

Strategija bi trebala iskoristiti već postojeće potencijale koji su u funkciji turizma kao što su međunarodno priznati kulturni događaji (MFF, WHF, i sl.) te postojeće institucije (Franjevački samostan sa riznicom, Likovna akademija i dr.) kao i već prepoznatljive prirodne ljepote (Borak, ruralni prostor) kako bi se oni iskoristili za pozicioniranje i širu prepoznatljivost Širokog Brijega kao turističkog grada. Naime, Hercegovima vapi za novim turističkim sadržajem i Široki Brijeg u tom smislu treba znati pronaći svoje mjesto i biti prepoznatljiv po svojoj specifičnoj turističkoj ponudi.

6. Poljoprivredni potencijali i proizvodi i šumska zemljišta

6.1. Poljoprivreda

6.1.1. Glavna obilježja poljoprivrede

Poljoprivredna proizvodnja na području grada Širokog Brijega i dalje je u najvećoj mjeri svedena na proizvodnju za vlastite potrebe na okućnicama i manjim dijelom na oranicama. Proizvodnja poljoprivrednih proizvoda za tržište je sve rjeđa, a od prestanka proizvodnje duhana nema niti glavne odnosno vodeće proizvodne kulture u poljoprivredi. To je dovelo do velikog smanjenja poljoprivrednih površina koje se redovno obrađuju, odnosno do povećanja udjela neobrađenog zemljišta u ukupnim oraničnim površinama. Taj udio je u 2015. godini iznosio i preko 70 % od ukupne površine oranica što je više od 2600 hektara neobrađenih oranica na cijelom području Širokog Brijega. Tome se treba pridodati i ostalo poljoprivredno zemljište (livade 2000 ha i pašnjaci više od 5000 ha) koje se najvećim dijelom ne koristi za sijeno i ispašu zbog velikog smanjenja stočarske proizvodnje. Glavni uzrok koji onemogućava tradicionalne načine biljne i stočarske proizvodnje je njihova neekonomičnost, odnosno neisplativost. Stoga se u proteklom poslijeratnom razdoblju i radno sposobno ruralno stanovništvo „ostavilo“ poljoprivrede i velikom većinom traži posao i egzistenciju u drugim djelatnostima.

U Širokom Brijegu i u drugim općinama Z-H županije je udio stanovništva koje se bavi poljoprivredom znatno manji u odnosu na prosjek u Federaciji BiH. Zato je i postotak obrađivanog zemljišta izuzetno nizak (svega 30 % oraničnih površina je obrađeno) što je značajno manji postotak u odnosu na prosjek u F BiH koji također izrazito nepovoljan i iznosi svega 47 % s tendencijom daljnjeg pada.

	Široki Brijeg	Ž ZH	F BiH
Ukupno obradivo zemljište/oranice - ha	3707	18547	414373
Obrađivano zemljište/ukupno zasijane površine - ha	1100	5453	194638
% obrađenog zemljišta	30	30	47
% neobrađenog zemljišta	70	70	53

* službeni podaci Federalnog zavoda za statistiku za 2013. godinu

6.1.2. Mogućnosti u poljoprivredi

Pogodnost za biljnu proizvodnju na području Širokog Brijega je postojanje rekonstruiranog hidro-sustava, odnosno mreže kanala za navodnjavanje koju čini više od 80 km otvorenih gravitacijskih kanala prvog i drugog reda. Rekonstrukcija sustava za navodnjavanje je jedan od glavnih projekata (prepoznat i planiran u prethodnoj Strategiji razvitka za razdoblje 2006. – 2015. godine) čija je realizacija temeljni preduvjet za povećanje ukupne poljoprivredne proizvodnje.

Osim toga, u zadnjih nekoliko godina je na širem području Hercegovine počela plantažna proizvodnja smilja. Ova proizvodnja je (za sada) vrlo isplativa i veliki su izgledi da će uzgoj smilja (i ostalog ljekovitog bilja) u bliskoj budućnosti postati vrlo raširena i dominantna poljoprivredna proizvodnja na području Širokog Brijega i cijele Hercegovine.

Sadašnje stanje u proizvodnji smilja je pomalo euforično – najviše zbog mogućnosti brze zarade. S druge strane – još uvijek ne postoje odgovarajuće stručne studije o uzgoju smilja na većim površinama u monokulturi. Nema niti neophodne analize tržišta, a preporuke struke se zasad nedovoljno uvažavaju. Sve to upućuje na potrebu sustavnog pristupa ovoj - po svemu perspektivnoj proizvodnji koja je na ekološki način moguća i na najvećem dijelu sada neobrađivanih poljoprivrednih površina.

Naselja oko Mostarskog Blata imaju dodatnu mogućnost povećati vinogradarsku proizvodnju, a postoje mogućnosti i za veću i organiziranu proizvodnju u voćarstvu, proizvodnju povrća i žitarica u ekološkom uzgoju. Sve navedeno se može razmatrati u okolnostima velikih slobodnih oraničnih površina koje su više godina nekorištene pa je i zemljište nezagađeno. To je, uz očuvanje okoliša, preduvjet za organiziranu ekološku proizvodnju poljoprivrednih proizvoda koji su na tržištu sve više traženi.

6.1.3. Potrebni preduvjeti za povećanje poljoprivredne proizvodnje

Prvi preduvjet za povećanje poljoprivredne proizvodnje je bolje funkcioniranje sustava državne uprave na svim razinama što bi trebalo omogućiti više reda oko nekontroliranog uvoza i bolje uvjete lokalnim proizvođačima na domaćem tržištu poljoprivrednih proizvoda.

Također, potrebno je uspostaviti stručnu poljoprivrednu savjetodavnu službu (PSS) i stručne organizacije (agencije) bez čijeg nadzora i certificiranja nema poljoprivrednih proizvoda koji se mogu plasirati na bilo koje tržište.

Potrebno je educirati i poticati poljoprivredne proizvođače da se bolje organiziraju prije svega u poljoprivredne zadruge kao najprikladniji oblik za ekonomično poslovanje manjih poljoprivrednih proizvođača. Uz to, kroz poslovanje u okviru poljoprivredne zadruge poljoprivrednici najefikasnije dolaze do novih informacija i znanja posebno u oblasti zaštite od bolesti i štetočina, kao i do lakšeg usvajanja specifičnosti u pojedinim tehnologijama ekološke poljoprivredne proizvodnje.

I prema stajalištu Europske unije (Priopćenje EU o razvoju zadrugarstva, veljača 2004. godine), posebnu pozornost u razvoju poljoprivrede i sela u postsocijalističkim zemljama

treba posvetiti stvaranju zadruga na tradiciji europskog zadrugarstva s kraja 19. stoljeća. Ukratko, to znači da obiteljska gospodarstva i dalje proizvode vlastitim resursima, a dio svog proizvodno-tržišnog hendikepa prenose na zadrugu (veće količine proizvoda, zajednička promocija i nastup na tržištu, troškovi prijevoza, skladištenja, knjigovodstvo, stjecanje novih znanja i razmjena iskustava).

Moderan i efikasan način organiziranja poljoprivrednih proizvođača u poljoprivredne zadruge bi trebao biti prihvaćen posebno od strane mladih ljudi koji će se lakše prilagoditi okolnostima u kojima je svaka ozbiljnija poljoprivredna proizvodnja – kao i svaka druga proizvodnja - poduzetništvo. Nedostatak takvog organiziranja može u velikoj mjeri opteretiti svaku proizvodnu priliku u poljoprivredi bez obzira koliko je pojedina proizvodnja perspektivna. Stoga treba planirati i programe edukacije i obrazovanja iz oblasti organiziranja poduzetništva u poljoprivredi.

Mogućnosti u proizvodnji hrane za vlastite potrebe i tržište su nešto što omogućava dodatnu kvalitetu življenja na selu. Uz mjere za efikasniju poljoprivrednu proizvodnju potrebno je provoditi i druge mjere za poticanje razvitka poduzetništva i podizanje kvaliteta življenja u ruralnim područjima kako bi se zaustavilo iseljavanje i odumiranje sela, što treba biti jedan od prioriteta lokalne uprave.

6.2. Šume

Prema podacima iz važećeg katastra nekretnina za grad Široki Brijeg, ukupna površina šuma i šumskih zemljišta (uključivo i neproduktivne šume i šumske goleti) je 25515 ha (66% od ukupne površine), od čega 15703 ha u privatnom vlasništvu (61,54 %) i 9812 ha u državnom vlasništvu (38,46 % od ukupne površine šuma i šumskog zemljišta). Struktura šuma u državnom vlasništvu je nepovoljna zbog malog udjela visokih šuma – svega 1134,60 ha (11,56 %) pretežito bukove šume i velikog udjela neproduktivnih šuma i goleti. Od šuma u privatnom vlasništvu najviše su zastupljene mješovite izdanačke šume.

Prema Nacrtu prostornog plana Širokog Brijega (2012. – 2032- godine) utvrđeno je da se u kategoriju *Ostalo zemljište* trebaju uvrstiti sve površine koje u šumarskom pogledu nisu niti produktivne niti gospodarski interesantne za korištenje drvne mase (neproduktivne šume i goleti ukupne površine 5500 ha). Nakon izdvajanja tih površina iz kategorije „*Šumskih zemljišta*“ struktura ukupnih površina na području grada Širokog Brijega je sljedeća:

	privatno (ha)	državno (ha)	ukupno (ha)	%
Ukupno poljoprivredno zemljište	7.948	3.681	11.629	30,00
Šumsko zemljište	15.703	4.312	20.015	51,64
Ostalo zemljište	0	5.500	5.500	14,19
Neplodno zemljište	585	1029	1.614	4,17
Sveukupno	24.236	14.522	38.758	100,00

Ostalo šumsko zemljište uključuje sva područja koja u šumarskom pogledu nisu produktivna i gdje nije realno očekivati niti planirati pošumljavanje i uzgoj šuma. Stoga je opravdano njihovo korištenje u druge svrhe (biljna proizvodnja, stočarstvo, obnovljivi izvori energije, eksploatacija mineralnih sirovina...) u okviru kojih će takvo zemljište dati znatno veću društvenu korist od sadašnje. Potrebno je da Grad Široki Brijeg podnese zahtjev Vladi FBiH da dijelove državnih šumskih zemljišta koji su nepogodni za gospodarenje šumom i pošumljavanje izdvoji iz šumsko-gospodarskog područja i prenese u vlasništvo Grada sa svrhom za korištenja u druge namjene koje daju znatno veću korist za Zajednicu.

Osim naprijed navedenog, površine i granice šumsko-gospodarskog područja (ŠGP) u postojećoj šumsko-gospodarskoj osnovi (ŠGO) su neusklađene sa stvarnim stanjem na terenu i važećim katastarskim podacima, te je i zbog toga potrebno izvršiti usklađivanje sadašnjih granica šumsko-gospodarskog područja.

Zaključna razmatranja

Ukupna poljoprivredna proizvodnja i proizvodnja šumskih sortimenata na području Širokog Brijega su na vrlo niskoj razini. Za razliku od mogućnosti u šumarstvu koje su i objektivno vrlo male, neiskorištene i velike su mogućnosti u oblasti poljoprivredne proizvodnje.

Moderan i efikasan način organiziranja poljoprivrednika u udruženja proizvođača i poljoprivredne zadruge bi trebao biti potican i od strane lokalne uprave kako bi što bolje bio prihvaćen posebno od strane mladih ljudi kao poduzetnika u oblasti poljoprivrede. S druge strane, potrebno je kontinuirano provoditi projekte edukacije i obrazovanja za poljoprivredne proizvođače o poduzetništvu u poljoprivredi.

Mogućnosti u proizvodnji hrane za vlastite potrebe i tržište su nešto što će uvijek davati dodatnu kvalitetu življenja na selu. Uz mjere za efikasniju poljoprivrednu proizvodnju, potrebno je poticati i razvitak ostalog poduzetništva na selu i time podizati kvalitetu življenja u ruralnim područjima, sve kako bi se smanjilo i zaustavilo iseljavanje i odumiranje sela, što treba biti jedan od prioriteta lokalne uprave.

7. Mineralne sirovine

Prema dosadašnjim saznanjima na području Grada Široki Brijeg postoji značajan potencijal za istraživanje, eksploataciju, preradu i izvoz mineralnih sirovina. S gospodarskog stanovišta najznačajnija mineralna sirovina je kamen, koji je od najstarijih vremena kroz sva povijesna razdoblja imao posebno značenje u graditeljstvu, kako u gradskoj, tako i u seoskoj sredini.

7.2. Boksit

Široki Brijeg bogat je nalazištima rude boksita, koji se eksploatira još od tridesetih godina prošlog stoljeća. Prema procjenama do sada je ukupno eksploatirano 5 do 5,5 milijuna tona izuzetno

kvalitetnog boksita. Proizvodnja je u osamdesetim godinama bila prosječno oko 100 tisuća tona godišnje a poduzeće je upošljavalo oko 250 radnika. Danas postoji poduzeće Rudnici boksita Široki Brijeg koje se bavi iskopom i prodajom rude. Isto je ne privatizirano i nalazi se u Županijskom vlasništvu. Danas je u poduzeću uposleno 46 djelatnika, a proizvodi se 20 do 25 tisuća tona godišnje s perspektivom daljnjeg povećanja proizvodnje i broja uposlenih. U 13 ležišta, odnosno 26 rudnih tijela potvrđene su zalihe i visoka kakvoća crvenih boksita u količini od cca 750 tisuća tona (498 "A", 241 "B" i 9,6 tisuća "C1" kategorije) Od toga se na lokalitete Lakat i Ivanj Draga odnosi količina od cca 150 tisuća tona, gdje se u skorije vrijeme planira započeti s eksploatacijom.

Prema okvirnim podacima pretpostavlja se da je na području Širokog Brijega još oko 60 % neistraženih nalazišta samo u plitkim horizontima. Sve to ukazuje na vrlo velik potencijal ove djelatnosti u budućnosti, pa bi stoga eksploatacija boksitne rude trebala biti uključena u strategiju razvitka grada kao perspektivna i profitabilna. Prema predviđanjima ovog poduzeća u ovoj godini poduzeće namjerava iskopati i prodati 50 000 tona rude s područja Širokog Brijega. Međutim, na terenima gdje se eksploatirao ili se eksploatira boksit, prvenstveno na lokacijama Tribošić, Crne Lokve, Izbično, Britvica, uništen je prirodni krajolik, te su nesanirana rudišta i odlagališta jalovine.

7.3. Tehnički građevni kamen (TGK), građevni pijesak i šljunak, te ciglarska glina

TGK zalihe su praktično neograničene iako postoje detaljno propisani uvjeti koje je potrebno zadovoljiti prije sustavne eksploatacije. Pošto ovaj agregat kao finalni proizvod ne podnosi duge transportne linije njegov je značaj od regionalnog karaktera. Sljedeće lokacije se odnose na TGK:

- Eksploatacijsko polje za koje je izdano rješenje Ministarstva gospodarstva ŽZH je „Polugrno“;
- Odobreni istražni radovi za koje je izdano rješenje je „Gaj“;
- Potencijalni istražni prostor za koje je podnesen zahtjev za istraživanje , odnosno koncesiju je „Grabova Draga“.

U pogledu gline kao mineralne sirovine, u Širokom Brijegu je bila instalirana tvornica za proizvodnju cigle, za čije je potrebe glina eksploatirana na području Prova, te je ostalo nešto rezervi ali su izvanbilančni jer se nalaze u naseljenom području.

Značajne količine gline su vidljive na lokalitetu Kraljica kod Kočerina, ali detaljni istražni radovi još nisu obavljani.

Potencijalna lokacija na kojoj je prilikom istražnog geomehaničkog bušenja otkrivena glina je i Oštruljevina, te je i ovu lokaciju potrebno detaljnije istražiti.

7.4. Arhitektonsko-građevni kamen (AGK)

Na području Širokog Brijega postoje značajni kapacitete za preradu kamena koji sada uglavnom prerađuju uvozni kamen sa izuzetkom pojedinaca koji su počeli sa eksploatacijom u vlastitim kamenolomima koje su sami istraživali. Ovdje je jako veliki problem što na području Širokog Brijega još nisu istražena ležišta A-G kamena, pa se i zbog tih razloga domaći kamen malo koristi.

Međutim, na području Širokog Brijega postoji nekoliko nalazišta tehničko-građevnog kamena koji su poznati pod trgovačkim nazivima:

- „Galit“
- „Kljenak“

- „Rujan“

Prema podacima koji su preuzeti od strane Sektora za koncesije ŽZH na području Širokog Brijega postoje tri pravne osobe s kojima je Županija Zapadnohercegovačka zaključila ugovore o koncesiji za eksploataciju tehničko-građevnog kamena na tri lokaliteta na području Širokog Brijega:

- Eksploatacijsko polje „Tvrdi ljet“ u Ljubotićima
- Eksploatacijsko polje „Osoje“
- Odobreni istražni prostor za koje još nije izdato odobrenje za eksploataciju „San“.

Od eksploatacije navedenih sirovina grad ima naknadu 0,0 KM, a prema podacima iz gradskih službi od grada nisu tražene suglasnosti za koncesije koje je dodijelila Županija.

7.5. Ugljen

Na području Širokog Brijega, u mjestu Gornji Gradac, utvrđena su i nalazišta ugljena (lignit) u istraživanjima koja su provedena 1960-tih godina, kada je izrađen i program istraživanja. Elaboratom su određene količine od oko 900.000 t (B + C1 kategorija) dosta kvalitetnog lignita. Bilančne rezerve su određene na 600.000 t. Na temelju istraživanja napravljena je studija otvaranja ugljenokopa na temelju koje je započeta podzemna eksploatacija. Međutim, radovi su uskoro obustavljeni, a dokumentacija o istima izgubljena. Rudnik ugljena je 1987. godine naručio izradu novog projekta te ishodio istražno pravo na 5 godina. Međutim, nikakve aktivnosti nisu poduzete. U sadašnjim uvjetima eksploatacija je neekonomična.

Zaključna razmatranja

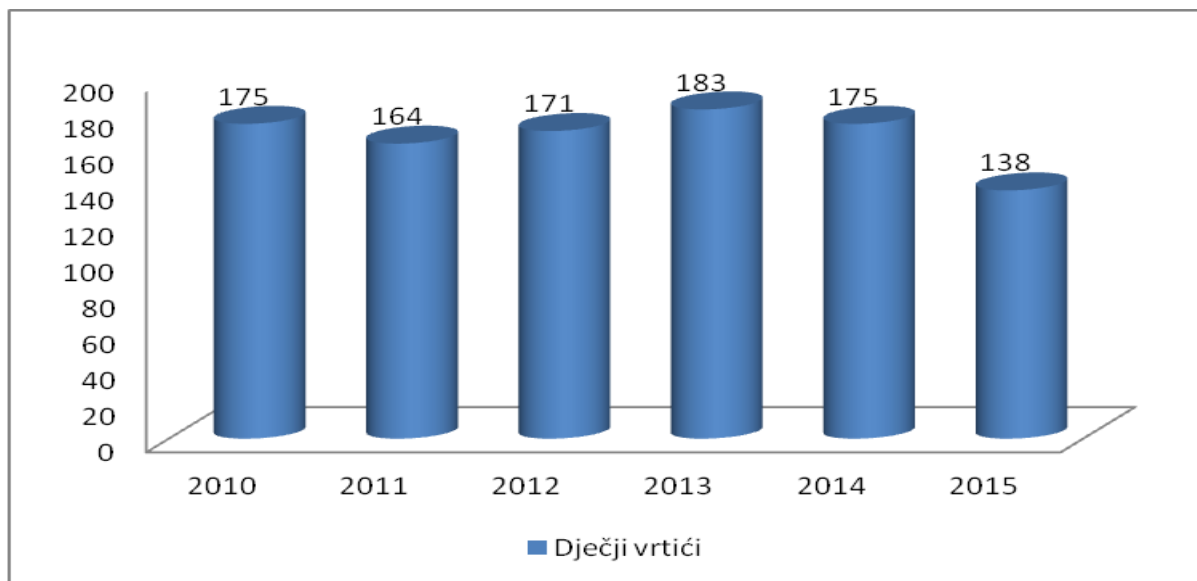
Zbog velikih i potvrđenih zaliha crvenog boksita izuzetne kakvoće, te oko 60% neispitanih zaliha samo u plitkim horizontima, uz višedesetljetno iskustvo u eksploataciji govore u prilog tome da će u bližoj perspektivi doći do povećanog obima eksploatacije ovog minerala. Ako uzmemo da iskop ovog minerala, zatim tehnološki proces izdvajanja aluminija (Mostar), te njegova finalna prerada (mogućnost formiranja klastera prerađivača aluminija) događa u krugu od tridesetak kilometara očekivati je sveopću ekspanziju ove vrlo bitne grane gospodarstva, a time i do povećanja broja novih radnih mjesta. Ogroman prostor za eksploataciju i preradu tehničko-građevinskog kamena, arhitektonsko-građevnog kamena (koji svojom kvalitetom i osobinama sve više osvaja tržište), uz velike zalihe kvalitetnog lignita, predstavljaju izuzetan potencijal i perspektivu u povećanju eksploatacije i prerade ovih minerala.

Međutim, za očekivati je da će povećanje intenziteta eksploatacija ovih minerala u budućnosti bitno utjecati, narušavati okoliš i prirodni krajolik. Stoga je potrebno poduzeti sve zakonske mjere koje bi osigurale sanaciju starih i novonastalih iskopskih jama i jalovine.

8. Pregled stanja i kretanja u području društvenog razvitka

8.2. Obrazovanje

Na području Grada djeluje jedna javna predškolska ustanova (Dječji vrtić na dvije lokacije) te tri vrtića u privatnom vlasništvu. U javnoj ustanovi Dječji vrtić radi 18 djelatnica dok se broj upisane djece od 2013. godine smanjuje.

Broj djece po jednoj učionici u Javnoj ustanovi Dječji vrtići je 24 i svi su objekti kvalitetno infrastrukturno opremljeni i omogućen je pristup djeci s posebnim potrebama. Međutim, opremljenost predškolskih ustanova suvremenim učilima nije zadovoljavajuća.

Osnovno obrazovanje

U sklopu osnovnoškolskog obrazovanja u Širokom Brijegu djeluju ukupno četiri osnovne škole sa 21 područnom školom:

- Prva OŠ Široki Brijeg (Klanac) sa 8 područnih škola: Grad- mala škola, Trn, Rasno, Dužice, Mokro, Buhovo, Čerigaj, Turčinovići;
- Druga OŠ Široki Brijeg (Lise) sa 8 područnih škola: Dobrkovići, Donja Britvica, Izbično, Donji Crnač, Gornji Crnač, Knešpolje, Provo, Uzarići;
- OŠ Kočerin sa 3 područne škole: Ljubotići, Privalj, Podvranić;
- OŠ Biograci sa 2 područne škole: Ljuti Dolac, Jare

Široki Brijeg ima u osnovnoškolskom obrazovanju najveći broj učenika u ŽZH, ali se broj upisanih učenika u 6 promatranih godina kontinuirano smanjuje. Jednak je trend i na razini Županije. Naime, u školsku godinu 2014/15 u osnovnu školu je upisano svega 2734 učenika, dok je broj upisanih učenika u školskoj 2009/10 bio 3451. Vidimo da je za 6 godina došlo do smanjenja broja upisanih učenika za oko 20% ili za 717 učenika.

Osnovno obrazovanje	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
Grude	1750	1853	1757	1727	1673	1536	1548
Ljubuški	2562	2604	2479	2535	2400	2310	1940
Posušje	2222	2336	2245	2167	2070	2011	2254
Široki Brijeg	3330	3451	3288	3101	2997	2841	2734
ŽZH	9864	10244	9769	9530	9140	8698	8476

Kada analiziramo broj učenika osnovnog obrazovanja na 1000 stanovnika prema rezultatima popisa stanovništva iz 2013. godine vidjet ćemo da je taj broj ispod 100, odnosno 92 dok je na razini županije 87. U odnosu na ostale općine Široki Brijeg se nalazi na drugom mjestu.

Što se tiče kapaciteta u segmentu osnovnoškolskog obrazovanja može se reći da su kapaciteti zadovoljavajući, posebno nakon izgradnje nove osnovne škole u naselju Lise. Također, u područnim školama ima dovoljno kapaciteta jer je smanjen broj školske djece posebno izražen u rubnim naseljima ruralnih područja. Broj učenika po učionici je najveći u tri područne škole u gradu: Klanac (25), Trn (23) i Mala škola (24).

Samo dvije škole imaju športsku dvoranu i to škola u Klancu i škola na Lisama, dok knjižnicu ima samo 6 škola i to: Klanac, Trn, Mala škola, Lise, Biograci, Kočerin. Neke škole nemaju omogućen pristup djeci s posebnim potrebama (Izbično, Donji Crnač, Gornji Crnač, Ljubotići i Podvranić).

Opremljenost informatičkom opremom je vrlo loša, te najviše škola ima ukupno jedno računalo, dok samo 4 škole imaju više računala: Klanac 20, Lise 16, Biograci 10 i Kočerin 10. Ovi pokazatelji ukazuju na to da je ukupna opremljenost većine školskih objekata vrlo loša, te je većina škola neadekvatno opremljena uzimajući u obzir današnje vrijeme i zahtjeve koji se postavljaju pred učenike.

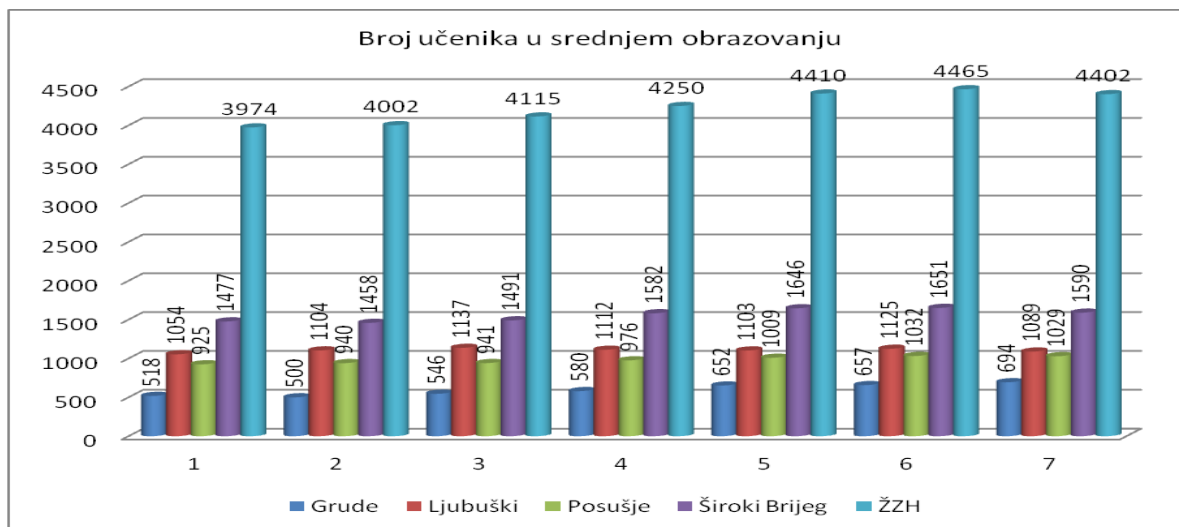
Obrazovna ustanova	Br. učenika po učionici	Br. sanitarnih čvorova unutar objekta	Voda za piće (DA/NE)	Sportska dvorana u objektu (DA/NE)	Knjižnica (DA/NE)	Br. računara na raspolaganju po učeniku	Omogućen fizički pristup djeci s posebnim potrebama (DA/NE)
PRVA OSNOVNA ŠKOLA							
Mala škola	24	4	da	ne	da	2 ukupno	da
Trn	23	5	da	ne	da	1 ukupno	da
Rasno	7	2	da	ne	ne	1 ukupno	da
Dužice	11	4	da	ne	ne	1 ukupno	da
Mokro	18	4	da	ne	ne	1 ukupno	da
Buhovo	4	2	da	ne	ne	1 ukupno	da
Čerigaj	3	2	da	ne	ne	1 ukupno	da
Turčinovići	10	2	da	ne	ne	1 ukupno	da
Klanac	25	14	da	da	da	20 ukupno	da
DRUGA OSNOVNA ŠKOLA							
Lise	20	16	da	da	da	16 ukupno	da
Dobrkovići	13	2	da	ne	ne		
Donja Britvica	5	2	da	ne	ne		
Izbično	5	2	da	ne	ne		ne
Donji Crnač	13	2	da	ne	ne		ne
Gornji Crnač	7	1	da	ne	ne		ne
Knešpolje	12	2	da	ne	ne	1 ukupno	
Provo	19	2	da	ne	ne	1 ukupno	
Uzarići	22	2	da	ne	ne	1 ukupno	

OSNOVNA ŠKOLA BIOGRACI							
Biograci	15	9	da	da	da	10 ukupno	
Jare	15	2	da	ne	ne		
Ljuti dolac	17	2	da	ne	ne		
OSNOVNA ŠKOLA KOČERIN							
Kočerin	24	6	da	ne	da	10 ukupno	da
Ljubotići	12	2	da	ne	ne	1 ukupno	ne
Privalj	12	6	da	ne	ne	1 ukupno	da
Podvranić	4	2	da	ne	ne	1 ukupno	ne

Srednje obrazovanje

U Širokom Brijegu djeluje jedna srednja strukovna škola sa 28 odjeljenja, te gimnazija Fra. Dominik Mandić sa 24 odjeljenjem. Povijest gimnazije duboko je povezana s dolaskom franjevac iz Bosne Srebrene u Hercegovinu 1884. godine. Gimnazija formalno počinje djelovanje 1889. godine kada je osnovan i prvi razred. Do 1903. godine gimnazija je bila otvorena samo polaznicima koji su se htjeli posvetiti svećeničkom pozivu. Broj učenika je rastao iz godine u godinu, a prvi ispiti zrelosti obavljeni su 1918. godine, kada je gimnazija dobila pravo javnosti.

Broj upisanih učenika u srednjoškolskom obrazovanju u proteklih 7 promatranih godina imamo je tendenciju rasta s tim da je samo u školskoj godini 2014/15 upisano manje učenika. U svim ostalim godinama je zabilježen rast broja upisanih učenika. Jednak je trend i na razini županije.

Kada usporedimo broj učenika u srednjem obrazovanju na 1000 stanovnika i broj stanovnika prema rezultatima popisa stanovništva iz 2013. godine, proizlazi da Široki Brijeg ima najveći broj učenika u srednjem obrazovanju na 1000 stanovnika u ŽZH.

U srednjoj strukovnoj školi u u školskoj godini 2015/16 imamo 5 upisanih smjerova:

- Ekonomija i trgovina, (ekonomist A, ekonomist B)
- Elektrotehnika (elektrotehničar A, elektroinstalater C)
- Strojarsvo (Računalni tehničar za strojarstvo A,)
- Ugostiteljstvo i turizam (Konobar C)

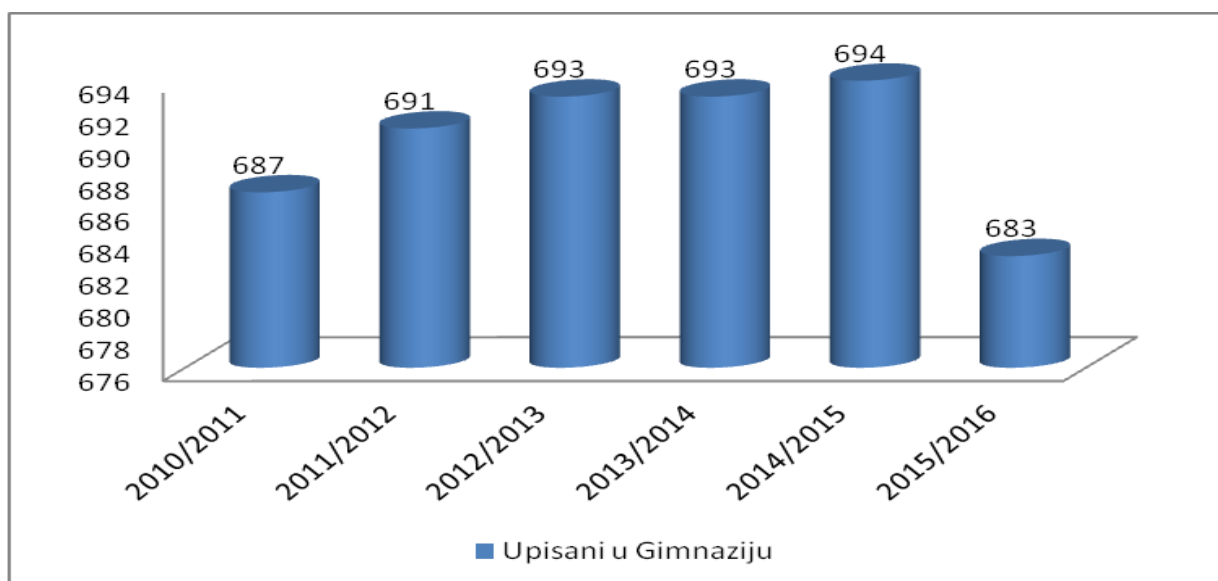
- Zdravstvene i osobne usluge (Frizerstvo/pedikerstvo C)

Najviše upisanih učenika u školskoj 2015/16 je u elektrotehniku, zatim u ekonomiju i trgovinu te potom u strojarstvo.

Srednja strukovna škola Široki Brijeg	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
EKONOMIJA I TRGOVINA	88	116	122	106	101	49
Ekonomist A	33	34	30	36	29	22
Komercijalist A	36	38	76	30	31	27
Prodavač B	19	44	16	40	41	0
ELEKTROTEHNIKA	58	39	51	34	33	55
Elektrotehničar A	32	39	32	34	33	34
Autoelektričar C	0	0	0	0	0	0
Elektroinstalater C	26	0	19	0	0	21
PROMET	0	38	0	36	0	0
Tehničar cestovnog prometa A	0	38	0	36	0	0
STROJARSTVO	54	65	32	43	38	35
Tehničar za energetiku A	0	0	0	0	0	0
Računalni tehničar za strojarstvo A	32	36	32	28	29	35
Automehaničar C	22	29	0	15	9	0
UGOSTITELJSTVO I TURIZAM	0	0	31	39	0	11
Konobar C	0	0	31	0	0	11
Kuhar C	0	0	0	39	0	0
ZDARVSTVO - OSOBNE USLUGE	30	0	26	0	0	27
Frizerstvo/pedikerstvo C	30	0	26	0	0	27
UKUPNO	230	258	262	258	172	177

Iz gornje je tabele evidentan pad broja upisanih učenika u ekonomiju i trgovinu i strojarstvo dok je zabilježen rast u elektrotehnici.

Broj učenika upisanih u gimnaziju je od školske 2010/11 lagano rastao, ali je u 2015/16 broj upisanih učenika. Naime u 2015/16 je upisano 11 učenika manje nego prethodne školske godine.

Glede kapaciteta i infrastrukture srednjeg obrazovanja u Širokom Brijegu (i srednja strukovna i gimnazija), evidentan je nedostatak kapaciteta kao i slaba opremljenost kabineta i laboratorija, koja bi omogućila bolju i kvalitetniju nastavu. Naime, nastava u Srednjoj strukovnoj školi se izvodi u zgradi i prostorijama Gimnazije, te je potrebna žurna dislokacija Srednje strukovne škole, odnosno izgradnja ovog objekta. O slabo opremljenosti govori i podatak da je broj računara na jednog učenika 0,07.

Za obrazovanje odraslih u Širokom Brijegu postoje i četiri registrirane privatne srednje škole sa pravom javnosti koje nude niz obrazovnih profila kako u redovitom tako i u programu doškovanja ili prekvalifikacije.

Pored obveznog osnovnog i srednjeg obrazovanja u Širokom Brijegu djeluje i osnovna i srednja glazbena škola što opet izdvaja Široki Brijeg od okruženja. U osnovnu glazbenu školu je u 2014. godini upisano 106 učenika dok je u srednju glazbenu školu iste godine upisano 30 učenika. Pored Mostara, ovo je jedina glazbena škola u okruženju.

Visoko obrazovanje

Široki Brijeg je u pogledu visokog obrazovanja uglavnom upućen na Sveučilište u Mostaru. Broj studenata na 1000 stanovnika u akademskoj 2013/14 je 36 što je značajno više od prosjeka u ŽZH (27). U Širokom Brijegu djeluje Akademija likovnih umjetnosti u sklopu Sveučilišta u Mostaru, na kojoj je od 2005. godine otvoren i poslijediplomski studije sakralne umjetnosti, što Široki Brijeg svrstava u sveučilišne gradove.

8.3. Kultura i šport

Kultura

Široki Brijeg, pored administrativnog, predstavlja kulturno središte županije. Početci kulturnog djelovanja vezani su prvenstveno za franjevence koji su utemeljili muzej s arheološkom, numizmatičkom, etnografskom, geološko-biološkom i drugim zbirkama, te su utemeljili puhački i tamburaški orkestar, kao i više knjižnica od kojih je najveća bila ona u Širokobriješkoj gimnaziji. Međutim, sva ta ostavština je uništena 1945. godine kada su pored ubojstva trideset nedužnih franjevac spalili kompletan arhiv, matične knjige te franjevačku knjižnicu.

Danas u Širokom Brijegu djeluju brojne institucije kulture, kulturno umjetničke udruge, te se održavaju kulturno umjetnički događaji. U Širokom Brijegu djeluje 14 kulturno-umjetničkih društava, „Matica hrvatska“ Široki Brijeg, HKD „Napredak“, Likovna akademija, Franjevačka riznica, Mažoretkinje, Hrvatska glazbena unija, Kino-video-klub Amater i dr.

U Širokom Brijegu je ponajviše afirmirana likovna, glazbena i filmska umjetnost. Već se tradicionalno organiziraju značajne manifestacije koje po svom značaju odavno prelaze ne samo granice Širokog Brijega i Hercegovine već i cijele države. To su prije svega **Mediterranean Film Festival (MFF)** koji je jedan od najznačajnijih događaja ove vrste, ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u široj regiji. Po svom karakteru i značaju MFF svrstava Široki Brijeg na svjetsku mapu filmskih festivalskih gradova. Festival svake godine okuplja filmske stvaratelje iz država Sredozemlja. Obilježava ga jedinstvena atmosfera gdje su svi pozvani na druženje i filmovi koji se na širem području teško mogu vidjeti. MFF u posljednje vrijeme sve više ima i turistički značaj jer svojim sadržajem obogaćuje kulturnu, a time i turističku ponudu Širokog Brijega i doprinositi razvoju kulturnog turizma u Širokom Brijegu. MFF organizira udruga Kino-video klub Amater iz Širokog Brijega i 2015. godine održan je 16. Po redu Mediterranean Film Festival. Također, **West Hercegovina Fest (WHF)** je još jedan od veoma značajnih festivala koji izdvajaju Široki Brijeg od drugih gradova u Bosni i Hercegovini i šire. WHF je festival amaterskog stvaralaštva koji nastoji potaknuti mlade i kreativne ljude da javnosti predstave svoja filmska, glazbena i književna ostvarenja. WHF se kroz proteklih 13 godina razvio u vrlo prepoznatljiv kulturni brand Širokog Brijega. Međutim, WHF nije samo kulturni događaj, već je u isto vrijeme i veoma značajan turistički događaj, jer festival svake godine privlači sve više posjetitelja iz šire regije koji u Širokom Brijegu borave 2 do 3 dana.

Pored ovih događaja organiziraju se brojne manifestacije od lokalnog ili regionalnog značaja, a sva kulturna događanja objedinjena su pod programom „Briješka zvona“.

Od 1996. godine u Širokom Brijegu djeluje i Likovna akademija pri Sveučilištu u Mostaru čime se grad Široki Brijeg svrstava u rijetke gradove koji imaju visokoškolsku sveučilišnu ustanovu. Pored Likovne akademije u okviru samostana postoji i **Franjevačka galerija** koja je otvorena 1990. godine s bogatom riznicom koja je uređena 1979. godine.

Široki Brijeg ima i kino dvoranu u kojoj se održavaju kulturna događanja i u kojoj se organizira i Mediterranean film festival. U Širokom Brijegu djeluje i glazbena škola (osnovna i srednja), što je velika prednost za glazbeno obrazovanje mladih osoba. Sva značajnija kulturna događanja kroz godinu su objedinjena u program pod nazivom **BRIJEŠKA ZVONA** - predstavljanja knjiga, izložbe, večeri folklora, koncerti, kazališne predstave samo su neki od kulturnih događaja koji se redovito odvijaju u Širokom Brijegu u sklopu ovog programa.

Šport

Moderan šport u Širokom Brijegu počeo se razvijati krajem XIX. Stoljeća kroz rad prvog športskog društva u Hercegovini „Hrvatskog sokola“ u Mostaru (1896). Danas je Široki Brijeg prepoznatljiv kao vrlo snažno športsko središte. Najveće uspjehe na državnim i međunarodnim natjecanjima postigli su nogometni i košarkaški klub, ali su postignuti zavidni rezultati i u drugim športovima, bilo u pojedinačnim ili klupskim nastupima.

Česta su razna športska natjecanja i posebno respektabilni malonogometni turniri koji potiču živost i promet lokalnih ugostitelja u ljetno vrijeme (Kočerin, Donji Crnač, Trn, Liga mjesnih zajednica Široki Brijeg...).

U Strategiji razvitka za prethodno desetogodišnje razdoblje detaljno su pobrojani svi športski klubovi, športska društva i svi objekti zatvorenog i otvorenog tipa. U međuvremenu su izgrađene još dvije privatne športske dvorane za rekreacijsko korištenje, te školska dvorana u sklopu Druge osnovne škole, a uređeno je i nekoliko otvorenih igrališta po mjesnim zajednicama.

8.4. Zdravstvena i socijalna zaštita

Nadležna resorna ministarstva na razni Federacije, te Županijsko ministarstvo zdravstva, rada i socijalne skrbi nadležni su područje socijalne i zdravstvene zaštite prema ustavnim nadležnostima, a Grad Široki Brijeg putem nadležne službe za opću upravu i društvene djelatnosti prati i izvršava propise i analizira stanje kao i poduzima mjere u oblasti rada i radnih odnosa, socijalne skrbi i obitelji, te zdravstvene zaštite pučanstva.

Zdravstvena zaštita

Najvažniji zdravstveni objekt za cijelu Hercegovinu jeste Sveučilišna klinička bolnica u Mostaru, čije osposobljavanje i djelovanje jednim dijelom financira ŽZH. Međutim, pružanje zdravstvenih usluga najvećim se dijelom obavlja u Domu zdravlja Široki Brijeg, u ambulantama obiteljske medicine i putem kućnog liječenja. Financiranje primarne zdravstvene zaštite kroz Dom zdravlja u 100%tnom iznosu pokriva Zavod za zdravstveno osiguranje. Pružanje zdravstvenih usluga obavlja se i kroz više privatnih stomatoloških i specijalističkih zdravstvenih ustanova,

Dom zdravlja je organiziran kroz svoje službe i u 2014. godini je zapošljavao 125 djelatnika od čega je:

Struktura osoblja	Broj
Liječnici opće prakse	12
Ukupno specijalista	8
Ginekolozi	1
Stomatolozi	7
Medicinski tehničari	63
Ostalo osoblje	34
Ukupan broj uposlenih	125

Pored stalnog osoblja 1-2 puta tjedno dolaze i drugi specijalisti što građanima omogućava kvalitetan tretman. Hitna medicinska pomoć dostupna je svim stanovnicima 24 sata dnevno, a organizirano je i 8 timova obiteljske medicine.

Pored Doma zdravlja postoje i dvije područne ambulante obiteljske medicine u Uzarićima i Kočerinu, te 1 javna ljekarna i 6 privatnih ljekarni.

Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja broj liječnika u Širokom Brijegu u 2014. godini je bio 26, dok je broj stomatologa 7. Kada to analiziramo prema broju stanovnika (rezultati popisa iz 2013.) proizlazi da na jednog liječnika dolazi 1147 stanovnika, dok na jednog stomatologa dolazi 4259 stanovnika.

Prosječna maksimalna udaljenost mjesta stanovanja korisnika od ambulante obiteljske medicine u urbanim područjima je 1-3 km, a u ruralnim sredinama, ovisno od konfiguracije terena i gustoće stanovanja 5-8 km.

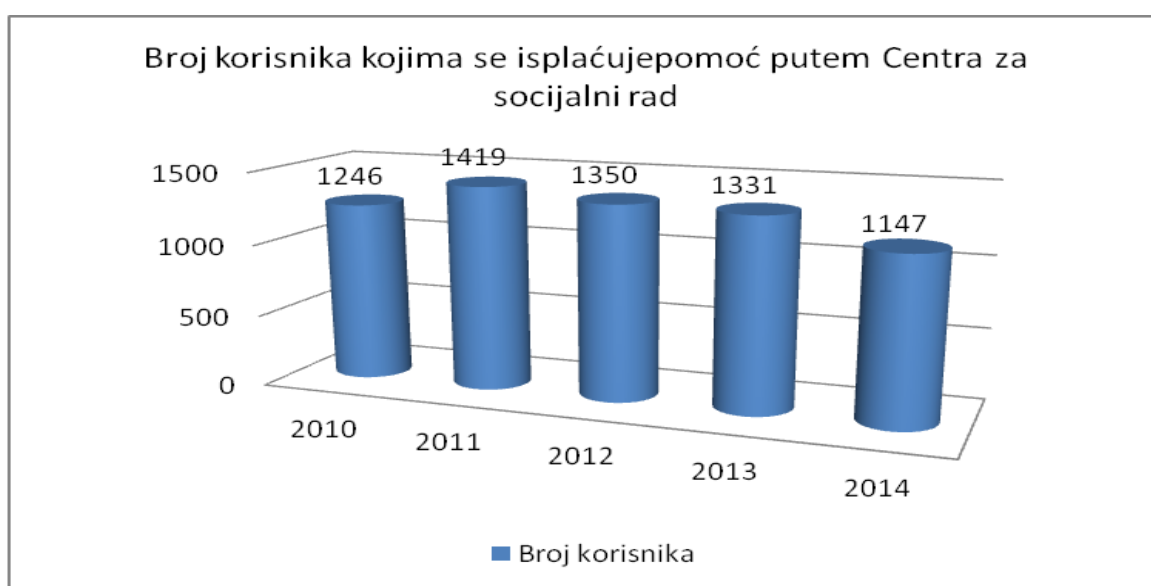
Najopasnije bolesti u Širokom Brijegu su bolesti krvotoka gdje je i najveći broj umrlih i vidljivo je iz Tablice 7e da ovaj broj oscilira, ali iz godine u godinu raste. Druga po redu bolest po broju umrlih su tumori gdje se također bilježi rast broja umrlih.

Vrsta bolesti	Broj umrlih				
	2010	2011	2012	2013	2014
Bolesti krvotoka	138	127	151	149	158
Tumori	50	46	55	54	57
Bolesti organa za disanje	18	16	19	19	20
Bolesti organa za varenje	10	9	11	11	11
Ostalo (navesti):	35	33	38	38	41
Ukupno	251	231	274	271	287

Socijalna zaštita i ranjive skupine

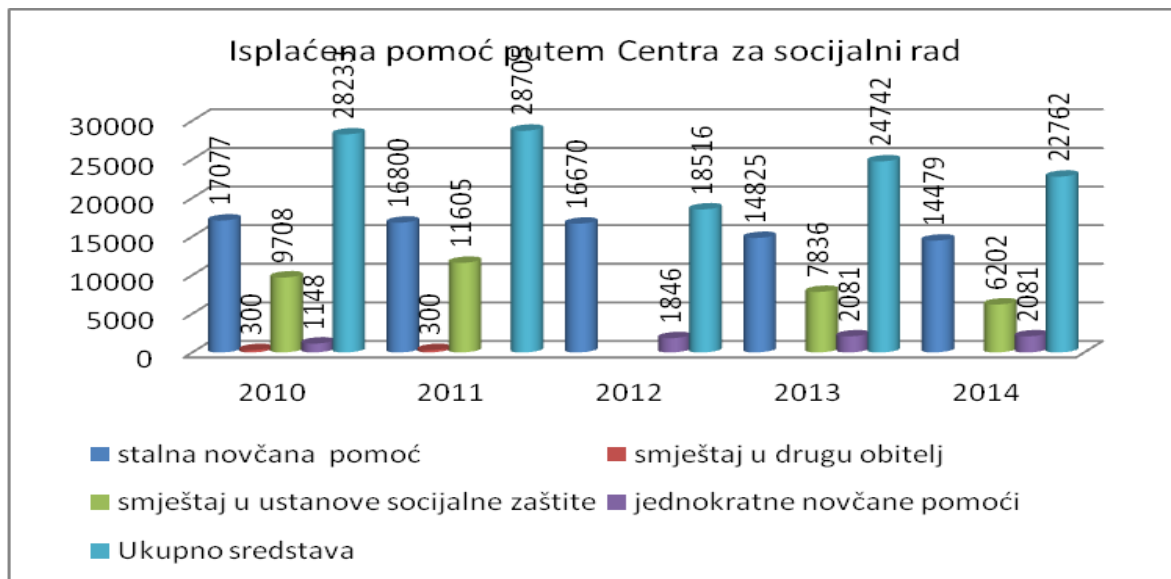
Socijalna zaštita u Širokom Brijegu organizirana je kroz Centar za socijalni rad, Dom zdravlja, predškolske, osnovnoškolske i srednjoškolske ustanove, Crveni križ, gdje se usluge provodi u skladu s mandatima i nadležnostima institucija. Centar za socijalni rad u prvom stupnju zaprima, obrađuje i rješava spise i Grad u potpunosti financira materijalne troškove i plaće Centra. Financijska sredstva za korisnike izdvajaju se iz županijskog proračuna, a dio sredstava za jednokratne pomoći osigurava se iz proračuna Grada.

Broj korisnika kojima se isplaćuje pomoć putem Centra za socijalni rad se od 2011. godine stalno smanjuje, te se u 2014. godini u odnosu na stanje iz 2011. godine broj korisnika smanjio za skoro 20%.

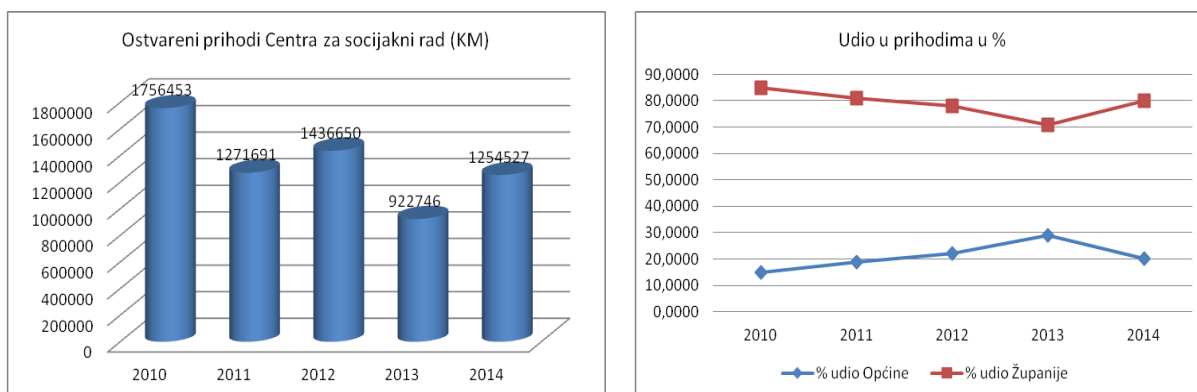
Kada analiziramo kretanje iznosa isplaćene pomoći po vrstama u proteklih 5 godine, tj. od 2010. do 2014. godine vidjet ćemo da se ukupna izdvajanja u odnosu na 2010. godinu smanjena. Također,

smanjene su stalne novčane pomoći, dok smještaja u drugu obitelj od 2011. nema, dok su isplate jednokratne novčane pomoći u odnosu na 2010. godinu povećane s tim da u posljednje dvije godine stagniraju. Izdvajanja za smještaj u ustanove socijalne zaštite je također smanjen. (Slika..).

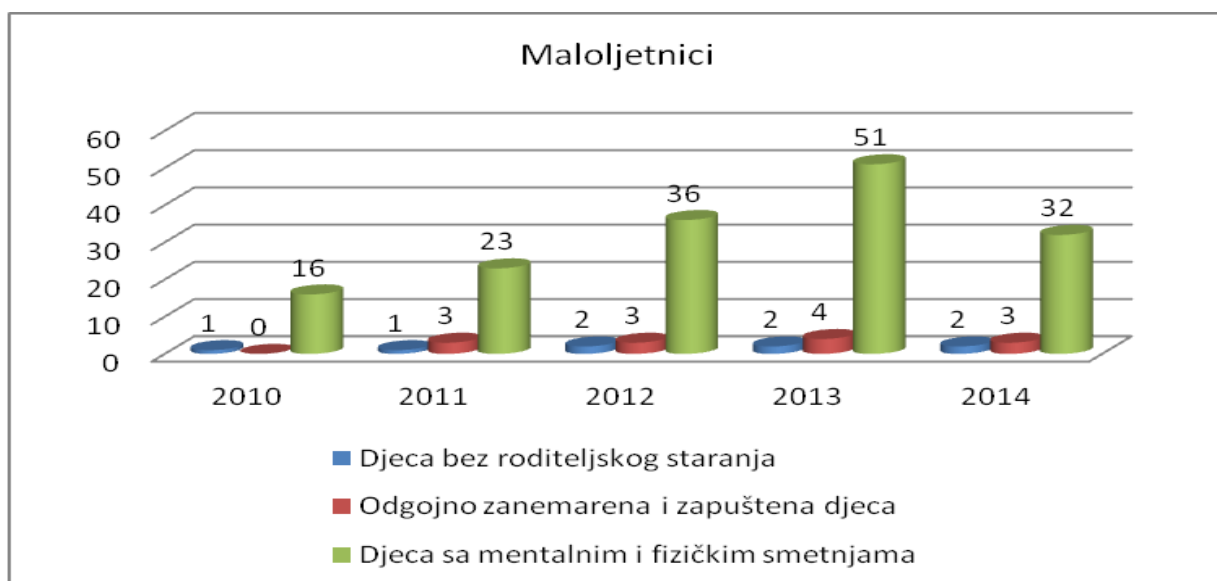
Što se tiče ostvarenih prihoda Centra za socijalni rad oni u posljednjih 5 godina osciliraju ali imaju trend opadanja. Naime, u 2012. godini je zabilježen rast u odnosu na 2011. godinu te je u 2014. zabilježen rast u odnosu na 2013. godinu.

Glede postotnog udjela u prihodima Centra za socijalni rad u zadnjih 5 godina primjetan je rast udjela u prihodima od strane grada od 2010. do 2013. godine, dok se udio županije u istom razdoblju smanjivao. Međutim, u 2014. godini udio grada se smanjio dok je udio županije porastao.

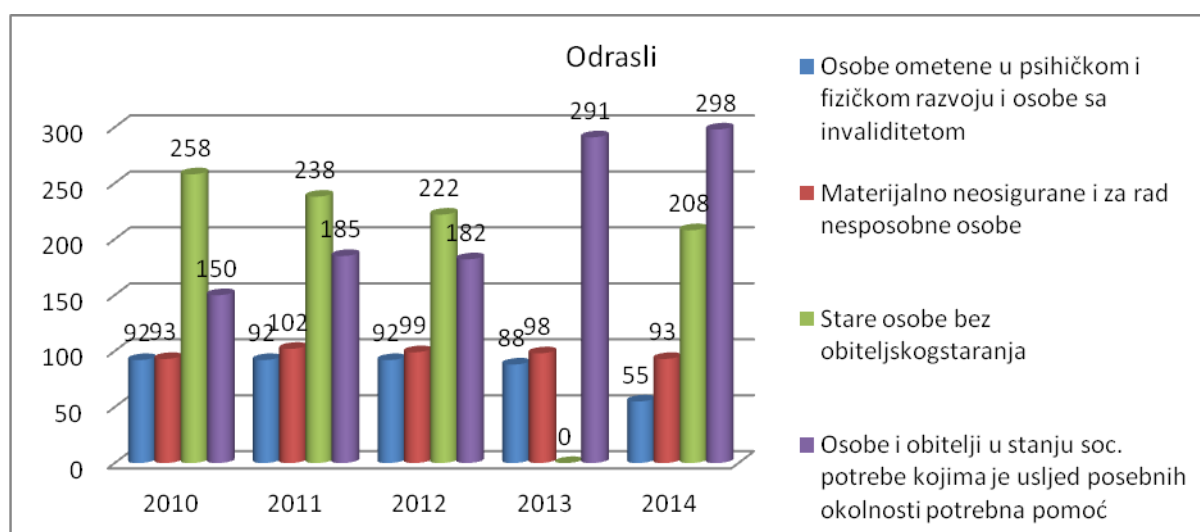

Glede osjetljivih odnosno ranjivih skupina, u kontekstu ove analize u njih su svrstani maloljetnici (djeca bez roditeljskog staranja, djeca zanemarena i zapuštena, djeca čiji je razvoj ometen obiteljskim problemima i djeca s mentalnim i fizičkim smetnjama), odrasli (koji pripadaju u posebne osjetljive skupine) te invalidi. S obzirom da je Široki Brijeg nacionalno homogena sredina nema etničkih manjinskih skupina, te također nije izražena prisutnost ugroženih manjinskih zajednica npr. Romska zajednica.

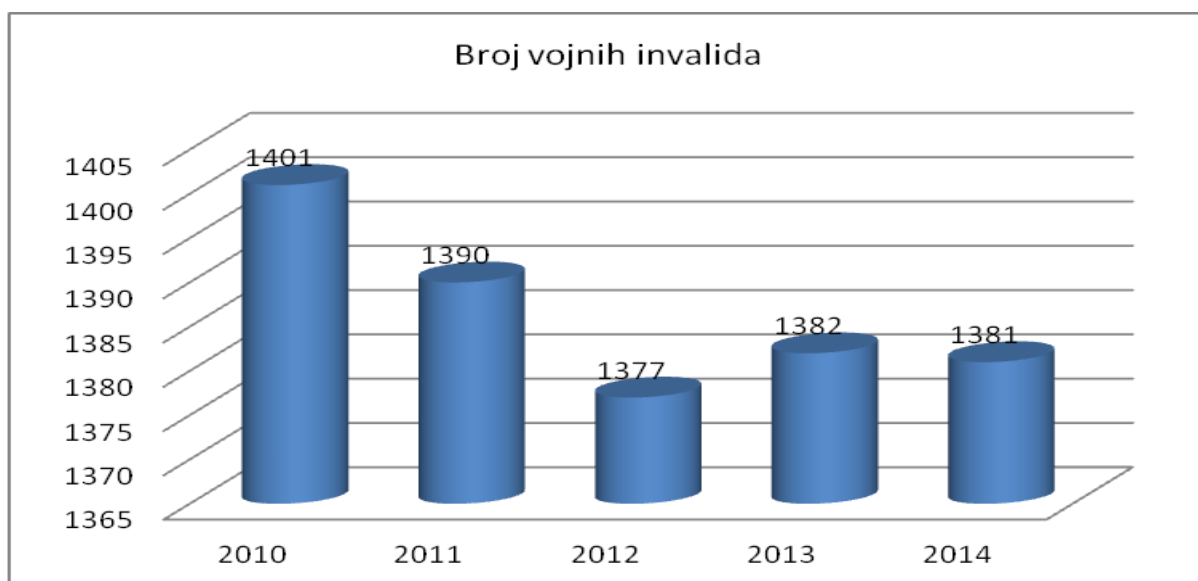
Kada analiziramo maloljetnike kao ranjivu skupinu vidjet ćemo da najviše maloljetnika u kategoriji ranjivih skupina imamo u skupini djece s metalnim i fizičkim smetnjama. U ovoj skupini je od 2010. godine primjetan značajan rast ove skupine, s tim da je u 2014. godini ovaj broj smanjen s 51 na 32. U ostalim skupinama nema značajnijih promjena u trendovima.

U skupini odraslih koji propadaju kategoriji ranjivih skupina najveći je broj u skupini osoba i obitelji u stanju socijalne potrebe kojima je uslijed posebnih okolnosti potrebna pomoć. Kod ove skupine je primjetan značajan i kontinuiran rast u posljednjih 5 godina. Naime u ovoj je skupini u 2014. godini došlo do povećanja od skoro 50% u odnosu na 2010. godinu, tj. 148 osoba je više na evidenciji u 2014. nego u 2010. godini. U svim ostalim skupinama je trend smanjenja broja.

U skupini vojnih invalida vidljiv je pad broja što se prije svega može pripisati različitim revizijama koje su rađene od strane Federalnog ministarstva branitelja, gdje je jedan broj osoba izveden iz evidencije vojnih invalida. Od 2010. godine broj vojnih invalida se smanjio za 20. Od ovog broja najveći dio je vojnih invalida koji imaju 70% invalidnosti.

U skupini civilnih žrtava rata nema velikih promjena u trendovima te je ukupna broj civilnih žrtava rata u posljednjih 5 godina 49, s tim da je u 2014. godini taj broj smanjen za 1 te ih je bilo 48 i najveći broj ih je u skupini do 60% invalidnosti.

U Širokom Brijegu ne postoji ustanova za cjelodnevni smještaj, kako osoba s posebnim potrebama, tako i starijim i iznemoglim osobama.

U Širokom Brijegu djeluje i dom za djecu s posebni potrebama „Marija naša nada“ koji pruža usluge za djecu s posebni potrebama, umjerene i teške retardacije iz cijele ŽZH, kako na dnevnom smještaju, tako i na ambulantnom liječenju.

Zaključna razmatranja

Po pitanju obrazovanja evidentan je pad broja učenika u osnovnom obrazovanju, kao i nedostatak kapaciteta i kvalitete opremljenosti školskih objekata. U osnovnim školama je potrebno raditi na kvaliteti opremljenosti učionica i laboratorija, a potrebno je što prije krenuti s izgradnjom nove zgrade za Srednje strukovno obrazovanje koja će zadovoljiti sve potrebe suvremenog obrazovanja. Time bi se stvorile i pretpostavke za vraćanje starog sjaja Širokobriješkoj gimnaziji. S obzirom da je Široki Brijeg jedinstven po tome što u njemu djeluje Likovna Akademija, potrebno je ići u pravcu podizanja kvalitete i razine srednjoškolskog obrazovanja čime bi se Široki Brijeg ponovo stavio u vrh po kvaliteti srednjoškolskog obrazovanja.

Široki Brijeg se u proteklom razdoblju afirmirao kao kulturno središte ŽZH ali i šire. Međutim, pošto se kultura ne može razvijati sama od sebe potrebno je pronaći načine da se postojeća snaga i pozitivna energija potiču i da se određenim mjerama potakne povećanje kvaliteta i nadogradnja postojećih kulturnih sadržaja, te razvoj novih specifičnih sadržaja i kulturne infrastrukture potrebne za daljnju afirmaciju Širokog Brijega kao sredine prepoznatljive i po vrlo vrijednim kulturnim događanjima.

U športskom smislu Široki Brijeg je već postao prepoznatljiv po brojnim uspjesima i kvalitetnoj športskoj infrastrukturi. Ipak, potrebno je i dalje raditi na razvijanju novih sadržaja i većoj integraciji športa i mladih.

U oblasti zdravstvene zaštite treba i dalje jačati primarnu zdravstvenu zaštitu i mrežu ambulantni obiteljske medicine, sve u cilju omogućavanja pristupačnije primarne zdravstvene zaštite svim

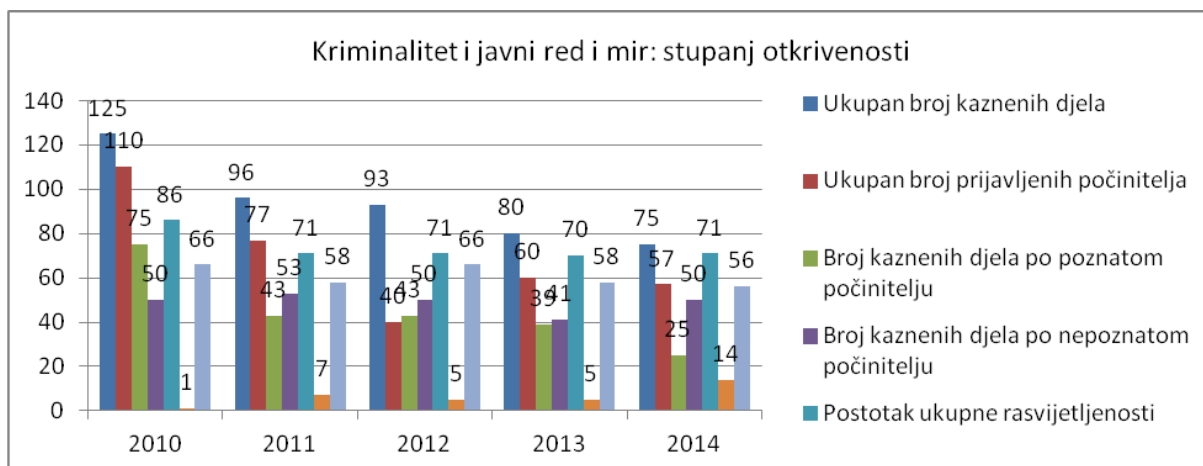
žiteljima., dok će SKB Mostar omogućavati bolničku i kliničko-bolničku zdravstvenu zaštitu iz svih disciplina na razini sekundarne i tercijarne zaštite građana grad Široki Brijeg.

U sferi socijalne zaštite u Širokom Brijegu je glavni nedostatak manjak sredstava za socijalno ugrožene, kao i nepostojanje ustanova za cjelodnevni smještaj osoba s invaliditetom i starijih osoba. Zbog povećanja broja i pojave novih kategorija socijalno ugroženog stanovništva u poslijeratnom razdoblju, iskazana je potreba za proširenjem aktivnosti u osnovnoj djelatnosti socijalne zaštite. U skladu s tim, potrebno je proširenjem i novom dogradnjom osigurati stacionarne kapacitete ustanova socijalne zaštite, i to prije svega objekata za stare osobe čiji broj će biti značajno povećan do kraja planskog razdoblja zbog evidentnog starenja stanovništva.

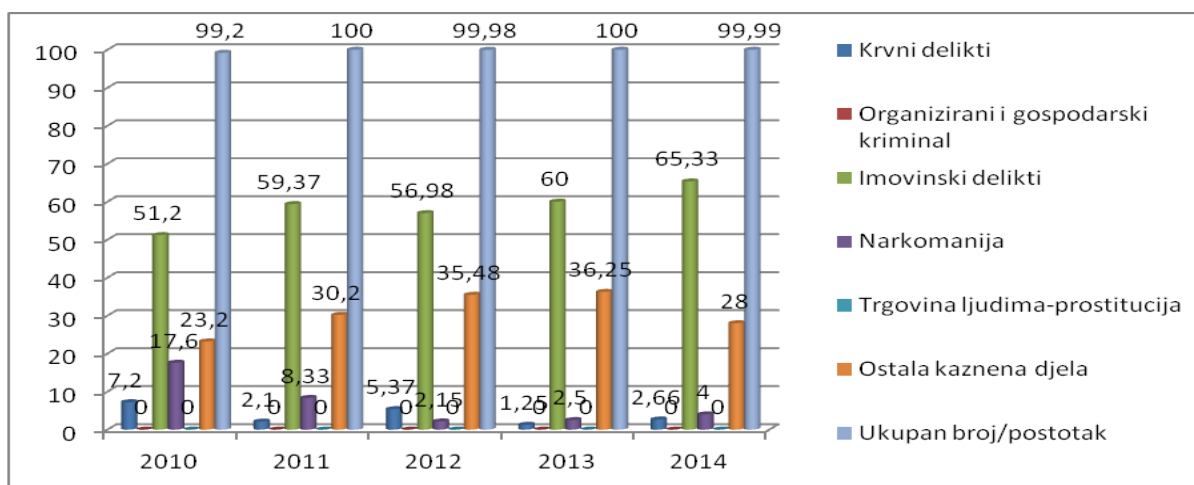
8.5. Imovinska i osobna sigurnost građana

Glede sigurnosti Široki Brijeg se može smatrati jedan od sigurnijih gradova u Bosni i Hercegovini. Iz prikazanih podataka je vidljivo da se u promatranom razdoblju ukupan broj kaznenih djela smanjuje, kao i ukupan broj prijavljenih kaznenih djela.

Također, postotak rasvijetljenosti kaznenih djela se kreće oko 70 %. Međutim, zabrinjavajući podatak je porast broja počinitelja kaznenih djela od strane maloljetnika.

Glede strukture kriminaliteta, najveći broj kaznenih djela je iz segmenta imovinskih delikata i koji imaju tendenciju rasta, dok svi ostali delikti imaju trend pada.

8.6. Civilna zaštita

Prema dokumentu „Procjena ugroženosti područja ŽZH od prirodnih i drugih nesreća“ (2010) županija u cjelini a time i područje Širokog Brijega je podložno nizu mogućih prirodnih, tehničko-tehnoških i ostalih nesreća koje uzrokuje čovjek svojim nesmotrenim djelovanjem. Najveće opasnosti su zemljotresi, poplave, suša, tuča oluje i mraz, visoki snježni nanosi, odroni, te različite epidemije ljudskih i životinjskih bolesti, kao i požari i ostale nesreće.

Na području Širokog Brijega nema značajnijih klizišta koji bi ugrožavali ljudske živote. Što se tiče ugroženosti od poplava u potencijalno ugroženim područjima ima oko 2000 stanovnika koji se nalaze na poplavno rizičnim područjima.

Za razliku od većine ostatka države Bosne i Hercegovine područje Širokog Brijega nije ugroženo minama, odnosno ne postoje rizična područja u pogledu minskih polja ili zaostalih minsko-eksplozivnih sredstava.

Opasnost od požara naročito je izražena u šumskim područjima. U vrijeme prikupljanja podataka za izradu ove strategije trebalo je započeti instaliranje kamera koje će biti uvezane u jedinstveni centar na županijskoj razini i koje će imati motriteljsku funkciju i upozoravati na eventualne požare.

U Širokom Brijegu također djeluje i Hercegovačka gorska služba spašavanja stanica Široki Brijeg koja je za sada dobrovoljna organizacija, ali je uvezana s ostalim susjednom centrima gorske službe spašavanja.

8.7. Stanovanje

U Širokom Brijegu većina stanovništva živi u individualnim stambenim objektima odnosno kućama. Naime, čak 95% stambenih jedinica odnosi se na individualne stanove odnosno kuće, dok je samo oko 5% kolektivnih stambenih jedinica odnosno stanova. Prosječno kućanstvo ima oko 2,8 članova.

8.8. Civilno društvo

Opredijeljenost lokalne vlasti i civilnog društva za međusobnu suradnju je ključan preduvjet za uključivanje nevladinih organizacija kao partnera lokalne vlasti u procese upravljanja razvojem.

Statutom grada definiran je odnos Grada prema građanima i osigurana je javnost rada gradskih tijela. Statut predviđa, kao oblike neposrednog sudjelovanja građana u odlučivanju i izjašnjavanju, referendum, građansku inicijativu i mjesni zbor građana.

Poslovníkom Gradskog vijeća predviđena je mogućnost da kada se u radu Vijeća raspravlja o pitanjima koja su značajna za Grad vijeće može inicirati putem svojih radnih tijela i razgovore o tim pitanjima s udruženjima građana. U ostvarivanju konkretnih aktivnosti vijeće može zatražiti mišljenje, prijedloge i sugestije i od udruženja građana.

Jedan od operativnih ciljeva Strategije razvitka grada za period 2006.-2015. bio je razvijanje nevladinog sektora i partnerstva s nevladinim sektorom. Činjenica da je 2008. godine potpisan Sporazum o suradnji između Gradskog vijeća, Gradonačelnika i nevladinih organizacija govori u prilog tome da Grad doživljava NVO sektor kao partnera u radu i realizaciji određenih projekata. Ukupno 15 organizacija je potpisalo Sporazum, s tim da je u svakom trenutku moguće da svaka zainteresirana Nevladina organizacija potpiše Sporazum.

Od 1997. godine vidljiv je kontinuirani rast broja NVO, a prema podacima iz Ministarstva pravosuđa i uprave ŽZH 272 nevladine organizacije registrirane su u Širokom Brijegu. Kada se uzme u obzir da prema preliminarnim podacima o popisu stanovništva u BiH Široki Brijeg ima 29.809 stanovnika, vidljivo je da je registrirana jedna NVO na 109 stanovnika. Podaci o broju aktivnih NVO nisu dostupni, a procjenjuje se da ih je aktivno negdje oko 30%. Najzastupljenije su NVO koje se bave pitanjima kulture, ekologije, udruge proistekle iz domovinskog rata, i strukovna udruženja (Udruženja lovaca, pčelara, ribolovaca...) Veliki broj udruženja su iz oblasti sporta (sportski klubovi). Osim Športskog saveza koji okuplja tridesetak NVO koje u oblasti sporta i rekreacije ne postoji formalno udruženje koje okuplja sve NVO.

Za nevladin sektor na području grada karakterističan je veliki broj NVO čija se područja rada preklapaju. Zbog toga imamo veliki broj organizacija s malom finansijskom moći i nerijetko s malim brojem članova. Prilikom implementacije LOD projekta (u suradnji s UNDP-ijem) zapaženo je da NVO osim finansijskih problema NVO imaju nedovoljan stupanj stručnosti i osposobljenosti za pisanje i apliciranje projekata. Vrlo mali broj NVO je uspio zadovoljiti kriterije prema raspisanom pozivu za dodjelu sredstava.

Grad Široki Brijeg financira NVO iz proračuna na dva osnovna načina:

- Redovito financiranje preko posebne proračunske stavke - na ovaj način financira se redovna djelatnost devet organizacija na temelju njihovih godišnjih planova rada;
- Na zahtjev NVO za financiranje njihovih projekata - sredstva se dodjeljuju na osnovu zahtjeva za financiranje projekata koje NVO dostavljaju i odluke Gradonačelnika.

Financiranje NVO putem javnog poziva još uvijek se ne provodi. Jedini javni poziv za financiranje projekata NVO koji je objavljen bio je u okviru UNDP LOD I projekta.

Iako je Grad Široki Brijeg sudjelovao u UNDP LOD I projektu Gradsko vijeće još uvijek nije donijelo Odluku o usvajanju LOD metodologije. LOD metodologija je bazirana na projektnom pristupu i transparentnim mehanizmima raspodjele sredstava u skladu s najboljim praksama financiranja NVO zemalja EU. Ovakav pristup podrazumijeva da se odluke o raspodjeli sredstava za NVO iz proračuna JLS donose u skladu s rezultatima evaluacije projektnih prijedloga koje NVO dostavljaju nakon objavljivanja javnog poziva. Na ovaj način omogućilo bi se usmjeravanje potrošnje ka postizanju strateških ciljeva lokalnih zajednica. Također ovakav pristup doprinosi jačanju partnerstva između lokalnih vlasti i NVO, jačanju kapaciteta NVO za pružanje usluga i izradu projektnih prijedloga, što bi u budućnosti olakšalo i njihov pristup donatorskim izvorima financiranja.

ZAKLJUČAK:

Unatoč velikom broju NVO organizacija koje su registrirane na području Širokog Brijega, strateškom opredjeljenju Grada za razvijanje partnerstva s NVO sektorom i podržavanju razvitka tog sektora, jasno je da postoji veliki prostor za poboljšanje stanja na području suradnje s nevladinim organizacijama. Prije svega potrebno je raditi na inicijativi uspostavljanja mreže NVO-a koja će predstavljati i zastupati NVO u odnosima s Gradskom upravom. Osim toga nužno je uspostaviti i sveobuhvatnu bazu podataka o NVO i područjima njihovog djelovanja. Nadalje potrebno je sustavno raditi na izgradnji kapaciteta NVO u oblasti upravljanja projektnim ciklusom te, u skladu s LOD metodologijom, uvesti mehanizam financiranja NVO-a putem javnog poziva.

9. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga

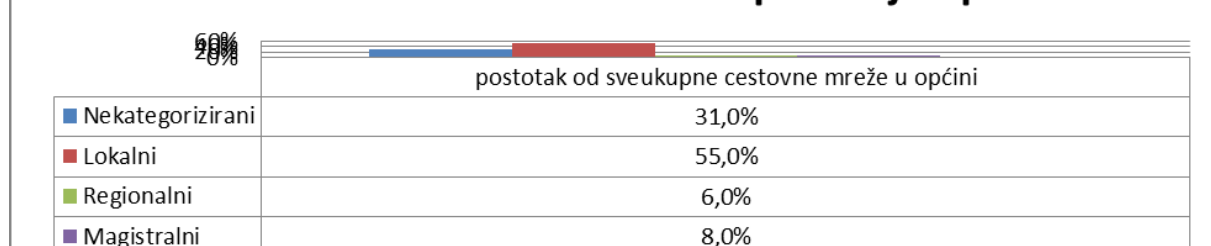
9.1. Stanje prometne infrastrukture

Široki Brijeg je magistralnom cestom povezan s Mostarom i Posušjem, dok je regionalnim cestama povezan s Ljubuškim, Čitlukom, i Grudama. Dok je magistralna cesta Mostar-Široki Brijeg-Posušje u dosta dobrom stanju, kao i regionalna cesta Široki Brijeg - Grude, cesta Široki Brijeg Čitluk je i dalje u neprihvatljivo lošem stanju. Postoje planovi za izgradnju brze ceste Mostar - Split koja bi jednim dijelom prolazila i preko južnih područja Širokog Brijega i time smanjila opterećenost postojeće magistralne ceste. Još veći značaj za poboljšanje stanja u oblasti prometa imala bi nova obilazna cesta čiju trasu bi trebalo prostorno-planskim dokumentima definirati i tako zaštititi koridor za buduću izgradnju.

Po pitanju dužine cesta najviše je lokalnih, te potom nekategoriziranih cesta, čija je kvaliteta izuzetno loša. Ovo je posebice izraženo u brdskim i rubnim naseljima grada.

Opis	Dužina (km)	%	Stanje (dobro/loše)
Nekategorizirani	100	31,0%	loše
Lokalni	177,5	55,0%	vrlo loše
Regionalni	18,58	6,0%	loše
Magistralni	27	8,0%	dobro
Autocesta	0	0,0%	-
Ukupno	323,08	100	

Tabela 2.3. Cestovna mreža na području općine

U proteklih pet godina vidljivo je povećanje dužine nekategoriziranih kao i lokalnih cesta. Od ukupnog broja lokalnih i nekategoriziranih cesta u 2014. godini je samo 64% asfaltirano. Od toga je 85% lokalnih cesta asfaltirano, a samo 25% nekategoriziranih cesta je asfaltirano.

Opis	Dužina ukupna (KM)				
	2010	2011	2012	2013	2014
Nekategorizirani	90	90	95	100	100
Lokalni	160	160	165	165	177
Ukupno	250	250	260	265	277

Lokalne ceste u Širokom Brijegu su u vrlo lošem stanju, neke su asfaltirane prije stare 30 i više godina, a u nekim ruralnim područjima su skoro neupotrebljive. Rekonstrukcija lokalnih cesta jedan će biti

jedan od prioriteta u narednom periodu. Stoga će se u operativnom dijelu razvojnog plana trebati predvidjeti projekti i izvori financiranja za poboljšanje stanja lokalnih prometnica.

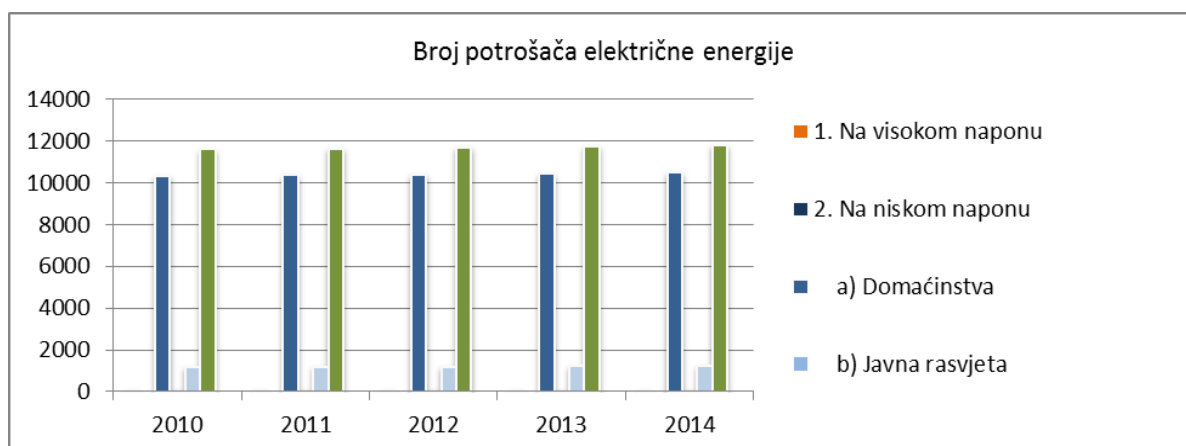
9.2. Stanje tehničke infrastrukture

9.2.1. Opskrba električnom energijom

Na području Širokog Brijega je u 2014. godini bilo ukupno 11813 registriranih potrošača električne energije (12,5 % više u odnosu na 2005. godinu) od čega su kućanstva 10497 (povećanje za 11 %), ostalih potrošača (pravne osobe) 1224 (22 % više) i javna rasvjeta 79 (povećanje za 46 %).

Broj potrošača električne energije

Opis	2010	2011	2012	2013	2014
1. Na visokom naponu	13	14	14	13	13
2. Na niskom naponu					
a) kućanstva	10350	10386	10419	10464	10497
b) Javna rasvjeta	64	69	75	76	79
c) Ostala potrošnja	1182	1193	1209	1218	1224
Ukupno	11609	11662	11717	11771	11813
Br. kućanstava bez priključka el. energije	0	0	0	0	0

Kao što se vidi iz prethodne tablice i grafičkog prikaza, broj potrošača svih kategorija na području Širokog Brijega je u stalnom porastu, kao i preuzeta radna energija (MWh):

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2020.
Široki Brijeg	108.910	110.812	108.179	108.083	113.375	165.053
Pogon	294.640	298.355	292.048	289.376	305.439	484.193
Grude						

Stanje izgrađenosti elektro-mreže:

Opis	2010	2011	2012	2013	2014
1. Dužina elektro- mreže					
- Na visokom naponu	278,721	285,491	285,561	286,711	286,711
- Na niskom naponu	838,258	841,898	844,147	847,018	847,927
2. Dužina rekonstruirane elektro mreže					
- Na visokom naponu	0	4,55	0	0	0
- Na niskom naponu	1,04	6,02	0	2,2	0
3. Dužina izgrađene elektro mreže					
- Na visokom naponu	3,082	6,77	0,07	1,15	0

- Na niskom naponu	0,728	3,64	2,249	2,871	0,909
--------------------	-------	------	-------	-------	-------

Za sada je pokrivenost elektroenergetskom mrežom naseljenih mjesta i urbanog područja dobra, a nove ulaganja su potrebna za urednu opskrbu novih gospodarskih subjekata u gospodarskim zonama Trn i Knešpolje. Tako je u planu izgradnja novog rasklopnog postrojenja kod Feala za potrebe proširene gospodarske zone Trn, a nova ulaganja će trebati i za proširenje Industrijske zone u Knešpolju.

U pogledu pokrivenosti i kvalitete telekomunikacija i interneta može se konstatirati da je stanje takvo da uglavnom prati trendove i suvremene mogućnosti u ovim oblastima gdje se stalno uvode nova tehnološka i komunikacijska dostignuća. U novije vrijeme je postavljen velik broj baznih stanica različite snage i od raznih operatera, a najčešće se to događa bez potrebne koordinacije između županijskih i gradskih upravnih tijela nadležnih za davanje odobrenja za ove objekte. Loša pokrivenost tv signalom se sve više nadomješta tv signalom putem interneta.

Stanje telekomunikacija

	2010	2011	2012	2013	2014
Broj fiksnih priključaka	u padu				7600
Broj korisnika mobilne mreže	u porastu				
% Pokrivenosti općine mobilnim signalom					95
Broj INTERNET korisnika	u porastu				4300
Broj MZ-a koji imaju telefonsku mrežu	sve				24
Broj MZ-a koji imaju mogućnost internet konekcije	sve				24

9.3. Stanje komunalne infrastrukture i javnih usluga

Vodoopskrba

Veći dio gradskog područja i okolnih mjesta pokriven je sustavom vodoopskrbe kojom upravlja J.P. Vodovod. Također su u pojedinim mjesnim zajednicama izgrađeni lokalni vodovodi kojima mještani putem udruga potrošača vode samostalno upravljaju (Crnač, Žvatić, Kočerin, Uzarići, Jare, Biograci (Dolina draga)... Gotovo sva ostala naselja, odnosno mjesne zajednice koje nemaju javnu vodoopskrbu su pokrenule aktivnosti pripreme tehničke dokumentacije ili radove na izgradnji lokalnih vodovoda. Jedini razlog za što projekti vodoopskrbe ne mogu biti uskoro završeni su velika ulaganja i nedostatna financijska sredstva da se ovi projekti ubrzaju. Grad sufinancira predmetne projekte vodoopskrbe, a jednim dijelom se financiraju sredstvima viših razina i sudjelovanjem samih građana budućih korisnika.

Opis	2010	2011	2012	2013	2014	2015
------	------	------	------	------	------	------

Br. kilometara vodovodne mreže na području općine	90	94	95	98	100	135
Nivo investicija u rekonstrukciju vodovodne infrastrukture	36000	40000	45000	50000	60000	80000
Nivo investicija u održavanje vodovodne infrastrukture						
Br. potrošača vode sa javnog vodovoda	3739	3745	3754	3987	4220	4293
% gubici vode	60	46	38	40	30	
Br. Domaćinstava u općini koji koriste vodu iz lokalnih sigurnih/kontroliranih vodovoda	941	941				
Prosječna cijena m3 vode	1,21	1,28	1,28	1,28	1,28	1,28
% naplate usluga vodoopskrbe	88	90	91	92	93	

Otpadne vode – kanalizacijska mreža

U Širokom Brijegu je od 2013. godine u tijeku izgradnja kanalizacijskog sustava i kolektora otpadnih voda, s tim da je u tijeku i provedba postupka međunarodnog natječaja za izvođača radova za izgradnju pročistača otpadnih voda. Prije rata je bio izgrađen gradski pročistač kapaciteta 5000 EBS, ali nije nikad bio u funkciji. Veliki broj septičkih jama ima bitan negativni utjecaj na tlo i podzemne vode.

	2010	2011	2012	2013	2014
Br. kilometara kanalizacijske mreže na području općine	2	2	2	2,5	3
Nivo investicija u izgradnju kanalizacijske infrastrukture	0	0	0	500000	450000
Nivo investicija u rekonstrukciju kanalizacijske infrastrukture	0	0	0	0	0
Nivo investicija u održavanje kanalizacijske infrastrukture	0	0	0	0	0
Domaćinstva – priključci	300	300	300	500	600
Pravne osobe – priključci	0	0	0	5	5
Br. domaćinstava u općini bez priključka na kanalizacijsku mrežu - procjena	7700	7700	7700	7500	7500
Prosječna cijena m3 otpadne vode	0	0	0	0	0
Postotak otpadnih voda koje se prečišćavaju	0	0	0	0	0
Postotak naplate usluga	0	0	0	0	0

Najveća ulaganja u narednom trogodišnjem razdoblju mogu se očekivati upravo u izgradnji kanalizacijske mreže, kućnih priključaka i uređaja za prečišćavanje otpadnih voda.

Javna rasvjeta

Iako je u zadnjih pet godina povećana pokrivenost naselja javnom rasvjetom, stanje u ovoj oblasti nije zadovoljavajuće, a posebno je neodgovarajuće s aspekta sigurnosti u prometu. Zbog stalnog povećanja broja vozila na prometnicama i vožnje u noćnim satima, potrebna su još veća ulaganja u osvijetljenost prometnica, odnosno u infrastrukturu javne rasvjete.

	2010	2011	2012	2013	2014
% pokrivenosti stanovništva općine javnom rasvjetom - procjena	46	48	50	50	51
Iznos financijskih sredstava iz općinskog budžeta koji je uložen u izgradnju i održavanje javne rasvjete	44000	34000	40000	60000	70000
Iznos financijskih sredstava iz općinskog budžeta koji je uložen za funkcioniranje javne rasvjete	190000	190000	195000	200000	195000

Groblja

Stanje u pogledu uređenosti groblja je u najvećoj mjeri povezano s načinom upravljanja pojedinim grobljem, a stanje se pokušava poboljšati donošenjem odgovarajućih propisa na lokalnoj razini. Tako je početkom 2017. godine donesena Odluka o grobljima, što je propis koji regulira niz vrlo važnih pitanja koja se tiču svakog građanina kao pojedinca, ali i svake mjesne zajednice i naselja na lokalnoj razini. Pri izradi ove odluke su sagrađena sva dostupna rješenja pojedinih pitanja u postojećim propisima i sličnim odlukama. Dosljedna primjena ove Odluke bi trebala omogućiti bolju organizaciju upravljanja, a time i poboljšanje stanja uređenosti groblja.

9.4. Stanje administrativnih usluga gradske uprave (uključujući i ljudske resurse)

Grad Široki Brijeg je u sastavu Zapadnohercegovačke županije. Prema prirodnim, i ekonomskim kriterijima, tradicijskim, kulturnim i drugim obilježjima Široki Brijeg predstavlja jednu cjelinu s ukupno 35 naseljenih mjesta prostorno organiziranih u 25 mjesnih zajednica:

Biograci, Buhovo, Crnač, Ciglana-Gradac, Čerigaj, Crne Lokve, Desna Obala, Dužice, Dobrkovići, Izbično, Jare, Knešpolje, Kočerin, Lijeva Obala, Ljubotići, Ljuti Dolac, Mokro, Privalj, Dobrič-Provo-Grabova Draga, Rasno, Trn, Turčinovići, Uzarići, Oklaji, Brig.

Gradska tijela vlasti su Gradsko vijeće kao predstavničko tijelo građana i Gradonačelnik kao nositelj izvršne vlasti. Gradsko vijeće ima u svom sazivu 25 vijećnika koje su na višestranačkim, izravnim i tajnim izborima izabrali birači s cijelog područja grada. Gradsko vijeće je kroz svoj

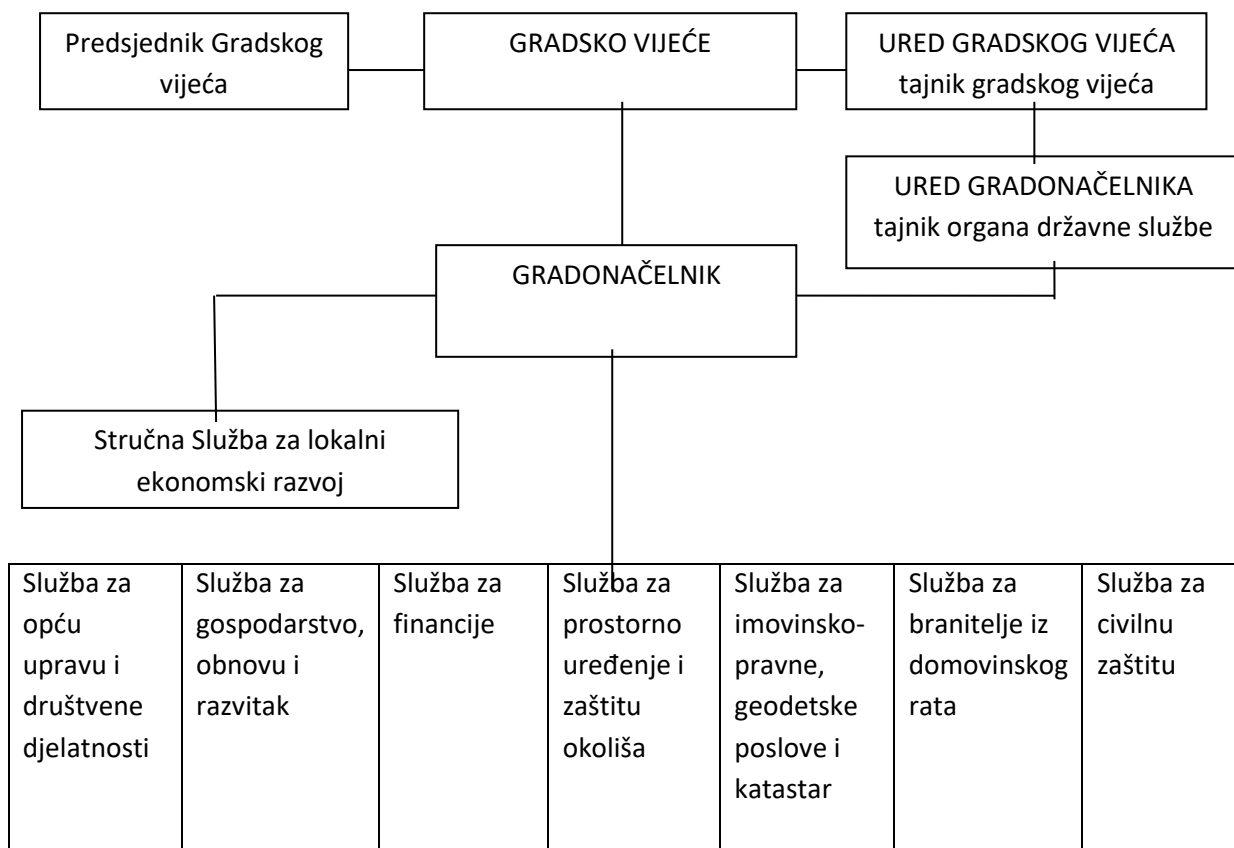
redovan rad i rad svojih stalnih i privremenih komisija, nadležno za donošenje propisa i akata na temelju ovlasti i obveza utvrđenih Ustavom, zakonima i Statutom općine. Gradonačelnik je nositelj izvršne vlasti, i uz pomoć službi za upravu obavlja poslove lokalne samouprave i upravne poslove iz samoupravnog djelokruga Grada. Gradske službe za upravu formirane su prema Pravilniku o unutarnjoj organizaciji i sistematizaciji gradskih službi i po pojedinim upravnim oblastima:

- Služba za opću upravu i društvene djelatnosti;
- Služba za gospodarstvo, obnovu i razvitak;
- Služba za financije;
- Služba za prostorno uređenje i zaštitu okoliša;
- Služba za imovinsko-pravne, geodetske poslove i katastar;
- Služba za branitelje iz domovinskog rata i
- Služba za civilnu zaštitu.

U sklopu Ureda gradonačelnika je 2015. godine utemeljena Služba za lokalni ekonomski razvoj kao posebna stručna služba za poslove koja, osim pripreme i provedbe razvojnih planova i projekata, koordinira rad ostalih gradskih službi za upravu u svezi izvršavanja prioriternih poslova vezanih za projekte lokalnog razvoja.

U skladu s Pravilnikom o unutarnjem ustrojstvu i organizaciji jedinstvenog gradskog organa uprave Grada Širokog Brijega sistematizirano je 89 radnih mjesta od čega je sada popunjeno 82 .

Kvalifikacija uposlenika	Broj u 2014. godini	Broj u 2015. godini	Broj u 2016. godini	Trenutni broj zaposlenih (u 2017. god.)
Uprava	8 rukovodećih državnih službenika 18 državnih službenika 2 mandatna	8 rukovodećih državnih službenika 17 državnih službenika 2 mandatna	8 rukovodećih državnih službenika 24 državnih službenika 2 mandatna	8 rukovodećih državnih službenika 24 državnih službenika 2 mandatna
Tehničko osoblje	11	11	11	11
Administracija	41	39	32	32
Drugo/Ostalo	3 savjetnika	3 savjetnika	3 savjetnika	3 savjetnika
UKUPNO	83	80	80	82

Implementacijom projekta upravne odgovornosti - GAP stvoreni su osnovni preduvjeti za poboljšanje kvalitete pružanja usluga. Kroz ovaj projekt grad je dobio značajnu tehničku, materijalnu, edukativnu i savjetodavnu pomoć. Gradska uprava je informatički i tehnički opremljena i osuvremenjena (73 računala, koji su međusobno umreženi, povezani na zajednički server i imaju on-line konekciju), u radu s predmetima se koriste software i aplikacija DocuNova - zaprimanje i praćenje predmeta, DataNova - matični ured, program za obradu katastarskih podataka, te program za financijsko poslovanje. Kroz projekt GAP otvoren je i Centar za pružanje usluga građanima i Centar za dozvole u kojem se obavlja prijem i obrada zahtjeva fizičkih i pravnih osoba.

U cilju stvaranja povoljnog poslovnog ambijenta i sveukupnog razvitka lokalne zajednice donesena je Odluka o osnivanju Stručne službe za lokalni ekonomski razvoj. Temeljni zadaci ove Službe su sudjelovanje u pripremi i izradi integralnih i sektorskih razvojnih planova, a posebno u oblasti jačanja poduzetništva, zapošljavanja, lokalne komunalne infrastrukture i povećanja kvalitete življenja na području Širokog Brijega; analiza stanja i potreba lokalnog gospodarstva, ostvarivanje neposrednih kontakata i pomoć poduzetnicima u pripremi i realizaciji investicijskih projekata. Jedan od temeljnih zadataka ove Službe je i pripremanje projektne dokumentacije i apliciranje na natječaje fondova EU, natječaje drugih međunarodnih institucija, kao i ostale natječaje za projekte lokalnih zajednica i prekogranične suradnje. Još uvijek nisu osigurani kvalitetni uvjeti za rad ove službe u smislu kadrova, prostora i opreme.

Grad Široki Brijeg je s ciljem stvaranja uvjeta za gospodarski razvoj i zapošljavanje osnovao i Lokalno ekonomsko vijeće Široki Brijeg kao savjetodavno tijelo pri izradi i donošenju programa i plana razvoja Grada Široki Brijeg i stvaranja uvjeta za gospodarski razvoj i zapošljavanje. Lokalno ekonomsko vijeće

ima zadatak da kroz partnerstvo i dijalog daje smjernice za izradu planova i projekata usmjerenih ka otvaranju novih radnih mjesta, privlačenju domaćih i stranih investicija, povećanju izvoza i prihoda kroz promoviranje modela održivog ekonomskog razvoja. Ima 11 članova iz reda javnog i privatnog poduzetničkog sektora, kao i nevladinog sektora, akademske zajednice i razvojnih agencija.

Zaključna razmatranja:

Grad ima nedostatne tehničke i kadrovske kapacitete za kvalitetno pružanje usluga fizičkim i pravnim osobama. U narednom periodu neophodno je graditi još efikasniju lokalnu upravu koja će biti partner građanima i poduzetnicima, a istovremeno biti u stanju provoditi projekte i mjere za bolje održavanje javne infrastrukture kako prometne, tako i komunalne infrastrukture u cijelosti. Potrebno je jačanje suradnje s drugim općinama i gradovima posebno u procesima izrade planova i realizacije zajedničkih projekata. U cilju stvaranja boljih uvjeta za rast lokalnog gospodarstva i povećanja zaposlenosti potrebno je jačati kapacitete i opremljenost Stručne službe za lokani ekonomski razvoj.

10. Stanje okoliša i prirodni resursi

10.1. Stanje zraka

U Širokom Brijegu ne postoje značajni zagađivači zraka. Od poduzeća kojima je zakonom propisano posjedovanje okolišne dozvole njih 95% posjeduje okolišnu dozvolu. Prema procjenama gradske uprave oko 60% domaćinstava koristi neko od eko goriva, dok oko 30% postrojenja i pogona koriste neko od eko goriva.

Glede upravljanja, nije uspostavljen sustav praćenja kvalitete zraka, odnosno emisije onečišćujućih tvari u zraku, niti je uspostavljena mreža za praćenje kakvoće zraka. S obzirom da za sada u Širokom Brijegu nema onečišćivača, ovo je prije svega potrebno poradi preventivnih razloga.

10.2. Stanje u pogledu vodnih resursa

Vode s prostora Širokog Brijega pripadaju slivu rijeke Neretve. Glavni površinski tokovi prema Mostarskom Blatu, gdje poniru, su: Lištica s Ugrovačom, Mokašnica, Crnašnica i Žvatić. Rijeci Lištici pripada dio površinskih voda Čabulje, koji bujični vodotok Brinja sakupi iz Ladine i Dobrinja.

Brinja, čiji su začeci sjeverno od Bogodola, ispod kote Kulica (1 199) teče prema zapadu i na svom putu do Lištice prima kod Prskala potok Ladinu, a 2,5 km niže, vode Dobrinjskog potoka. Ovi potoci kupe sve površinske vode za vrijeme obilnih padalina i otapanja snijega na jugozapadnim dijelovima planine Čabulje. Površinske vode koje prime Rakitsko polje dreniraju vodotoci Točak, Jelica, Zmijjinac i za vrijeme većih padalina formiraju značajan povremeni vodotok Ugrovaču koja prolazeći duboko urezanim kanjonom Brina, prima usputne bujice, a u naselje Trn vode Kočerinskog polja, te se na putu do Mostarskog Blata, u središtu Širokog Brijega spaja sa rijekom Lišticom.

Rijeka Lištica izvire iz krških planina na sjeverozapadu. Dva glavna izvora su ograđena i međusobno povezana te se kombinirani tok vode razdvaja na onaj koji koristi Vodovod i tok koji ide u kanal koji vodom opskrbljuje industriju i poljoprivredna zemljišta. Minimum toka s izvora (2.85 m³/s) je daleko viši od potrebe za pitkom vodom i kapacitet izvora je dovoljan za sve predvidive potrebe grada.

Specifičan režim voda postoji na području Mostarskog Blata koje dijelom pripada Širokom Brijegu, a dijelom Mostaru, i u koje se slijevaju vode s područja Širokog Brijega. Predmetnom akumulacijom voda na Mostarskom Blatu upravlja J.P. Elektroprivreda HZ HB i to preko hidroelektrane Mostarsko Blato.

10.3. Biljni i životinjski svijet⁶

Glede biljnog i životinjskog svijeta u Širokom Brijegu se mogu izdvojiti sljedeće:

- U izvorištu Borak obitava endemična vrsta tulara *Drusus ramae*, a može se pronaći i autohtona vrsta pastrve (*Salmo sp.*) koja je na žalost prorijeđena zbog pretjeranog izlova, te unošenja alohtonih vrsta potočne i kalifornijske pastrve ali i onečišćenja voda. Riječni rak (*Astacus astacus*) već dulje vrijeme nije primijećen u fauni rijeke.
- Što se tiče riba Mostarskog blata, od triju domaćih vrsta (pikanac, vijun i pastrva), prve dvije predstavljaju endeme. Intenzivnija ihtiološka istraživanja ukazuju na veliku vjerojatnost da populacija vijuna iz Mostarskog blata (Buj i sur., 2010) ima vrijednost kao potencijalno nova vrsta za svjetsku ihtiološku znanost.
- Mostarsko blato predstavlja i dio koridora za migratorne ptice gdje staništa nalaze i globalno ugrožene vrste ptica kao što su *Anthya yroca*, *Aquila pomarina*, *Falco neumanni*, *Crex cex*, te njihovi ugroženi srodnici, kao i druge vrste koje EU Wild Bird Watch navodi kao ugrožene vrste. Tijekom prebrojavanja u sklopu proljetne seobe ptica vodenih staništa, u godinama kada je najveći dio Mostarskog blata poplavljen, ovaj je lokalitet izdvojen kao lokalitet od najvećeg značaja za odmor i prehranu ptica na istraživanom području, dok je u iznimno sušnim sezonama evidentiran znatno manji broj ptica.
- U Širokom Brijegu postoji i više endemičnih, reliktnih i ugroženih vrsta bilja: zvončić, uskolisno krško zvone, hercegovački kukurijek, kozja krv, ilirski kozlinac, hercegovačka lazarkinja, kao i tilovina. Od rijetkih i ugroženih vrsta bitno je spomenuti običnu kockavicu, visibabu, šafran, divlju gladiolu, te sve vrste porodice kaćuna. Ugroženi biljni taksioni na području Mostarskog blata detaljnije su obrađeni u Crvenoj knjizi flore Federacije BiH.

10.4. Upravljanje otpadom

U proteklom periodu veliki dio sredstva i angažiranja nadležnih općinskih službi je usmjeren na izvršavanje jedne od temeljnih komunalnih djelatnosti za koje je nadležna Općina, a to je održavanje čistoće i odlaganje komunalnog otpada. Ova problematika je već odavno postala jedna od gorućih tema za mnoge lokalne vlasti u užem i širem okruženju.

U toj oblasti se susrećemo svakodnevno s puno različitih problema, a u bliskoj, i posebno u daljoj budućnosti možemo realno očekivati još više poteškoća i problema u toj oblasti. To se prije svega događa zbog stalno rastućeg produciranja svih vrsta komunalnog otpada. S druge strane mogućnosti gospodarenja tim otpadom koje su nam sada na raspolaganju su neprimjerene i vremenu i današnjim standardima.

---

⁶ Podaci uzeti iz Nacrta prostornog plana Grada Široki Brijeg 2012-2032

U sljedećem petogodišnjem razdoblju će biti predviđeno najviše projekata i mjera iz ove oblasti u kojima će se precizirati potrebne aktivnosti koje se moraju provesti – bilo zbog objektivno dugoročno neodrživog stanja u toj oblasti, bilo zbog zakonskih obveza i obveza koje će nastati u procesima pristupanja EU.

10.5. Upravljanje prostorom i okolišem, stanje gradskog zelenila

Stanju javnih površina i gradskog zelenila se posljednjih godina pridaje znatno veća pažnja. Za te poslove je zadužena JU COMING, koja navedene poslove financira iz komunalne naknade. U redovitim godišnjim izvještajima su navedeni radovi i iznosi financiranja pojedinih stavki kod održavanja javnih površina i gradskog zelenila.

- Košenje travnjaka te odvoz otpada kao i zalijevanje površina,
- Prihranjivanje travnjaka mineralnim gnojivom,
- Okopavanje sezonskog cvijeća te prihranjivanje mineralnim gnojivom,
- Orezivanje žive ograde i odvoz materijala na deponij,
- Rezidba trajnica i ukrasnih grmova,
- Okopavanje žive ograde trajnica i ukrasnih grmova, te odvoz otpada,
- Okopavanje zdjelica oko drvodrednih stabala,
- Zalijevanje mladih drvodrednih stabala,
- Zalijevanje grmova i trajnica na mjestima gdje nema sustava zalijevanja,
- Održavanje i saniranje riječnog pokosa sa odvozom materijala

U predstojećem periodu je planirano povećanje ovih površina pa će i stavka oko održavanja istih trebati proporcionalno rasti. Nadalje biti će neophodno sačiniti katastar javnih površina kako bi se što efikasnije planiralo njihovo uređenje i održavanje.

10.6. Obnovljivi izvori energije

Široki Brijeg po svojim resursima ima potencijal za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora iz sljedećih izvora: vjetro elektrane, sunčeva energija, mini hidro elektrane i biomasa.

Vjetroelektrane (VE)

Procjena potencijalnih lokacija za VE u BiH rezultirala je popisom 27 lokacija na području južnog dijela BiH u pojasu od oko 50km uz granicu s RH koje predstavljaju najveći vjetro-potencijal na području BiH. Na području Širokog Brijega vjetro-elektrane bi se mogle graditi na lokacijama Bila, te Trli u Uzarićima. Vjetroenergija je detaljnije obrađena u Tehno-ekonomskoj analizi integracije vjetroelektrana u elektroenergetski sustav na području djelovanja JP elektroprivreda HZ HB (2011).

Solarna energija

Područje Širokog Brijega predstavlja jednu od najpovoljnijih lokacija u Europi kada je u pitanju radijacija sunčeve energije. Prema nacrtu prostornog plana Širokog Brijega potencijalne zone za proizvodnju sunčeve energije mogu biti na sljedećim lokacijama: Dobrkovići, Turčinovići, Buhovo i Bošnjakovo brdo. Također, postoji i velika mogućnost instaliranja ovih kapaciteta na postojeće objekte kao što su dvorane, škole, vrtići, zgrade i sl.

Mini hidroelektrane (mHE)

Pored postojeće, protočne, derivacijske elektrane mHE „buk“ koja se nalazi na vodonatapnom kanalu „Borak“ u Knešpolju i koja je s radom započela 1991. godine, instalirane aktivne snage 140 kW, projektirane godišnje proizvodnje električne energije od 0,75 GWh, JP EP HZ HB registrirala je i dodatne lokalitete na vodotoku koji su pogodni za izgradnju višenamjenskih vodnih akumulacija za proizvodnju električne energije koja nisu prihvaćena tijekom izrade Županijskog prostornog plana (Dubrava, Fratarska, Luke). U Županijskom planu su predložene lokacije na prostoru utoka Ugrovače do mosta na Uzarićima, kao i pregrada Brina koja bi prvenstveno imala funkciju reguliranja poplavnih voda.

Biomasa

Udio biomase u ukupnoj energetskej opskrbi je zanemarivo mali, ali postoji zavidan potencijal biomase. Ovo prvenstveno treba promatrati u kontekstu proizvodnje električne energije od biomase nastalu u poljoprivredi.

11. Stanje prostorno-planske dokumentacije (i u pogledu pokrivenosti područja i u pogledu ažurnosti planova)

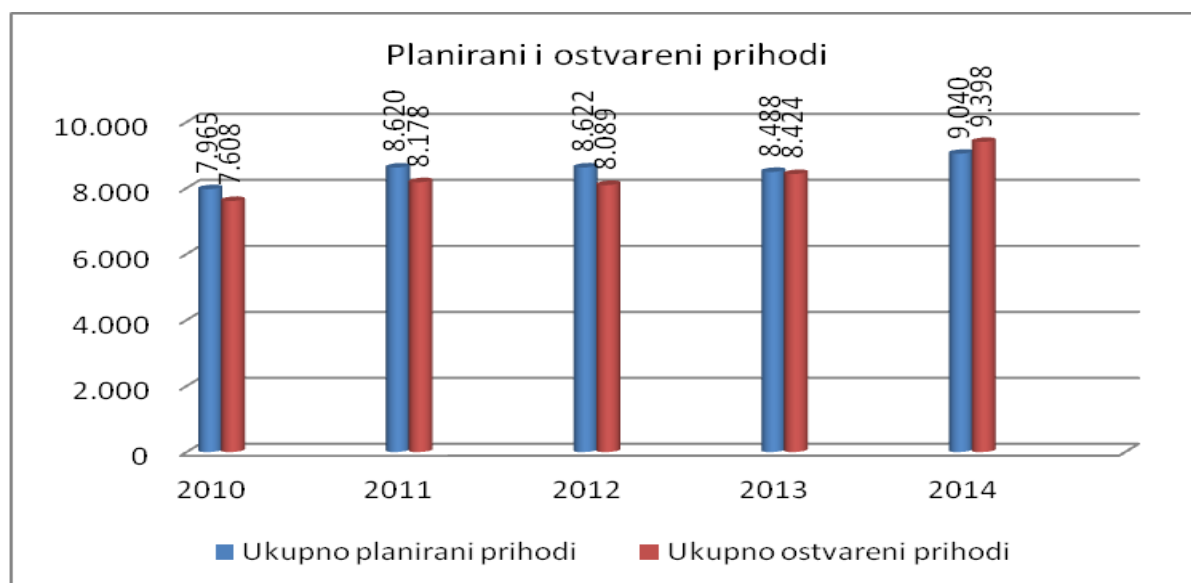
U tijeku izrade ove socio-ekonomske analize izrađen je i nacrt novog Prostornog plana, koji je također korišten za potrebe izrade ovog dokumenta. Nakon završetka izrade i usvajanja novog Prostornog plana biti će potrebna i izrada novog Urbanističkog plana. Istovremeno je potrebno nastaviti izradu detaljnih planova kao što su gradsko područje Duhanske stanice, Uređenje vodotoka, ažuriranje detaljnog plana gradskog područja Vrache i dr. Izrada i usvajanje ove prostorno-planske dokumentacije je temeljna pretpostavka za daljnji rast gospodarstva i ukupni razvitak Širokog Brijega.

12. Analiza proračuna

Proračun Širokog Brijega u posljednjih pet godina kontinuirano raste. Visina prihoda u proračunu Širokog Brijega je u 2014. godini veća za nekih 19% u odnosu na prihode iz 2010. godine. Međutim, visina proračuna po glavi stanovnika je izuzetno mala i kada usporedimo sa ŽZH ili s Federacijom u Širokom Brijegu je daleko najmanji. Iz donje slike se jasno može vidjeti koliko je neravnomjerna raspodjela prihoda od PDV-a na štetu jedinica lokalne samouprave. Visina proračuna po glavi stanovnika na razini Federacije BiH je više od tri puta veća nego u Širokom Brijegu.

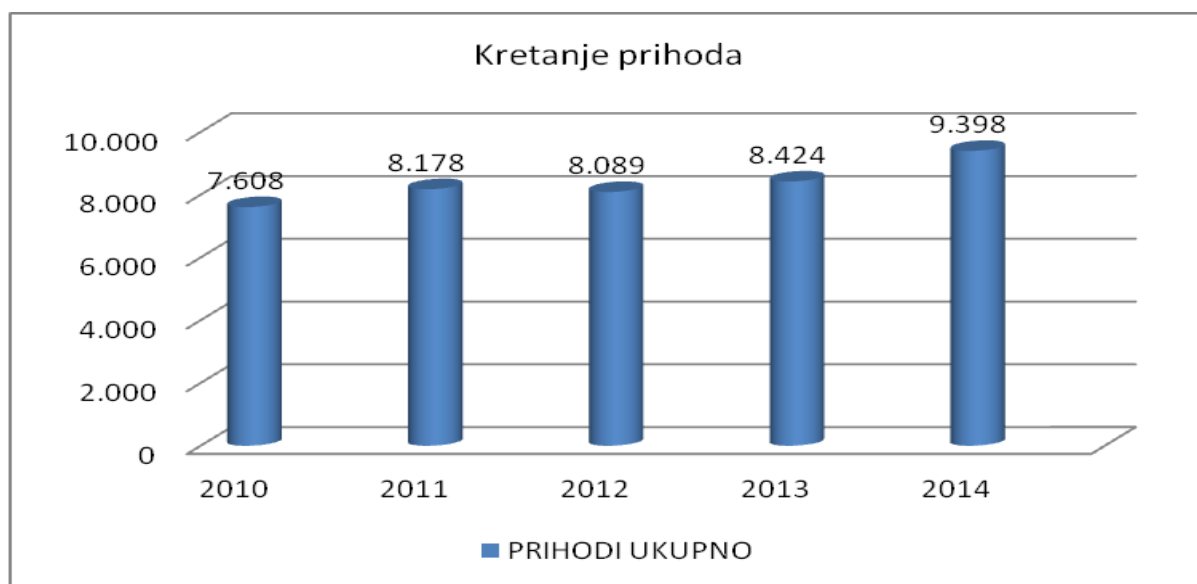

Glede odnosa planiranog i ostvarenog prihoda stanje se također promijenilo u 2014. godini, te je tako u 2014. godini ostvareni prihodi veći od planiranih, dok je u prethodnim godinama to bilo obratno. Razlog za oo prvenstveno leži u činjenici da je došlo do povećanja prihodovne strane kod neporeskih prihoda.

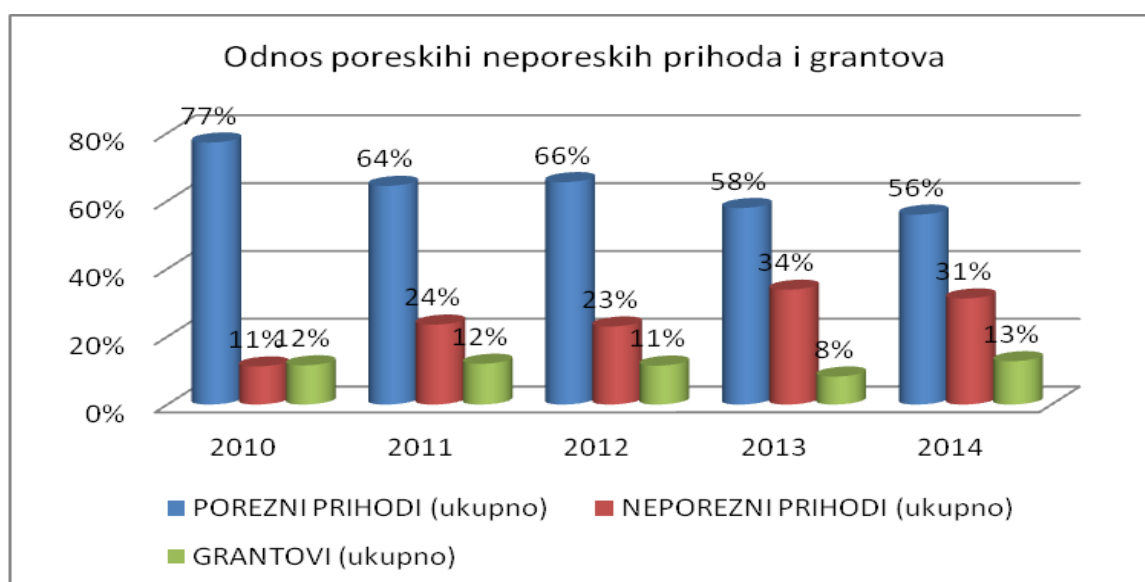

12.1. Pregled udjela poreznih i neporeznih prihoda u ukupnom proračunu

Prihodi u Širokom Brijegu su u posljednjih pet godina kontinuiran rasli. Naime, prihodovna strana je u 2014. godini porasla za nešto oko 20% u odnosu na 2010. godinu.

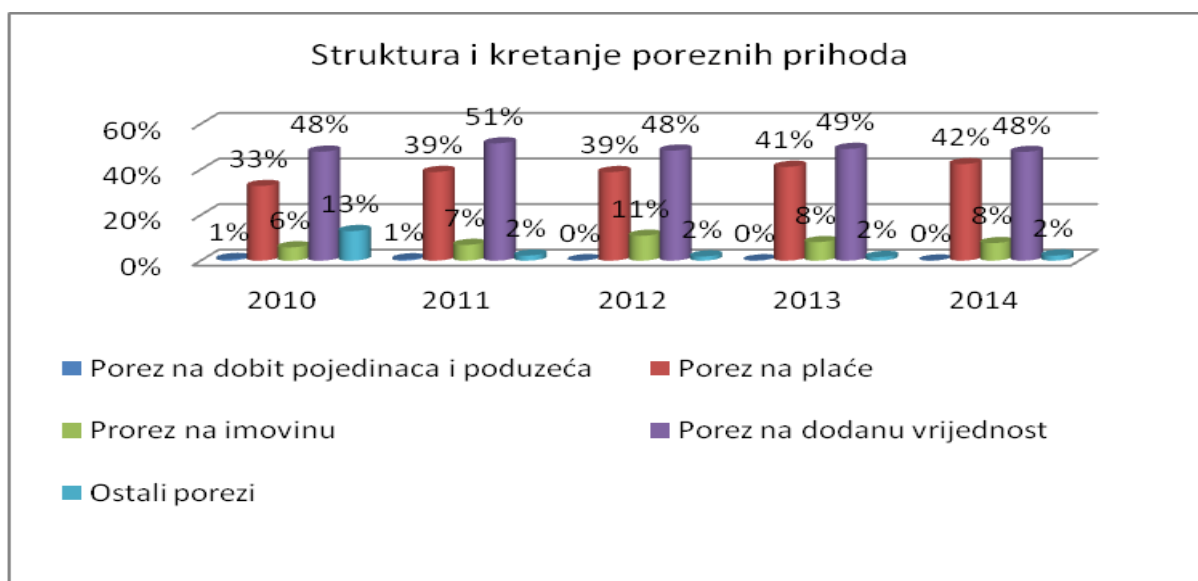

Kada analiziramo prihode prema vrsti prihoda u posljednjih pet godina vidjet ćemo da se udio poreških prihoda smanjuje dok se udio neporeških prihoda povećava, dok se visina grantova također povećava.

12.2. Struktura i kretanje poreznih i neporeških prihoda

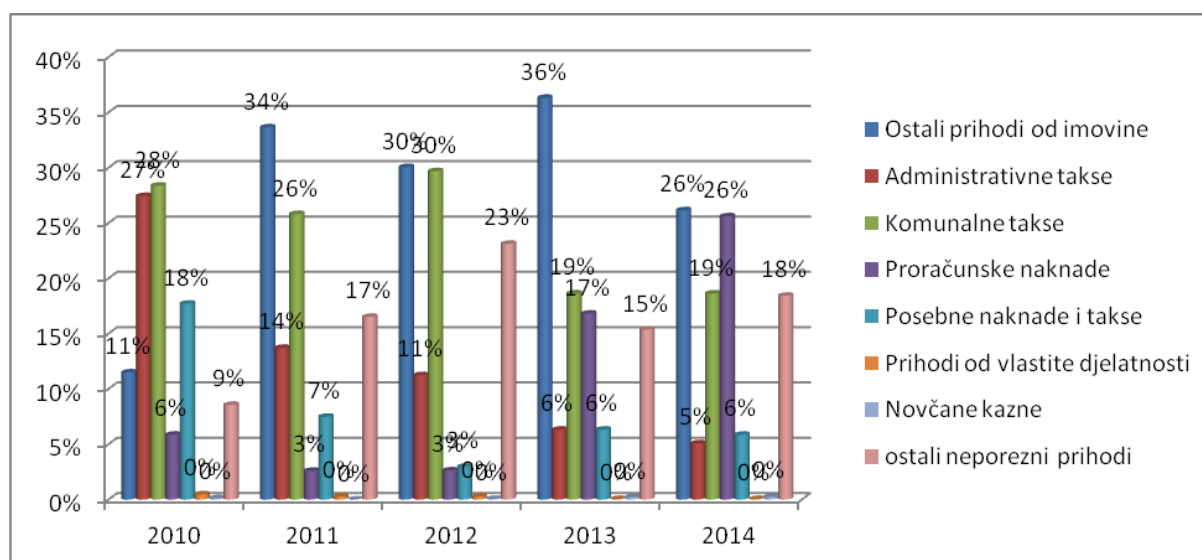
Kada promatramo strukturu i kretanje poreških prihoda onda možemo vidjeti da je najveći udio prihoda od neizravnih poreza i od poreza na plaću. Međutim, evidentno je da udio prihoda od neizravnih poreza stagnira ili pada, dok se udio prihoda od poreza na plaće lagano povećava.

Ovde se mora naglasiti činjenica nepravedne raspodjele prihoda od neizravnih poreza (PDV), gdje Široki Brijeg ostaje zaknut za značajan iznos PDV-a zbog nepravednih kriterija, te zbog korištenja podataka o broju stanovnika koji nije točan i koji je utemeljen na proizvoljnim procjenama koje su u suprotnosti s preliminarnim rezultatima popisa stanovništva iz 2013. Godine (u međuvremenu su početkom srpnja 2016. godine objavljeni i zvanični rezultati Popisa stanovništva iz 2013. godine, te će se novi podaci trebati unijeti i u ovaj dokument).

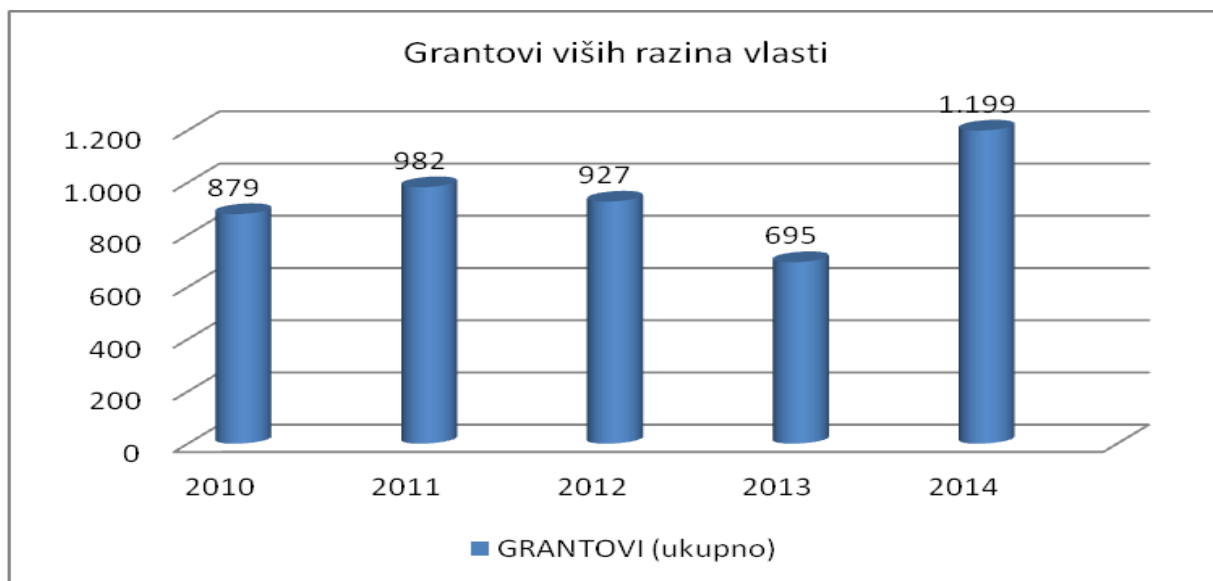
Međutim, pozitivna činjenica jeste rast prihoda od poreza na plaće, što govori u prilog tomu da treba raditi na privlačenju što većeg broja tvrtki da imaju sjedište u Širokom Brijegu, odnosno stvarati ambijent za privlačenje ovih firmi u Šroki Brijeg, te zadržavanje postojećih u Širokom Brijegu.

Kada analiziramo strukturu i kretanje neporeznih prihoda vidjet ćemo da je najveći udio prihoda od ostalih prihoda od imovine, administrativnih taksi, komunalnih taksi i posebnih naknada i taksi. Udio prihoda od proračunskih naknada (kojih?) drastično je porastao u 2013. i 2014. godini. Također je, u posljednje četiri godine, porastao udio i ostalih neporeznih prihoda.

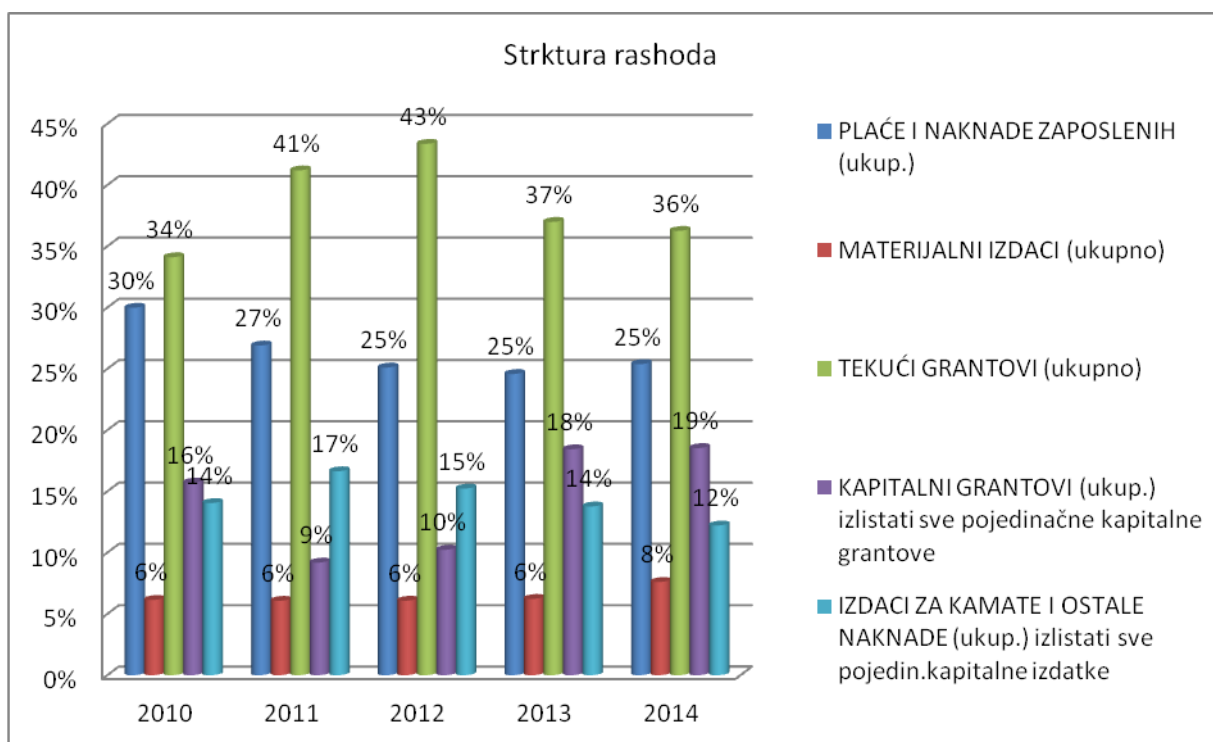
Prihod od viših razina vlasti odnose se na namjenske grantove te se i tu bilježi porast visine ovih prihoda, gdje je u 2014. godini primljeno nešto više od 25% u odnosu na 2010. godinu. Ovi su

grantovu uglavom namjenski i korišteni su za komunalnu i lokalnu putnu infrastrukturu, te zaštitu okoliša i obnovu školske infarstrukture.

12.3. Struktura rashoda prema funkcionalnoj klasifikaciji

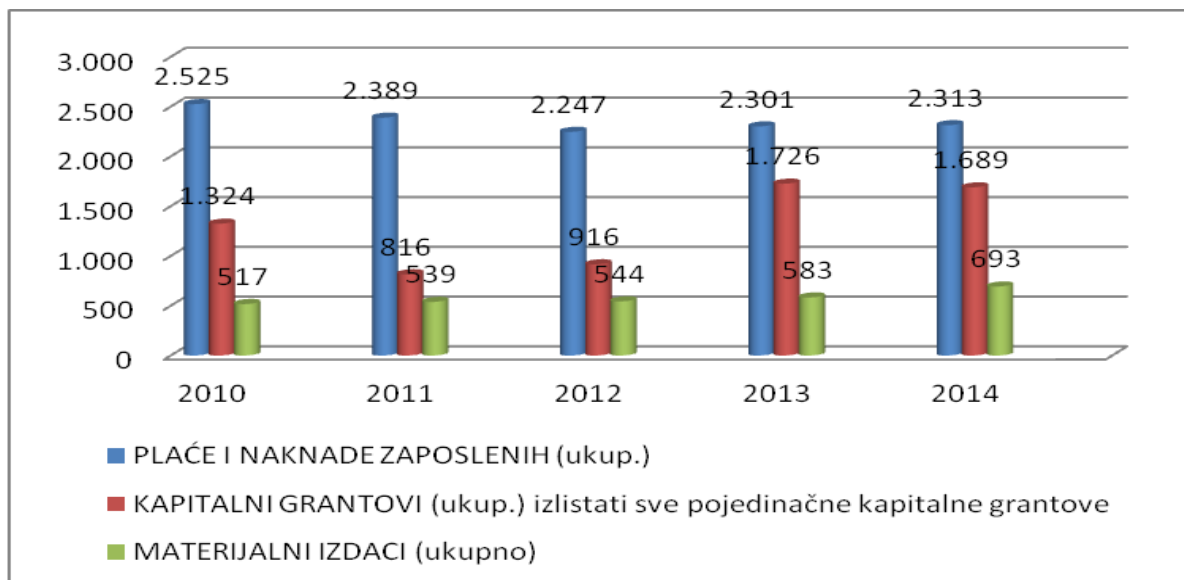
U strukturi rashoda navise sudjeluju izdaci za tekuće grantove, te potom izdaci za plaće s tim da udio izdataka za plaće u posljednje vrijeme stagnira na oko 25%, dok je udio izdataka za tekuće grantove u posljednje dvije godine (2013. 2014.) pao za 6 do 7%.

Udio izdataka za kamate i ostale naknade se također smanjuje te je sa 17% u 2012. godini pao na 12% u 2014. godini. Udio izdataka za kapitalne grantove je porastao u posljednje dvije godine (2013. i 2014.) za oko 8 do 9%.

12.4. Kretanje odnosa kapitalnih i administrativnih izdataka

Kada usporedimo administrativne i kapitalne izdatke u posljednjih pet godina vidjet ćemo da se ova razlika smanjuje. Naime, administrativni izdaci, u koje ubrajamo plaće i materijalne izdatke u posljednjih se pet godina ne mijenjaju drastično, dok se kapitalni izdaci povećavaju. Ovo je prije svega zbog činjenice da se u posljednjih pet godina intenzivirala izgradnja komunalne infrastrukture, prije svega vodovodne i kanalizacijske infrastrukture, te izgradnja nove osnovne škole na Lisama.

12.5. Kreditna zaduženost i kreditni potencijal

Zbog već realiziranih kreditnih zaduženja za kapitalna ulaganja u ranijem periodu, kao i onih koja su ugovorena u sklopu financiranja izgradnja sustava za odvodnju pročišćavanje otpadnih voda, i s druge strane – zbog zakonskih ograničenja u pogledu mogućnosti ukupnog zaduživanja pojedine JLS, Grad u narednom trogodišnjem periodu neće imati značajni kreditni potencijal. To se može promijeniti u slučaju da dođe do izmjene zakonskih odredbi u smislu povećanja gornje granice zaduženosti u odnosu na iznos godišnjeg proračuna (za što postoji i inicijativa jednog broja JLS u FBiH) ili u slučaju značajnijeg povećanja proračunskih prihoda, a što je moguće u slučaju izmjene propisa o raspodjeli i pripadnosti javnih prihoda (Npr. Cjelokupan iznos poreza na dobit (10 %) po sadašnjim propisima pripada proračunu Županije, a stavka dobiti širokobrijeških poduzeća za 2016. godinu iznosi preko 77 milijuna KM!).